

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**ORTA ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE PROSOSYAL
YALANIN UYGUN BULUNMA DÜZEYİNİ
ETKİLEYEN SOSYAL VE ZİHİNSEL
ETMENLER**

MUHAMMED ŞÜKRÜ AYDIN

2502150202

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. SEMA KARAKELLE

İSTANBUL - 2021

ÖZ

ORTA ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE PROSOSYAL YALANIN UYGUN BULUNMA DÜZEYİNİ ETKİLEYEN SOSYAL VE ZİHİNSEL ETMENLER

MUHAMMED ŞÜKRÜ AYDIN

İnsanların yalan söyleme davranışlarına ilişkin tutumlarının olumsuz olduğu bilinmektedir. Ancak günlük yaşamda yalana sıklıkla başvurmakla kalmayıp, bu tür davranışları makul karşıladıkları da olmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada 9-13 yaş arasındaki çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerini etkileyen sosyal ve zihinsel etmenlerin araştırılması hedeflenmiştir. Bronfenbrenner'in ekolojik sistemler yaklaşımından hareketle, mevcut çalışmanın amacı, ebeveynlerin çocuklarına aktarmak istedikleri değerler, çocukların zihinsel durum anlayışları ve değer önceliklerinin prososyal yalanların uygun bulunmasını ne kadar açıkladığının incelenmesidir. Çalışmaya 9-13 yaşları arasında toplam 154 çocuk (79 kız) ve anneleri katılmıştır. Çalışmaya katılan annelere “Değer Aktarımı Ölçeği” uygulanmıştır. Çocukların yalanı uygun bulma düzeylerinin değerlendirilmesinde “Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formu”, zihinsel durum anlayışı becerilerinin değerlendirilmesinde “Gözlerden Zihin Okuma Testi” ve “Tuhaf Hikâyeler Testi”, çocukların değer önceliklerinin belirlenmesinde ise “Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği” kullanılmıştır. Analizler sonucunda, çocukların prososyal yalanları diğer yalan türlerine kıyasla daha uygun buldukları görülmüştür. Korelasyon analizleri, çocukların öncelikli gördüğü ve ebeveynlerin aktarmak istedikleri özaşkınlık ve muhafazakârlık değerlerinin nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanların uygun bulunma düzeyi ile pozitif; özgüven ve yeniliğe açıklık değerleriyle negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Regresyon analizleri sonucunda, ebeveynlerin aktarmak istedikleri yeniliğe açıklık ve özaşkınlık değerlerinin prososyal yalanların uygun bulunma düzeyini açıklamada anlamlı yordayıcılar olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgular, çocukların nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanları uygun bulmalarını

açıklayan sosyal etmenler üzerinden tartışılmış ve bu konuda etkili olabileceği düşünülen olası değişkenler üzerinden öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: prososyal yalan, yalanın uygunluğu, zihinsel durum anlayışı, değerler, sosyalleşme

ABSTRACT

SOCIAL AND MENTAL FACTORS THAT AFFECT REASONABILITY OF PROSOCIAL LIES IN MIDDLE CHILDHOOD

MUHAMMED ŞÜKRÜ AYDIN

It is known that people's attitudes towards lying behaviors are negative. However, in daily life, they do not only tell lies frequently, but also consider such behaviors reasonable. Accordingly, it was aimed to investigate the social and mental factors affecting the reasonability level of prosocial lies in children between 9-13 age-old. Based on Bronfenbrenner's ecological systems approach, the aim of the present study is to examine the degree to which values that parents want to transmit to their children, children's mental state understanding and children's value priorities explain the acceptability of prosocial lies. A total of 154 children (79 girls) between the ages of 9-13 and their mothers participated in the study. The "Value Transfer Questionnaire" was applied to the mothers. "The Reasonability of Prosocial Lie Test-Child Form" was used to evaluate the level of acceptability of lies by the children, the "Reading the Mind in the Eyes Test" and the "Strange Stories Test" were used for the assessment of mental state understanding abilities of children, and the "Picture Based Values Survey for Children" was used to determine the value priorities of children. As a result of the analysis, it was found that children evaluated prosocial lies more appropriate than others. Correlation analysis showed that self-transcendence and conservatism values, which children prioritize and parents want to transmit, are positively correlated with the level of acceptability of politeness and collaborative prosocial lies; besides, analysis also showed that there is a negative relationship between self-enhancement and openness to change values. As a result of the regression analysis, it was found that the values of openness to change and self-transcendence that parents wanted to transmit to their children were significant predictors in explaining the level of acceptability of prosocial lies. The findings were discussed over the social factors explaining the children's acceptance of prosocial lying. In addition to this, suggestions

were made based on the possible factors which are thought to be important in politeness and collaborative prosocial lies.

Keywords: prosocial lie, reasonability of lying, mental state understanding, values, socialization

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın tamamlanması, birçok kişinin yardım ve desteği olmadan mümkün olamazdı. İlk olarak tez danışmanım Doç. Dr. Sema Karakelle'ye içtenlikle teşekkür etmek istiyorum. Lisansüstü eğitim ve akademik kariyerim boyunca çalışmalarına olan sabrı ve inancı bu sürecin her adımında çok önemliydi. Hiçbir zaman tükenmeyen motivasyonu, heyecanı ve inancı ile kendisinin yolundan gitmeyi arzuladığım hocam, bu sürecin en önemli mimarlarından. İhtiyacım olduğunda bana rehberlik etmesi, yeri geldiğinde bana tanıdığı özgürlük birçok açıdan adım adım gelişimime yardımcı oldu.

Ayrıca tez izleme komite üyelerimde bulunan Prof. Dr. Sevim Cesur ve Prof. Dr. Asiye Kumru hocalarıma araştırmamı daha değerli kılan görüş, öneri ve kıymetli yorumları için, ne zaman yardıma ihtiyaç duysam desteklerini esirgemedikleri için teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Tez savunma jürimde olmayı kabul eden hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Göklem Tekdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Hilal H. Şen'e teşekkürlerimi sunarım.

Üyesi olmaktan gurur duyduğum İstanbul Gelişim Araştırmaları grubunun zorlu aşamaları atlattırmadaki yardımlarını unutamam. Doktora sürecinin başından itibaren desteklerini eksik etmeyen, başta Arş. Gör. Ezgi Acun, Arş. Gör. Yasemin Yeşilyaprak ve Arş. Gör. Esra Demirkan olmak üzere, bütün grup üyelerine teşekkür ederim. Tezimle ilgili görüş ve yardımlarının yanı sıra ne zaman sıkıntı yaşasam kendilerini yanımda hissettiğim arkadaşlarım Arş. Gör. Sercan Balım, Arş. Gör. Ogeday Çoker ve Arş. Gör. Ferhat Ayyıldız'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu sürecin nihayete ermesinde bana yardımcı olan Arş. Gör. Sinem Hayali Emir, Arş. Gör. Bilge Göz Çengelli, Arş. Gör. Şule Pala Sağlam olmak üzere bölümümüzdeki bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu çalışma için uygulamaları çevrimiçi platformlara dönüştürmemde büyük emek veren ve sonrasında katılımcılara ulaşmamda bana yardımcı olan, bütün imkânlarını bana sunan Oğuz Şalgam'a teşekkür etmek istiyorum. Tabi ki, bu

Çalışmaya katılmayı kabul eden çocuklara ve ailelerine, zaman ayırdıkları için ayrıca teşekkür etmem gerekir.

Çalışmalarımı ve tezimi tamamlamamda bana olan destek ve karşılıksız sevgilerini her zaman yanımda hissettiğim, bu noktaya gelebilmemde en önemli paya sahip annem, babam ve kardeşime de ne kadar teşekkür etsem az.

Son olarak, bu çalışmanın bütün aşamalarında benimle birlikte olan, çalışmamı bitirebilmem için sabır ve anlayışını esirgemeyen kıymetli eşim Büşra Aydın’a sonsuz teşekkür ederim. Kızlarım Nil Hüma ve Zeynep Ece, bu süreçte istemeden de olsa sizleri ihmal etmiş olabilirim ama siz yüce gnlleriniz ile her zaman bana umut verip hayata olumlu bakmamı sağladınız. şükranlarımla...

İstanbul, 2021

Muhammed şkr Aydın

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR

1.1. Yalanın Tanımı	8
1.1.1. Yalan Sınıflandırmaları.....	9
1.1.2. Araçsal Yalan.....	12
1.1.3. Prososyal Yalan.....	13
1.2. Yalan Çalışmalarının Tarihçesi ve Yalana İlişkin Görüşler	15
1.3. Yalan Söyleme Davranışına İlişkin Güncel Yaklaşımlar	20
1.4. Çocuklarda Yalan Anlayışının Gelişimi.....	22
1.4.1. Çocukların Yalana İlişkin Değerlendirmeleri	24
1.5. Ekolojik Sistemler Kuramı.....	29
1.5.1. Ekolojik Sistemler Kuramındaki Temel Kavramlar	30
1.5.1.1. Süreç	31
1.5.1.2. Organizma/Kişi.....	31
1.5.1.3. Zaman	32
1.5.1.4. Bağlam.....	33
1.6. Kültürel - Sosyal Etmenler ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki Bağlantılar.....	37
1.6.1. Değerler.....	40
1.6.1.1. Değer Tanımı	40
1.6.1.2. Schwartz'ın Değer Kuramı	41
1.6.1.3. Çocukluk Döneminde Değerler Çalışmaları.....	45
1.6.1.4. Değerler ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki İlişkiler	49
1.6.2. Ebeveyn Sosyalleştirme Hedefleri	49

1.6.2.1. Ebeveyn Sosyalleştirme Hedefleri ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki İlişkiler	53
1.7. Zihinsel Durum Anlayışı.....	54
1.7.1. Zihinsel Durum Anlayışı ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki İlişkiler	56
1.8. Şimdiki Çalışma.....	58

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Katılımcılar	60
2.2. Veri Toplama Araçları.....	61
2.2.1. Demografik Bilgi Formu.....	61
2.2.2. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi - Çocuk Formu	61
2.2.3. Tuhaf Hikâyeler Testi	63
2.2.4. Gözlerden Zihin Okuma Testi.....	64
2.2.5. Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği.....	64
2.2.6. Değer Aktarımı Anketi.....	65
2.3. İşlem.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formuna İlişkin Betimleyici İstatistikler	68
3.2. Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler	69
3.3. Annelere Uygulanan Değer Aktarımı Anketine İlişkin Betimleyici İstatistikler	70
3.4. Zihinsel Durum Anlayışı Becerilerine İlişkin Betimleyici İstatistikler	71
3.5. Araştırmada Yer Alan Değişkenler Arasındaki Korelasyonlara İlişkin Bulgular	71
3.6. Prososyal Yalanların Uygun Bulunma Düzeyinin Yordanmasına İlişkin Bulgular	74
3.6.1. Çocukların Nezaket Yalanlarını Uygun Bulma Düzeyini Yordayan Değişkenler	74
3.6.2. Çocukların İşbirlikçi Yalanı Uygun Bulma Düzeyini Yordayan Değişkenler	76
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	78

KAYNAKÇA	97
EKLER.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	141

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bryant'ın (2008) Yalan Sınıflandırması.....	11
Tablo 2. Gelişimsel Yalan Modeli.....	21
Tablo 3. Schwartz'ın (1994) Değerleri ve Değer Motivasyonları.....	43
Tablo 4. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler.....	60
Tablo 5. Değer Aktarımı Anketinde Yer Alan Değerler ve Değer Tipleri.....	66
Tablo 6. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formundaki Her Bir Hikâye ve Alt Boyuttan Alınan Ortalama ve Standart Sapmalar.....	68
Tablo 7. Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinden Alınan Ortalama ve Standart Sapmalar.....	69
Tablo 8. Ebeveyn Değer Aktarımı Anketindeki Maddelere İlişkin Annelerin Cevaplarının Ortalama ve Standart Sapmaları.....	70
Tablo 9. Gözlerden Zihin Okuma Testi ve Tuhaf Hikâyeler Testinden Alınan Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları.....	71
Tablo 10. Demografik Değişkenler ile Prososyal Yalan Türleri (Bağımlı Değişkenler) Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Katsayıları.....	72
Tablo 11. Demografik Değişkenler ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Katsayıları.....	72
Tablo 12. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Katsayıları.....	73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bronfenbrenner'in gelişim modeli.....	31
Şekil 2. Bronfenbrenner'in modelinde gelişimi etkileyen bağlamlar.....	34
Şekil 3. Schwartz'ın değer tiplerinin yapısını gösteren dairesel döngü.....	44
Şekil 4. Schwartz'ın değer modeline göre Çocuklar için Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinde kullanılan resimler.....	47

KISALTMALAR LİSTESİ

ÇRTDÖ : Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği

PBVS-C : Picture Based Value Survey for Children

GİRİŞ

İnsanlara ahlaki açıdan en önemli değer nedir diye sorulduğunda akla gelecek ilk cevaplardan biri dürüstlüktür. Diğer insanlarla olan etkileşimimizde dürüstlüğü her zaman önemseriz. Genel kanıya göre, dürüst olmak başkalarıyla olan ilişkilerde samimiyeti beraberinde getirirken, yalan söylemek ilişkilere zarar verir, sadakatsizliği ortaya çıkarır. Bu açıdan bakıldığında, dürüst olmak ve doğruları söylemek ahlaki yönden iyi, yalan söylemek ise kötü olarak değerlendirilir.

Çocuklara anlatılan masal ve hikâyelerde yalan söylemek her zaman uygunsuz bir davranış olarak addedilmiştir. “Yalancı Çoban” ve “Pinokyo” bunların en iyi bilinen örneklerindendir. Bu hikâyelerde verilmek istenen mesaj yalan söyleme davranışının kötü olduğudur. Kırmızı başlıklı kız gibi bazı masal ve hikâyelerde ise yalan söyleme davranışları her ne kadar üzerine düşülen bir konu olmasa da kurt, görünümünü değiştirerek kırmızı başlıklı kızı kandırmaya çalışmaktadır. Bu masallarda ana fikir olarak, ister açıktan ister örtük olsun fark etmeksizin çocuklara yalan söyleme ve kandırma davranışlarının kötü olduğu ve aynı zamanda cezalandırılacakları aktarılmaktadır.

Toplumsal kural ve sistemlerin önemli bir düzenleyicisi olan dinler açısından da yalan konusunun önemli bir yeri olduğunu ifade etmek gerekir. Genel olarak, semavi dinlerin yalan söyleme davranışlarına ilişkin yaklaşımlarının olumsuz olduğu görülmektedir. Örneğin, Musevilikte “Komşuna yalan şahitlik yapmayacaksın.” on emir arasında yer almaktadır. İncil’de yer alan “Doğruluk uğruna acı çekseniz bile, size ne mutlu!” ifadesi; şeytanın “yalanın babası” şeklinde ifade edilmesi Hristiyanlıkta yalanın nasıl değerlendirildiğinin bir göstergesidir. Kuran’da geçen “Yalan sözden sakınınız.” ayeti de İslam dininin yalana nasıl yaklaştığını ortaya koymaktadır (Gündüz, 2007). Benzer örneklere Budizm’de de rastlanabilir. Budizmin beş ilkesinden dördüncüsü yalan söyleme davranışlarından kaçınmayı öğütler. Hinduizmde ana metinlerden biri olan “Manu Kanunnamesi” de “önemsiz bir şey için bile olsa, yalan yere yemin etmeme” hususuna dikkat çekmektedir (Ersöz, 2007).

Ancak semavi dinlerde yalana dair olumsuz görüşler ortaya koyulmasına rağmen bazı noktaların muğlak kaldığına da dikkat çekilmelidir. Musevilikte yalancı şahitliğin yasaklandığı belirtilmektedir ancak yalana ilişkin kesin bir yasak söz konusu değildir. Emrin daha kapsayıcı olması sonuç olarak yoruma açıktır. Yeni Ahit'te İsa, ölümü ve dirilişinin ardından iki müridine görünerek başkası gibi davranmıştır. Bu durum bazı teologlar tarafından, İncil'de doğruluk niyetiyle söylenen yalanların meşru görülebileceği şeklinde yorumlanmıştır. İslam âlimi olan Müslim de, İslamiyet'te üç hususta yalan söylemenin kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir: savaş sırasında, insanların arasını bulmak için ve eşlerin birbirlerini idare etmek için söylediği yalanlar. Budizm'in ilkelerinde yalan söylemekten kaçınmak öğütlenirse de, Budistlerin büyük, küçük ve başkası yararı için olan yalanları ayırt ettikleri söylenir (Tartışma için bkz., Keyes, 2004). Hinduizm'de ise İslam dinine benzer şekilde bazı istisnalardan söz edilmektedir. Buna göre, “insanların evlilik, ineklerin yemi, yakacak ve din adamına yardım etmek için yalan söylemesi” suç teşkil etmemektedir. Dini kaynaklarda bu konu üzerine yapılan açıklama ve yorumlar dikkate alındığında yalan söyleme, aldatma ve kandırma davranışlarının bazı istisnaları olabileceği görülmektedir.

Yalana ilişkin olumsuz yöndeki tutumlar net olmasına karşın insanlar gün içerisinde birçok kez yalana başvurmaktadır. Yalan söyleme, çocuklarından bazı bilgileri gizleyen ebeveynlerden, cezadan kaçınmak için yaptıkları olumsuz bir davranışı inkâr eden çocuklara, halkından oy isterken bazı doğruları ört bas edebilen siyasetçilere kadar insan yaşamının her anında ve alanında görülebilen tipik bir davranıştır. Aslında bazı durumlarda yalan söylemek doğru bir yol olarak görülmektedir. Bunların mazur görülmesinin altında yatan neden pek tabi ki bütün yalanların olumsuz bir sonuca yol açmayacağı düşüncesi olabilir. Belki de günlük yaşantıda sıklıkla söylenilen yalanlar, başkalarını olumsuzluklardan ve sıkıntıdan kurtarıyor olabilir. Bazı yalanların ise sosyal ilişkilerin zedelenmesini engellediği için ortaya çıkması muhtemeldir.

Yalan söyleme davranışlarını olumsuz kabul etmekle birlikte tek bir tip olarak ele alınamayacağı görüşünün çok eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Örneğin, 354-430 yılları arasında yaşamış olan, filozof ve teolog olarak bilinen Aziz Augustinus, kendisinden yüzyıllar sonra yalan konusundaki güncel tartışmaları dahi etkileyecek

izler bırakmıştır. Yalanı “kandırma niyetiyle yanlış ifadede bulunma” şeklinde tanımladıktan sonra yalanın, bağlamına bakılmaksızın ahlaki açıdan yanlış olduğunu savunmuştur. İnsanların beyaz yalanı kabul etmesini, Hristiyanlık inancının yozlaşması olarak değerlendirmiştir. Her ne kadar yalan söylemeyi kati suretle kötü olarak değerlendirmişse de, bütün yalanları aynı derecede görmemiştir. Affedilmelerinin zorluk derecesine dayandırarak, günahlarının ağırdan hafife doğru değiştiği bir hiyerarşi oluşturmuştur (Akt. Keyes, 2004):

1. Birini inanış ve dininden döndürmek için söylenen yalanlar
2. Birine zarar veren ve kimseye faydası olmayan yalanlar
3. Birine zarar veren ve ama başkalarının faydasına olan yalanlar
4. Birini aldatmanın keyfine varmak için söylenen yalanlar
5. Sohbet sırasında başkasını mutlu etmek için söylenen yalanlar
6. Kimseye zarar vermeyen ve birinin faydasına olan yalanlar
7. Kimseye zarar vermeyen, birinin faydasına olan ve o kişinin tövbe etmesine imkan tanıyan yalanlar
8. Kimseye zarar vermeyen ve birini fiziksel zarar görmekten kurtaran yalanlar

Aziz Augustinus’un din temsilcisi olarak yalan üzerine ortaya atmış olduğu görüşler, 18. yüzyılın önemli filozofu Kant tarafından da ele alınmıştır. Kant’ın yalanı hiçbir zaman kabul edilebilir bulmadığı yeterince açıktır (Korsgaard, 1986). Kant’ın yalan konusundaki görüşünü şu ifadesi özetler niteliktedir: “*İnsanın kendine karşı olan ödevinin en büyük zedelenmesi, ahlaki bir varlık olarak bakıldığında, doğruluğun karşıtıdır: yalan*”. Kant doğru ve yanlış, bireyin haklarını göz önünde bulundurarak evrensel ahlak üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda meşhur olan kapıdaki katil örneğinin çeşitli versiyonları farklı çalışma alanlarında kullanılmaktadır. Aşağıda yalan konusunda sık rastlanılan örnek verilmiştir:

Şehir merkezinden uzakta bir köyde tek başınıza yaşadığınızı düşünün. Gece vakti evde yalnızken birisi kapıya çok sert bir şekilde vuruyor ve siz de ne olduğunu merak edip açıyorsunuz. Karşınızda korkudan paniklemiş

bir adam, kendisini öldürmeye çalışan bir katilin onu bulmaya çalıştığını söylüyor ve “Beni lütfen saklar mısınız?” diye yalvarıyor. Siz de bu kişinin doğruyu söylediğine inandığınız için evinize alıp saklıyorsunuz.

Aradan çok zaman geçmeden kapıya bir kez daha vuruluyor. Bu sefer katil silahıyla karşınızda dikiliyor. Bu kişinin oldukça sinirli olduğu ve birine zarar vermeyi istediği görünüşünden anlaşılıyor. Biraz önce evinize sakladığınız kişiyi tüm ayrıntılarıyla tarif edip “böyle birini gördünüz mü, nerede olduğunu biliyor musunuz?” diye soruyor.

Tartışmayı başlatan soru ise şu şekildedir: Sakladığınız kişiyi soran katil zanlısına yalan söylemek doğru mudur? Kant’a göre, yukarıda anlatılan kapıdaki katil örneğinde, ahlaki olarak katil zanlısına yalnızca doğruyu söylemek durumundasınızdır çünkü herkesin doğruyu bilme hakkı vardır. Evinize sakladığınız kişiyi ölümden kurtaracak olsa bile doğruyu gizlemek yanlış olacaktır. Aynı zamanda bu evrensel ahlak kurallarında en ufak bir sapma ya da istisna olmamalıdır. “Yalan söylememeli” evrensel ilkesine uygun bir şekilde hareket edildiğinde olay ölümle sonuçlanabilir. Ancak Kant’a göre sonuç değil, görev bilinci öncelikli olduğu için sonrasını düşünmekten ziyade bağlı olunan kural ve görevleri ön planda tutmak gerekir (Cholbi, 2009). Bu noktadan hareketle, kendisine göre, hayat kurtarmak amacıyla bile olsa yalan söylenemez. Eğer bir kişi yalan söylüyorsa kendi insanlık onuruna zarar vermektedir. Bu nedenle, Kant’ın bakış açısına göre yalanın başkasının yararına olan beyaz bir türü var olması mümkün değildir (Korsgaard, 1986).

Yalana ilişkin toplumu yozlaştıracak, sosyal ilişkilerimize zarar vereceği, insanlar arasındaki beraberlik ve uyuma ket vuracağı gibi görüşler genel olarak ağır basmakla birlikte bu tür davranış ve söylemlerin bütün toplumlarda ve her kesiminde görülmesi mümkündür. İnsanlar her ne kadar karşı çıkıyor ve kendilerini ahlaklı görüyor olmalarına rağmen hem günlük hayatta karşılaştığımız örnekler, hem de araştırma bulguları neredeyse bütün insanların farkında olduklarından daha fazla yalan söylediklerini ortaya koymaktadır. (DePaulo, Kashy, Kirkendol, Dwyer ve Epstein, 1996). DePaulo ve arkadaşlarının (1996) çalışmasında 77 üniversite öğrencisi ve 70 bölge sakininden bir hafta boyunca söyledikleri yalanları kaydetmeleri istenmiştir. Bu

çalışmada “nasılsın” sorusuna verilen geçiştirme ya da beyaz yalan amaçlı “iyiyim” cevapları dâhil edilmediğinde bile iki grupta bir hafta süresince kaydedilen yalanların sayısının 1535 olduğu görülmektedir. Bir başka çalışmada ise yetişkinlerin her 10 dakikalık iletişimleri süresince üç defa yalan söyledikleri de bulunmuştur (Smith, 2004). Bu araştırmalardan ortaya çıkan ilginç bir diğer bulgu ise katılımcıların benzer durumlarda aynı yalanları tekrar edebileceklerini ifade etmeleridir. Aslında bu durum insanların söylemiş oldukları yalanlardan pişmanlık duymadıkları şeklinde yorumlanabilir. Peki, temel olarak insanlığa zararı olan yalanlar nasıl olur da günlük hayatımızda hala sıklıkla kullandığımız ifadeler olarak varlığını sürdürebilir?

Bu durum yalan söyleme davranışlarının insanın sosyal yapısının bir parçası olduğu ve onun yokluğunda toplumun işlevselliğini sürdürülmesinin engellendiğini akla getirebilir. Peki, “İnsanların yalan söyleme ve kandırma eğilimleri doğuştan mı gelir?”, “Yalan söylemek psikopatolojik bir durum olarak mı değerlendirilmeli yoksa diğerlerinden farklı kılan bir beceri olarak mı ele alınmalı?”, “Yalan söyleyerek başkalarında güven sorunu mu ortaya çıkarırız yoksa tam tersi bir şekilde ilişkilerimizde başarı ve mutluluk beraberinde gelir mi?” şeklindeki sorulara verilecek cevap her ne olursa olsun, yalan söyleme davranışları toplumsal etkileşimimizin önemli bir parçası olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Alan yazın incelendiğinde, aslında sadece yetişkinlerin değil çocukların da yalanı tek tip olarak kabul etmediği, bir başka deyişle yalanı çeşitlerine göre değerlendirdikleri görülmektedir. Çalışmalarda çocukların (Örn., Evans ve Lee, 2013) ve yetişkinlerin (Örn., DePaulo, Ansfield, Kirkendol ve Boden, 2004) kişinin kendi çıkarını korumak amacıyla söylediği yalanların (antisosyal), başkasını korumak için söylenen yalanlara (prososyal) göre daha olumsuz değerlendirmelerde bulundukları rapor edilmektedir. Hatta yalanın farklı türlerini algılamada kültürle göre değişiklikler de bulunmaktadır. Belki de yukarıdaki soruların tek bir cevabı olmasını beklemek doğru olmayacaktır.

Yalan konusundaki öncü çalışmalarıyla bilinen Lee (2013) çocukların yalan söyleme davranışlarını etkileyen etmenlerin neler olabileceği konusunda farklı düzeylerden birçok faktörün etkisinden söz etmektedir. Bireysel düzeyde yer alan

faktörler arasında kişilik özellikleri, yaş, cinsiyet, bilişsel etmenler bulunmaktadır. Bir üst düzeyde, çocuğun ailesi (Örn., ebeveynlik uygulamaları, ebeveynlerin yalan konusunda çocuklarına ne tür bildirimlerde bulunduğu, kardeş etkisi), akranlar ve komşuluk-yakın çevre ilişkileri gibi aile ve toplum düzeyinde faktörler yer almaktadır. Daha makro düzeyde ise yalan söylemenin ne zaman kabul edilebilir olduğuna veya olmayacağına ilişkin sosyal normlar, kültürel tutumlar ve ideolojilerin bu gelişimde önemli olduğu değerlendirilmektedir (Lee, 2013).

Söz konusu çocukların yalana ilişkin değerlendirmeleri olduğunda, kültürler arası farklılıkların bu hususta daha etkili olduğu görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. Ancak çocukların yalan hakkındaki yargı ve değerlendirmelerinin sadece içinde yaşadıkları topluma göre değiştiğini kabullenmek yeterli olmayacaktır. Bu noktada, hem Lee'nin (2013) görüşleri, hem de Bronfenbrenner'in (1979) insan gelişimini açıklamak için öne sürdüğü ekolojik sistem kuramından faydalanmak yol gösterici olabilir. Yalan konusunda da bu yaklaşımlara uygun bir şekilde, çocukların gelişimlerinde kendileri aktif oldukları kadar ebeveyn ve kardeşlerinin; okul, akran ve kültür gibi birçok sosyal etmenin de çocukla karşılıklı etkileşime girerek gelişimlerini etkilediğini göz önünde bulundurmak uygun görünmektedir.

İnsan sosyalliği açısından önemli görünen yalan söyleme davranışları ve yalana ilişkin yargılar açısından bakıldığında, bu tür davranış ve tutumlarımızda bireysel, mikro ve makro düzeyde çeşitli faktörlerin etkili olduğu varsayılabilir. Örneğin, makrosistemde yer alan kültürel değerlerin, hangi durumlarda yalanın makul karşılanabileceğini etkilemesi oldukça muhtemeldir. Bronfenbrenner'in (1979) ekolojik sistemler kuramına göre, ahlaki muhakeme gibi sosyal gelişimimizin parçaları, kişilerin sahip oldukları doğrudan veya dolaylı deneyimlere dayanmaktadır. Buna göre gelişim, insan ve çevre arasında çift yönlü etkileşimde bulunurken karşılıklılık yoluyla gerçekleşir. Bronfenbrenner (1979) kültürü, toplumun değerlerini, ideolojilerini ve yasalarını temsil eden makrosistem içinde ele almıştır. Belli bir toplumda, okul gibi kurumlar aynı yapıdan inşa edildiği için benzer işlevlere sahip gibi görünebilir, ancak farklı inanç sistemlerini ve yaşam tarzlarını yansıtan farklılıklar bu gibi kurumlarda ortaya çıkar ve bireyi etkiler.

Ekolojik kuramda kültürün yerini alan makrosistem, bireyle doğrudan bağlantıya sahip değilmiş gibi görünmektedir. Ancak mikrosistemdeki aile ve akranlar, mikrosistemdeki unsurların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini (örneğin, aile, iş / okul ve sosyal yaşam) ve dolaylı ortamları dahi etkilemektedir. Bu nedenle kültürün, bir toplumun kapsayıcı çevresel ortamı gibi hareket ettiği ve nihayetinde yaşam boyu gelişimi anlamak için büyük bir potansiyel sağladığı ifade edilmektedir (Valsiner ve Lawrence, 1997). Mikro düzeyde ele alındığında ise, ebeveynlerin çocukları yetiştirirken nasıl kimseler olacağına yönelik beklenti ve uygulamaları da çocukların yalana ilişkin yargılarını etkileyebilir. Her ne kadar ebeveynlerin yalana ilişkin tutumlarının olumsuz olduğu şeklinde bir algı olsa da, çocukların yalanla ilk karşılaştıkları ve bu tür davranışları deneyimledikleri yerin kendi aileleri olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinde ebeveynlikle ilgili değişkenlerin incelenmesi de yerinde olacaktır.

Son olarak, bireysel düzeyde baktığımızda ise çocukların dış dünyada ne olup bittiği, başkalarının eylemlerinin zihinsel durumlarına göre ortaya çıkabileceği, ya da yalan söyleyen kişinin hangi niyetle bu tür eylemlerde bulunduğunu anlamaya dair farkındalık geliştirmelerinin yalana ilişkin yargıların oluşumunda etkili olması beklenebilir. Sosyal ipuçlarını anlayarak başkalarının zihinsel ve duygusal durumuna duyarlı olmak çocukların yalan konusundaki tutumlarını etkileyebilir. Bu açıdan, mevcut çalışmada ele alınan zihinsel durum anlayışı becerisinin çocukların zihinsel ve sosyal dünyasında önemli bir rol oynadığı düşünülürse, bireysel sistemde ele alınabilecek ve çocukların yalan hakkındaki değerlendirmelerini etkileyecek değişkenlerden biri olarak görülmesi mümkündür.

Sonuç olarak, bu çalışmada çocukların prososyal yalanlara ilişkin yargı ve değerlendirmelerinin Bronfenbrenner'in (1979) ekolojik sistemler kuramından yararlanarak test edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, oluşturulan araştırma problemi şu şekildedir: "Çocukların zihinsel durum anlayışı becerileri ve değer öncelikleri ile ebeveynlerinin aktarmak istedikleri değerler çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeyinin ne kadarını açıklamaktadır?"

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR

Yetişkinlerin günlük hayatta sıklıkla söylemiş oldukları yalanlar, bireyin hem kendi çıkarını göz önünde bulundurduğu, hem de diğer insanlarla ilişkisini devam ettirmek için kullandığı bir stratejidir. Bu nedenle, yalan söyleme davranışının ilk olarak hangi zamanlarda görülmeye başladığı, yalanların nasıl değerlendirildiği, nasıl bir gelişim gösterdiği ve hangi bilişsel sosyal faktörlerden etkilendiği, hangi durumlarda ne tür yalanların söylendiğini saptamak önemlidir. Ancak bu konulara değinmeden önce yalan kavramını tanımlamak yararlı olacaktır.

1.1. Yalanın Tanımı

Yalan temel olarak “gerçek olmayan ifade” şeklinde tanımlanabilir ama yalan kavramı görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Güncel Türkçe sözlüğe göre, yalan kelimesi isim anlamı olarak “doğru olmayan söz, gerçeğe uymayan söz, kıştır”, sıfat anlamı ile “uydurma” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2021). Mehmet Doğan’ın Büyük Türkçe Sözlüğü’nde (2001) ise “asılsız, gerçeğe uymayan, doğru olmayan, kandırmak için söylenen söz” ve “uydurma, düzme, sahte” şeklinde tanımlanmaktadır. Bir diğer sözlük olan Kubbealtı Lugatında ise “Aldatmak maksadıyla bilerek söylenen gerçeğe aykırı, asılsız söz”, “Asılsız, uydurma, gerçek tarafı olmayan” tanımı karşımıza çıkmaktadır (Kubbealtı Lugatı, 2021).

Psikoloji alan yazını incelendiğinde, yalan tanımlarının araştırmacılara göre farklılaştığı görülmektedir. Yalan kavramı Goffman’a (1967) göre yalan “bir olayla ilgili ne olup bittiği konusunda başkalarında yanlış kanılar oluşturma çabaları” şeklinde ifade edilmiştir. Burada tanımlandığı şekliyle yalan söyleme, başkalarını yanlış yönlendirmek için dilin sembollerinin kullanımını gerektirdiği gibi, yüz ifadeleri ve bedenimiz de bu süreçte rol oynayabilir (Meltzer, 2003). Aslında bu noktada yalan ile yanlış ifadelerin ayrımının yapılması gerekebilir çünkü yanlış bilgilendirmede bulunan herkes, yalan söyleme ve başkasını kandırma niyeti taşımayabilir. Smyth (2002) de kasıtlı kandırma (yalan) ile kasıtlı olmayan kandırma (hata) arasında ayrım yapılması gerektiğini öne sürmektedir. Örneğin, Kanada’nın

başkentinin neresi olduğu sorulan ve Toronto olarak bilen birinin bu şekilde cevap vermesi doğruluk içermemektedir. Ancak bu kişi doğru olmayan bilgiyi karşısındakini kandırma amacıyla vermemektedir. Dolayısıyla yalan olmayan ancak yanlış bilgiler içeren cümleler kullandığımızda bunların yalan olduğunu iddia etmek mümkün olmaz. Bu açıdan değerlendirildiğinde, inandığımız şeyin aksini söylememiz, bir ifadenin yalan olması için kritik görünmektedir. Bu tür örnek ve açıklamalardan yola çıkarak, yalan söyleyen kişinin “niyetli” olarak karşısındaki kişide “yanlış kanılar oluşturma çabasının” yalanın tanımlanması için temel oluşturduğu söylenebilir.

Buna uygun şekilde tanımlaya giden Ruffman, Olson, Ash ve Keenan (1993) yalan söylemenin “ABC” sini ortaya atmışlardır: Yalan söyleyen kişi kandırmak için harekete geçer (*A-act*), alıcıda yanlış kanı (*B-belief*) oluşumuna neden olur ve yalan söyleyen kişi söylediği şeyin yanlış olduğunun bilincindedir (*C-conscious*). Benzer şekilde, Lee ve Ross (1997): a) ifadenin yanlış olması, b) konuşmacının ifadenin yanlış olduğunu bilmesi, c) konuşmacının karşısındakini niyetli olarak kandırmasının önemini vurgulamışlardır.

1.1.1. Yalan Sınıflandırmaları

İnsanlar yalanı genel olarak olumsuz bir durum olarak değerlendirirse de, araştırmalar yalanı incelerken “sonuçları”, “önemi” ve “söylenme niyetine” göre yorum yapmanın önemine dikkat çekmektedir. Başkasını korumak, utanmasını ve üzülmesini önlemek gibi amaçlarla söylenen yalanlar insanlar tarafından daha makul görülmektedir çünkü sonucu açısından başkasına faydası dokunmaktadır ve iyi niyetle söylenmektedir. Ancak kişinin kendi çıkarına hizmet eden, ciddi anlamda olumsuz sonuçlar doğuran ya da niyetli olarak başkasına zarar vermek adına söylenen yalanlar ise olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Buna uygun bir şekilde tanımlamaya giden Goffman (1967), zararsız ve kabul edilebilir yalanları “faydacı”; zarar verici ve kabul edilemez yalanları ise “çıkarıcı yalanlar” olarak ayırt etmiştir. Lewis (1993) ise kandırma üzerinden bu ayrıma gitmiş ve “kendini düşünerek kandırma” ve “başkasını düşünerek kandırma” şeklinde bir ayrım da bulunmuştur.

Yalanı ciddiyeti ve altında yatan nedenleri üzerinden değerlendirmenin yararlı olabileceğini söyleyen DePaulo ve arkadaşları (2004) ise “ciddi” ve “küçük” yalanlar;

“egoist” ve “özgeci” yalanlar şeklinde dörtlü bir sınıflandırma yapmışlardır. Araştırmacılara göre, yalanın “ciddi yalan” kategorisinde değerlendirilebilmesi için: a) tehdit, ihanet ve suç olarak algılanması, b) ilişkilerde olumsuzluğa yol aması ya da insanların tanınırlığına zarar vermesi, c) dini ya da hukuki açıdan yasaklanmış olması gerekmektedir. Bu tür yalana, eşlerden birinin sadakatsizliği verilebilecek en belirgin örneklerdendir. Ciddi yalanların sonradan ortaya çıkarılması muhtemeldir. Ortaya çıktığında ise olumsuz sonuçları beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.

Günlük yaşantıda beyaz yalan olarak bilinen “küçük yalanlar”, sonucu açısından çok küçük bir öneme sahiptir (DePaulo ve ark., 2004). Ciddi yalanların aksine, tespit edilmesi çok kolay değildir. Sonradan tespit edilse dahi problem teşkil etmeyeceği çünkü olumsuz sonuçlar doğurmadığı düşünülmektedir. Örneğin, eşlerden birinin aldığı hediye yi beğenip beğenmediğini sorması üzerine diğerinin hoşuna gitmemesine rağmen beğendim demesi bu türden bir yalana örnek verilebilir.

“Egoist yalan” ise olumsuz sonuçlardan ya da cezadan korunma, kendi çıkarını ön planda tutma amacıyla söylenen yalanlardır (DePaulo ve ark., 2004). Bazı durumlarda karşı tarafa zararı da olabilir. Örneğin, trafik polisine yol üzerinde hız sınırı tabelasının olmadığını söyleyen sürücü aslında ceza puanı ve para cezasından bir yalan ile kurtulmak istediği için yalan söylemiş olabilir. Bu durumda, başkasına zarar vermeyen ama kişisel çıkarına hizmet eden türde bir yalan söz konusudur.

Son olarak, başkasını korumak ya da yarar sağlamak için söylenen yalanlar “zgeci (altruistic)” olarak tanımlanmaktadır (DePaulo ve ark., 2004). Bu yalanlar başkası yönelimli yalanlar olarak da ifade edilebilir. Özgeci yalanın en önemli özelliği, yalan söyleyen kişinin iyi niyetli olması ve başkasının yararını dikkate almasıdır.

Yalanın nasıl kavramsallaştırıldığı ve yalan türlerinin birbirinden nasıl ayırt edildiklerini inceleyen araştırmacılardan bir diğeri de Bryant (2008) olmuştur. alışmasından elde ettiği bulgularla, yalanları niyet, sonuç, yalandan fayda sağlayan kişi, doğruluk ve kabul edilebilirlik faktörlerine göre beyaz, gerçek ve gri yalan olarak üç tre ayırmıştır. Ayrıca faktörler üzerinden gri yalanın tanımlanması zor olduğu için bunun iki türü detaylandırılmıştır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Bryant’ın (2008) yalan sınıflandırması

	Niyet	Sonuç	Fayda	Doğruluk	Kabul Edilebilirlik
Gerçek Yalan	Kötücül Kasıtlı Aldatıcı Hileci	Ciddi (vahim)	Bencil Kendine hizmet eden	Uydurma Aşıkâr Yalan Gerçeklik yok	Kabul edilemez Gerekçelendirilemez
Beyaz Yalan	İyicil Hilesiz	Önemsiz Anlamsız Zararsız	Özgeci Başkası yönelimli Koruyucu Yararcı	Kısmen doğru Yarı Gerçek Gerçeği kıvırma/esnetme	Kabul edilebilir Gerekçelendirilebilir
Gri Yalan					
Muğlak Gri Yalan	Muğlak	Muğlak	Muğlak	Doğruluk düzeyi muğlak	Yoruma Açık
Meşru Gri Yalan	Kötücül	Doğrudan etki	Kendine hizmet eden	Uydurma	Gerekçelendirilebilir Kabul edilebilir

Bryant’a (2008) göre “gerçek yalan”, kötücül, kendi çıkarına hizmet eden, kabul edilebilirliği olmayan, sonuçları açısından ciddi, tamamıyla yalan olan ifadelerdir. İnsanların niyetli olarak başkalarını kandırmak istediği ve sonrasında olumsuzluklara yol açabileceği için en ciddi ve kabul edilmez yalanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada karşımıza çıkan bir diğer faktör “beyaz yalanlar” olmuştur. Beyaz yalanlar önemsiz, kısmen doğru, iyi niyetle söylenen ve kabul edilebilir türde olan yalanlardır. Kimseye zarar vermemesi, çoğunlukla herkes tarafından kullanılması ve önemsiz olması nedeniyle yalanın en önemsiz türü olarak kabul edilir (Bryant, 2008).

Bryant’ın (2008) çalışmasında, gerçek yalan ve beyaz yalanın sahip olduğu şekilde net bir sınırı olmayan ve ikisinin arasında bir noktaya düşen üçüncü bir kategorinin ortaya çıktığı görülmüştür. Tam olarak gerçek yalan sınıfına girmeyen ama beyaz yalan olarak ele alınması da mümkün olmayan yalanlar araştırmacı tarafından “gri yalanlar” şeklinde ifade edilmiştir. Bulgulara göre, gri yalanlar da iki ayrı faktöre ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, üzerinde kesin bir anlaşmaya varılamayan, yoruma açık yalanlar “muğlak/belirsiz (ambiguous) gri yalan” olarak tanımlanmıştır. Bu tür yalanlar, farklı insanlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, doğruluk faktörü açısından gerçek bir yalan gibi görünen

ama fayda sağlaması açısından beyaz yalan kategorisine giren bir yalanın, belirsizlik içerdiği ve farklı yorumlandığı için gri yalan kategorisine uygun olduğu belirtilmiştir.

Gri yalanda ortaya çıkan bir diğer faktöre göre, genellikle gerçek yalan gibi olan ancak insanların belirli durumlarda söylenebilirliğini meşru gördüğü yalanlar “meşru (justifiable) gri yalanlar” şeklinde tanımlanmıştır. Çalışmadaki katılımcıların bir kısmı bazı yalanların niyet, sonuç, doğruluk ve sağladığı fayda gibi faktörler açısından gerçek yalan gibi göründüğünü ancak bazı durumlarda bunun kabul edilebilir ve gerekçelendirilebilir olduğunu rapor etmiştir. Örneğin, bir kişi “bunun hakkında yalan söylemeliyim, çünkü herkes bu durumda böyle yapabilir” şeklinde bir gerekçe sunmuştur. Bunun gibi meşruluğu açısından herkes tarafından anlaşılabilirliği ve kabul edilebilirliği olan yalanlar, araştırmacı tarafından bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Buraya kadar sunulan araştırmalarda yalan tanımlamaları ve yalanın türleri hakkında çeşitli görüşler öne sürülmekle birlikte yalanın “başkasına zarar verme” ve “yarar sağlama” şeklinde iki boyutunun yalanın ortaya çıkardığı sonuçları açısından ön planda olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, birçok çalışmada vurgulanan yalan söyleme “niyetinin” de göz ardı edilmemesi gerektiği açıktır. Dolayısıyla yalan söyleme davranışı sonrasında ortaya çıkan sonuç ve yalan söyleyen kişinin hangi niyetle bu davranışa başvurduğu meselesi önemli görünmektedir. Bir diğer ifadeyle, başkasının mı yoksa kendi menfaatini düşünerek mi yalan söylendiği şeklinde bir ayrım yapmak mümkündür.

Yalanın tanımlama ve sınıflamalarına bakıldığında araştırmacıların, söylenme niyeti üzerinden kişinin kendi çıkarını ya da başkalarını düşünerek söylenen yalanları genel olarak ayırt ettikleri görülmektedir. Alan yazındaki açıklamalar doğrultusunda, yalanın iki türü üzerinden devam etmek uygun görülmüş ve çalışmanın devamında “prososyal yalan” ve “araçsal yalan” olarak isimlendirilerek bu yalan türlerine değinilmiştir.

1.1.2. Araçsal Yalan

Bryant’ın (2008) gerçek yalan olarak isimlendirdiği araçsal yalanlar, bazı çalışmalarda antisosyal yalan (örn. Williams, Leduc, Crossman ve Talwar, 2017), bazılarında ise siyah yalan (örn. Erat ve Gneezy, 2012) şeklinde nitelendirilmektedir.

Antisosyal yalan ifadesiyle genellikle çocuklarla yapılan çalışmalarda karşılaşıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tür yalanlar en genel tanımıyla “yalan söyleyenin kendi menfaatini korumak için söylediği yalanlar” gibi düşünülebilir. Antisosyal yalan denildiğinde genel anlamıyla başkasına zarar verme düşüncesi ön plandadır ancak insanlar bazen cezadan kaçınmak, yapmış oldukları bir yanlış ört bas etmek, kendini olumsuzluklardan korumak gibi farklı nedenlerle de yalana başvurabilmektedir. Bu nedenle, daha kapsamlı bir tanımlama yapmak gerekirse, “başkasına zarar verme amacı taşıyan, karşılıklı iletişimi ve güveni zedeleyen, cezadan kaçınmak için yapılan, bir yanlış ört bas etmeyi hedefleyen ve kendini koruma motivasyonu ile söylenen yalanları araçsal veya olumsuz yalanlar şeklinde tanımlamak mümkündür (Aydın, 2020). Araçsal yalan kavramı, mevcut çalışmada kişinin kendi çıkar ve menfaatini korumasına yönelik olarak kendisini olumsuz bir duruma sokmamak amacıyla söylediği yalanlar olarak ele alınacaktır.

Araçsal yalan konusunda çocuklarla gerçekleştirilen ampirik çalışmalar mevcuttur. Aslında Darwin’in (1877) iki yaşındaki oğlunun söylediği yalanı saklama çabasına ilişkin gözlemleri, küçük çocuklarda bu tür yalanlarla ilgili yapılan öncü çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir. Yakın zamanlarda çocuklarda kandırma ve yalan söylemenin gelişimine olan ilginin yeniden canlanmasıyla birlikte, küçük çocukların iki yaşından itibaren kendi kural ihlallerini gizlemek için yalan söylediklerini ortaya koyan bulgular (örn., Evans ve Lee, 2013; Talwar ve Lee, 2008), Darwin’in çok uzun süre önce gerçekleştirdiği gözlemleri destekler niteliktedir.

1.1.3. Prososyal Yalan

Sosyal yönden kabul edilebilir olan prososyal yalanların alan yazında “başkası yönelimli”, “ince düşünceli”, “özgeci”, “beyaz” yalanlar şeklinde isimlendirildiği görülmektedir (Örn., Aydın, 2020; Bryant, 2008; DePaulo ve ark., 2004). Yalan konusunda alana önemli katkılar sunan Bok (1978) ise bu yalanları “başkasını incitmemek adına söylenen ve ahlaki açıdan önem derecesi az olan” yalanlar şeklinde ele almaktadır.

Prososyal yalan kavramı bazı araştırmacılar tarafından beyaz yalanlardan ayırt edilmektedir. Levine ve Schweitzer (2014) beyaz yalanı, önemsiz bir şey hakkında

karşısındaki kişiyi niyetli olarak yanlış bilgilendirmek için söylenmiş doğru olmayan anlatımlar şeklinde tanımlamışlardır. Beyaz yalanlar ahlaki açıdan önemli bir problem teşkil etmemekte ve küçük menfaatler içerebilmektedir. Başkasının yararına söylenebileceği gibi kişinin kendi çıkarına da hizmet edebilir. Prososyal kavramının başkası yararına olacak şekilde kullanıldığı göz önüne alınırsa, prososyal yalanın karşıdaki kişiye yarar sağlama niyetiyle söylenmesi beklenir. Prososyal yalanlar, ortaya çıkardığı sonuçlar açısından çok önemli ya da tam tersi çok az öneme de sahip olabilir. Bu ölçütler değerlendirildiğinde, şimdiki çalışmaya konu olan başkasının yararına söylenen yalanların “prososyal yalan” olarak ifade edilmesi uygun görülmektedir.

Çoğunlukla kibarlık ve nezaket içeren prososyal yalanlar, ilişkinin istikrarını sürdürebilmek, otoritenin üstünlüğünü gösterebilmek gibi farklı amaçlarla da ortaya çıkabilir. Bu tür yalanlar hem günlük yaşamda sıklıkla kullanılması hem de zararsız yalanlar olması nedeniyle normal görünen davranışlar olarak değerlendirilebilir (Bryant, 2008). Literatürde çocukların başkaları yararına söyledikleri yalanların incelendiği araştırmalarda çocukların genellikle nezaket veya sır saklamak için söylediği yalanlar ele alınmaktadır (örn., Talwar ve Lee, 2002). Mevcut çalışmada ise çocukların prososyal yalanların uygunluğunu değerlendirmede kullanılan “Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formunda” ortaya çıkan faktör yapılarına uygun olarak nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanlar şeklinde sınıflandırma yapılmıştır. Çocukların sır saklamak amacıyla yalan söyleme davranışlarını irdeleyen çalışmalarda kullanılan görevlerde, çocuk genellikle bir yetişkinin (araştırmacının) yapmış olduğu kural ihlaline tanık olur ve ardından kural ihlalinde bulunan yetişkin çocuktan olayı gizli tutmasını ister (Talwar, Lee, Bala ve Lindsay, 2004). Bu durum işbirlikçi yalanlar ile sır saklamak için söylenen yalanları benzerliğine işaret etmektedir. Ancak bu ikisi arasında ayırım yapılmasının nedeni, şimdiki çalışmada kullanılan senaryolarda protagonistin başka bir arkadaşıyla işbirliği yaparak problemi önlemeye yönelik gönüllü davranışta bulunmasıdır.

Diğer yalanlara göre çok daha fazla kullanılmasına rağmen alan yazın incelendiğinde araştırmacıların başkası yararına söylenen yalanları çalışmalarına çok fazla konu etmedikleri göze çarpmaktadır. Bu nedenle, hem diğer yalan türleriyle

kıyaslanması hem de kendi doğasının anlaşılması açısından prososyal yalanları incelemek alan yazın açısından önemli görünmektedir.

1.2. Yalan Çalışmalarının Tarihçesi ve Yalana İlişkin Görüşler

Çocukların yalan söyleme davranışlarına ilişkin ilk açıklamalar Darwin'in (1877) kendi çocuğu üzerinde gerçekleştirmiş olduğu gözlemlerden gelmektedir. Darwin, 70'li yaşlarına geldiğinde bir çocuğun zihinsel gelişimini ele alan bir yazıyı okumuştur. Bu yazıdan aldığı ilhamla birlikte, ilk çocuğunun bebeklik döneminde tutmuş olduğu notları tekrar gözden geçirmiştir. Bu notlardan birinde çocuğunun planlanmış olarak ilk aldatma davranışını 2 yaş 7 aylıkken gözlediğini fark etmiştir. Burada çocuğunun kilerde ağzı şekerlerle dolu bir şekilde kaçarken gözlerinde doğal olmayan bir parıltı olduğu yazmaktadır. Ancak gelişim psikolojisi çalışmalarında Darwin'in gözlemleri uzun bir süre görmezden gelinmiş ve yalan konusu ihmal edilmiştir. Neredeyse yüzyıllık bir süreçte çocukların neden ve ne zaman yalan söylediği konularına fazla ilgi gösterilmemiştir. Genellikle olumsuz bir durum olarak görülmesi ve bozukluk şeklinde değerlendirilmesi konunun farklı bir biçimde ele alınmasını geciktirmiştir.

Darwin'in açıklamaları alan yazında yeteri kadar etki bırakmasa da sonrasında iki önemli gelişme daha yaşanmıştır. Bunlardan ilki Hartshorne ve May'in (1928) çocukların dürüst olmayan davranışlarına odaklanmasıyla gerçekleşmiştir. Hartshorne ve May (1928), "Özgüllük İlkesi"ni (*doctrine of specificity*) öne sürerek, farklı sosyal bağlamların insanların yalan söyleme ve dürüst olmalarında önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bu tür davranışları bir kişilik özelliği olarak görmenin doğru olmayacağını, sosyal çevreden ve bağlamdan etkilendiğini vurgulamışlardır. Bu yaklaşıma göre normlar ve toplumun sosyal değerleri yalanı kavrayışımıza ilişkin önemli bilgi sağlamaktadır. Aslında insanların çok farklı nedenlerden dolayı yalan söylediği bilinmektedir. Örneğin, doğruyu söylemenin sonuçları olumsuz oluyorsa ya da yalan söylemek başkalarına fayda sağlıyorsa insanlar yalana başvurabilir. Özgüllük ilkesine göre, işte bu gibi durumlarda çocukları dürüst değil şeklinde nitelendirmek

doğru olmayacaktır. Özetle, dürüstlük üzerine gerçekleştirilen bu çalışmalar alan yazına az da olsa ivme kazandırmıştır.

Yalan çalışmalarının önem kazanmasına neden olan bir diğer gelişme ise, Piaget'nin (1965) çocukların yalan hakkındaki ahlaki anlayışları üzerine yürüttüğü çalışmalarıdır. Aslında yalan söyleme davranışı, yalana ilişkin yargılar ve yalanın değerlendirilmesi gibi konular üzerine yürütülen “gelişimsel araştırmaların” Piaget ile başladığını söylemek mümkündür. Piaget'ye (1965) göre yalan söylemek, “çocuğun benmerkezci düşüncesinin önemli bir parçası olarak ele alınabilecek, kendiliğinden ve evrensel olan” doğal bir eğilim olarak değerlendirilmektedir. Çocuk için yalan söyleme problemi “yetişkinlerin ahlaki kısıtlaması ile benmerkezci tutumun çatışmasını” yansıtmaktadır.

Piaget (1965), çocukların yalanın ne olduğu konusundaki bilgilerinin okul öncesi dönemde kendileri için henüz anlaşılmadığını ifade etmektedir. Çocukların yalanla ilgili sorulara verdikleri cevaplar, okul öncesi dönemdeki çocukların, yalanın gerçek/doğrudan farklı bir ifade olduğunu anlayabildiklerini, ancak neredeyse hiçbirinin yalanı hata, şaka veya alay etme gibi durumlardan ayırt edemediklerini göstermektedir. Gözlemlerinden edinmiş olduğu bulgulara göre, 6 yaşındaki çocukların bile yalan söyleme ile diğer kötü davranışları (örneğin, kötü sözler) ayırt edemedikleri görülmüştür. Aşağıda, bir çocuğa yalanın ne olduğu sorulduğunda onu “kötü söz” olarak tanımladığı bir gözlem örneği verilmiştir:

- Yalan nedir? ----Söylememen gereken kötü şeyler. ---- Kötü şeyler ne demek? ---- Kötü sözler. ---- Salak dediğimde, bu bir yalan mıdır? ---- Evet. ---- Neden yalandır peki? ---- Çünkü kötü bir sözdür. ---- bir çocuk bardağı kırdığında ama kendisinin yapmadığını söylediğinde, bu bir yalan mıdır? ---- Evet. ---- Neden? ---- Çünkü o kırmıştı.

Bu diyalogda, çocukların yalanın esas noktalarından birini, bir diğer ifadeyle doğru olmayan bir ifadeyi anladıkları görülmektedir (o bunu yapmadığını söylemiş olsa da, aslında yapmıştı). Fakat bir insanın başka bir yabancıyı otuz dokuz yaşında gibi düşündüğü ancak bu yabancının aslında otuz altı yaşında olduğu gibi farklı bir

soru sorulduğunda, bütün çocuklar bu kişinin yanlış kanısından dolayı hata yaptığını söylemek yerine söylenenleri yalan olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir (Piaget, 1965). Bu durum çocukların yalanın esas noktalarından birini –doğruluk/gerçeklik- kavrayabilmelerine rağmen, buna aşırı anlam yükledikleri şeklinde yorumlanmıştır. Özetle, Piaget’ye göre çocuklar yetişkinlerin tanımladığı şekliyle yalanı ancak 11 yaşına geldiklerinde anlamaya başlayarak yalan ve kötü söz/davranışları ayırt edebilmektedir. Bu yaşa kadar çocukların yalanı değerlendirmeleri ifadelerin doğruluğuna göre belirlenmektedir. Aslında çocuklar, yalanın gerçek olmama özelliğini anlamaktadırlar ancak bu kavrama aşırı anlam yükleyerek kötü sözleri de buna dâhil etmektedirler.

Yalan konusu yukarıda açıklamaları sunulan araştırmacıların çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, çeşitli yaklaşımlar bu konudaki farklı görüşlerini zaman içerisinde dile getirmeye devam etmişlerdir. Örneğin, bazı araştırmacılar tarafından yalan ve kandırmanın evrimsel bir temeli olduğu görüşü savunulmaktadır (Smith, 2004). Özellikle avcılar ve avları arasındaki yaşam mücadelelerinde gözlenen durumlarda, kandırmanın seçim açısından avantaj sağladığı sıklıkla ifade edilmektedir (Bond ve Robinson, 1988). Buna göre kandıranlar gelecek nesillere daha fazla üye bırakır ve sonraki kuşaklar atalarının mirasını alarak bunu devam ettirir.

Aslında yalan söyleme davranışlarına günlük yaşamımızda sadece sözlü biçimleriyle rastlanmamaktadır. Görünüşü değiştirmek için yapılan makyajlar, içten olmayan timsah gözyaşları ya da gülümsemeler sürekli göze çarpmaktadır. Peki, hem dilimizle hem de bütün bedenimizle hayatın birçok alanında yalan söyleme ve kandırma davranışında bulunmaya neden bu kadar eğilimliyiz sorusu gün yüzüne çıkabilir. Buna verilebilecek en kısa cevap, evrimsel yaklaşıma göre “işe yaraması” şeklinde olabilir. Buna göre, hayatta kalma ve üreme başarısı gösterenlerin yalan söyleme kabiliyeti açısından daha iyi durumda oldukları düşünülebilir.

Ferrari (1992) organizmaların bir kısmının başka canlılara benzemeye çalışarak kandırma girişiminde bulunabildiklerini söylemiştir. Kamuflej ve benzemeye çalışma (*mimicry*) yöntemi bu durumun en çok rastlanılan örneklerindendir. Kamuflej sayesinde, organizmalar çevrenin arka planına benzer bir görünüm alırlar. Kamuflej

yapan organizmalar yaşadıkları ortama uyumlu olan vücut yapıları, biçimleri, desenleri ve renkleriyle özel bir koruma altındaymış gibi görünürler. Bu sayede organizmaların bazılarını çevrelerindeki bitkilerden ayırt edilebilmek mümkün olmamaktadır. Bazı böcek türleri, toplu halde kamuflaj yapıp düşmanlarından korunarak avantaj sağlamaktadır. Örneğin Madagaskar'da bir hemiptera türü olan Phiatidlerin kanatları parlak ve renklidir. Bu böcekler bir ağacın gövdesinde dinlendikleri zaman bir böcekten çok çiçek şeklini alır ve bu sayede avcılarını kandırarak onları tehlikeden korur.

Benzemeye çalışma ise diğerlerine benzeme yoluyla organizmaları koruyan bir diğer yöntemdir. Bir kuşun, yaralı taklidi yaparak düşmanlarından kurtulma çabası; bir böceğin, diğer bir böcek cinsi olan termitin kokusunu taklit ederek onun yuvasında saklanması kandırmanın benzeme ve taklit yoluyla işlevselliği olduğunu çeşitli türlerde göstermektedir. Görüldüğü üzere kandırma içeren bu tür yöntemler, türlerin kendini korumaları ve üremeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Kandırma davranışı tanımlanırken, kandıran kişinin niyetliliği birçok araştırmacı tarafından önemli görüldüğü için insan dışındaki türlerde bu gibi davranışların görülemeyeceği varsayılmıştır. Ancak Trivers'a (1991) göre kandırma, yaşamın her alanında, her yerde ve bütün düzeylerde görülen bir davranıştır. Aslında bu davranış sadece insan türüyle sınırlı olmayıp virüsler, bakteriler, bitkiler, bitkilerden, böcekler ve diğer hayvanlarda da gözlemlenebilmektedir. Bitkiler ve hayvanlar birbirleriyle sesler, renkler, kimyasallar ve görünüşleri aracılığıyla iletişim kurdukları ve biyologlara göre bu iletişimin asıl amacının bilginin doğru bir şekilde aktarılması olduğu ifade edilmektedir (Smith, 2004).

Aslında insana yakın olan bazı türlerden gelen örneklerin de bu görüşe destek verdiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Lewin'in (1992) doğal gözlemlerden edinmiş olduğu bir vakada, genç erkek babun, yetişkin dişi bir babunu yerden yemek toplarken görür. Etrafa baktığında kimsenin olmadığını fark eder ve saldırıya uğramışçasına çığlık atar. Bu türden çağrılara hemen yanıt verildiği için, anne babun gelir ve diğer yetişkin babunu oradan kovar. Ardından genç babun, yemeği almak için ilerler. Woodruff ve Premack'ın (1979) laboratuvar ortamındaki çalışmalarında ise

şempanzeler iki farklı türdeki eğitimle etkileşime girmişlerdir. Eğitimcilerden biri şempanzeyi besleyen iyi niyetli biriyken diğer eğitimci tam tersi bir kişidir. Şempanzelerin, kendilerini besleyen eğitimcilerle saklanan yiyeceklerin yerlerini gösterdikleri, kötü niyetli eğitimcilerle ise yiyecekten uzak yerleri işaret ederek yalan söyledikleri bulunmuştur. De Waal (2014) tarafından aktarılan bir başka gözlemden, genç erkek şempanze, araştırmacıların kumun altına meyve sakladıkları yerde dolaşmaktadır. Bu şempanze, meyvenin saklandığına ilişkin hiçbir belirti göstermemiştir. Yaklaşık üç saat sonra diğer şempanzeler uykudayken, meyvenin saklandığı noktaya sakince yaklaşır, tereddüt etmeden toprağı kazarak meyveleri yemiştir. Bu tür vaka gözlemleri, kandırmanın sadece insanlarda görülmediğini ve başka türlerde de niyetli olarak yapılabileceğini düşündürmektedir.

Kandırma ve yalan söyleme davranışlarının nesilden nesile aktarıldığı ve aslında genetik alt yapısı olduğuna ilişkin görüşler alan yazında ayrıca yer almaktadır. Ahern, Johnson, Wilson, McClearn ve Vandenberg (1982) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada aile içerisindeki benzerliklerin test edilmesi hedeflenmiştir. Katılımcıların 54 farklı kişilik özelliği envanterler aracılığıyla ölçülmüştür. Çalışmanın sonucunda, çocukların kendi aile üyelerine birçok özellik açısından benzerlik gösterdikleri bulunmuştur. Ancak aile üyeleri arasındaki en çok benzerliğin yalan söyleme eğiliminde çıktığı görülmüştür. Her ne kadar bu çalışmadan elde edilen sonuç yalan söyleme eğiliminin aile üyelerinde benzer olduğuna işaret etse de, bu tür yöntemlerle değerlendirildiği şekliyle yalan söylemenin kalıtsal bir tarafının olduğunu söylemek yeterli olmayacaktır. Aile bireylerinin yalan söylemelerindeki benzerlikler genetik özellikler ile açıklanmaya yatkın gibi görünüyor olsa bile, paylaşılan çevresel faktörlerin de etkisini göz önünde bulundurmak gerektiği söylenebilir.

Psikoloji biliminde önemli etkiler bırakan sosyal öğrenme yaklaşımında yalan konusu özelinde bir model bulunmamaktadır. Ancak bu yaklaşımın genel savına göre, çocukların yaşamlarının ilk yıllarında ebeveynleri ile etkileşimleri sayesinde sosyal kuralları öğrendikleri bilinmektedir. Çocuklar gelişimsel süreçleri boyunca kandırmanın kurallarını görür, öğrenirler ve sonrasında kendileri de bu tür davranışları repertuarlarına alarak kullanmaya başlarlar (DePaulo ve Jordan, 1982; Lewis, 1993). Çocuklar bir yandan yalan söylemenin kötü olduğuna yönelik açıklamalar duyar ancak

yetişkinler tarafından kandırma ve yalan söyleme taktiklerini gözlemlerler. Hatta bazı ortamlarda ebeveynleri veya başka yetişkinler tarafından yalan söylemeye teşvik edilebilirler. Bu durum, yalanın çocuklar tarafından kabul edilebilir bir davranış olarak öğrenilmesine yol açarak, söylenmesinde sakınca görülmeyen bir davranış repertuarı oluşturabilir.

1.3. Yalan Söyleme Davranışına İlişkin Güncel Yaklaşımlar

Yalan söyleme davranışını özellikle çocuklarda sistematik ve deneysel bir şekilde incelemek aslında birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Çocukların yalan söyleme davranışlarını incelemek için ebeveynlere çocuklarının ne sıklıkla yalan söyledikleri sorulmaktadır. Ancak bu tür yöntemler kullanıldığında, ebeveynlerin çocuklarının hangi yalanlarına odaklandıkları, yalanların gerçekten farkına varıp varmadıkları gibi hususlar doğru bilgi elde edilmesine gölge düşürmektedir.

Yakın zamanda gerçekleştirilen araştırmalarda ise, yalan söyleme davranışlarını anlayabilmek için bu tür davranışların ne zaman ortaya çıktığı, hangi faktörlerden etkilendiği ve nasıl bir gelişim gösterdiği müdahaleli gözlem yöntemleri ile incelenmeye başlamıştır. Böylece, söz konusu davranışlara ilişkin gelişimsel bakış açısıyla yaklaşmak da mümkün olmuştur.

Doğal gözlemlerden edinilen bulgulara göre, bazı çocukların iki yaştan itibaren yalan söylemeye başladıkları, okul öncesi dönemin sonuna kadar ise neredeyse bütün çocukların yalan söyleyebildikleri anlaşılmaktadır (Örn., Wilson, Smith ve Ross, 2003). Araştırmalar erken yaşlarda görülen yalanların genellikle başkalarına zarar vermeyen, kolaylıkla ortaya çıkan türde olduklarını göstermektedir. İlerleyen yaşlarda çocukların sosyal normlara ve toplumsal kurallara uymaya başladıkça, yalanların sosyal ilişkileri sürdürmek için yararlı bir strateji olduğu ve başkalarına fayda sağlamak için söylenmeye başladığı da bilinmektedir.

Talwar ve Lee (2008) bu gözlem ve bulgulardan yola çıkarak, çocukların kendi çıkarlarına hizmet eden yalanlarının zamanla olgunlaşarak daha az kendilerini koruyacak türden olmaya başladığını ve bu nedenle çocukların yalan söyleme davranışlarının gelişimini ele alırken yalanın türünü göz önünde bulundurma gereğini vurgulamışlardır. Bir diğer ifadeyle, küçük yaş çocuklarında yalanın gelişimini

anlayabilmek için yalanın farklı türlerine odaklanarak nasıl gelişim gösterdiğinin incelenmesi gerektiğinin önemine dikkat çekmişlerdir.

Tablo 2. Gelişimsel yalan modeli

Yalan Taksonomisi	Tanım	Gelişimsel Zamanlama	Yalan Türü Örneği	Araştırma Problemleri
Araçsal (Olumsuz)	Kendi çıkarına hizmet eden yalanlar	2 yaş	Yanlış yaptığında yalanlama, başkasına zarar verme	Antisosyal yalan söyleme zamanla nasıl gelişir? Hangi noktada “sorunlu yalan” haline gelir?
Prososyal	Başkasının yararına söylenen yalanlar	3 yaş (motivasyona göre değişebilir)	Nezaket, ya da başkasını koruma	Erken dönemdeki prososyal yalanlar gerçekten prososyal midir-bir kimseyi sıkıntıdan kurtarmak için mi söylenir? Antisosyal yalanla gelişimsel süreçleri benzer midir? Prososyal yalan söyleme sorun mudur?
Birincil	Kural ihlallerinin inkâr edilmesi ve başının belaya girmemesi gibi kasıtlı yalanlar	Nadiren olmakla birlikte 2-3 yaşta görülmeye başlanır.	Basit yalan, tam olgunlaşmamış niyetli yalan	Gerçekten yalan mıdır ve niyetli midir? Çocuklar erken yaşlarda yalan söylediklerinde ne olduğunu ne kadar biliyorlar?
İkincil	Kural ihlalini gizlemek için söylenen yalanlar	4 yaş	Başkasında yanlış bir kanı oluşturmak için söylenen niyetli yalanlar	Neden bazı çocuklar zaman içinde bu stratejiye güvenmeye devam ediyor? Duygu düzenleme becerisinin gelişimi ile ilişkili midir?
Üçüncül	Sonraki ifadelerle tutarlılığı olan, tespit edilmesi zor yalanlar	7-8 yaş	Yalanı sürdürmede artan beceriyle birlikte açığa çıkarılması zor olan yalanlar	Çocuklar profesyonel yalan söylemeye ne zaman başlıyor? Bu tür yalanlar hangi gelişimsel becerilerle ilişkili?

Not: Tablo Talwar ve Crossman’dan (2011) alınmıştır.

Yakın zamanda Talwar ve Crossman (2011) tarafından öne sürülen model yalan söyleme davranışlarını bu açıklamalara uygun bir şekilde ve gelişimsel açıdan ele almaktadır. Bu modelin ilk düzeyini oluşturan “birincil yalanlar” çocukların niyetli olarak doğru olmayan ifadeler kullanmaya başlamasıyla görülür ve 2-3 yaş civarında bu yalanlara rastlanmaktadır. Birincil yalanların en önemli özelliği, çocukların yalan söylerken karşılarındakinin zihinsel durumunu dikkate almamalarıdır. Dört yaş civarında ortaya çıkan “ikincil yalanlarda” gelişmekte olan yanlış kanıları anlama becerisiyle birlikte bir başkasının gerçek durumu bilmediğinin farkında olan çocuklar buna göre söz ve eylemlerini düzenleyebilirler. Son olarak, 7-8 yaşlarına gelindiğinde ortaya çıkan “üçüncül yalanlarda”, çocuklar ilk yalanları ile sonraki ifadeleri arasındaki tutarlılığı sürdürebilerek yalanlarını gizlerler ve bu konuda artık daha üst düzey becerilere sahiplerdir. Bu araştırmacıların gelişimsel özelliklere göre oluşturdukları yalan sınıflandırmasına ilişkin tablo yukarıda sunulmuş olup (Bkz. Tablo 2), farklı yalan türlerinin gelişimleri hakkındaki açıklamalarına bir sonraki konu başlığı altında yer verilmiştir.

1.4. Çocuklarda Yalan Anlayışının Gelişimi

Yetişkinlerde yalan söyleme davranışı üzerine birçok araştırma mevcutken, çocukların yalan söyleme davranışının nasıl bir gelişim gösterdiğine odaklanan çalışmaların sayısı günümüzde yeni yeni artmaktadır. Çocukların ne zaman yalan söylemeye başladıkları, başkalarını nasıl kandırdıkları gibi konuların incelenmesi daha yakın zamanlı çalışmalarda ele alındığı görülmektedir (Örn., Evans ve Lee, 2013). Çocuklar konuşmaya başladıklarında sözlü yalanları da artık tespit edilebilir hale geldiğinden yalan söyleme davranışının erken yaşlardaki gelişimi ve çocukların hangi nedenlerle yalan söylediklerine ilişkin açıklamalar da giderek artmıştır.

Ampirik çalışmalar çocukların iki yaştan itibaren çeşitli nedenlerle yalan söylediklerini göstermektedir (Örn., Ekman, 2016; Evans ve Lee, 2013). Talwar ve Crossman’ın (2011) derleme çalışmasında da çocukların iki buçuk yaş civarında kendini korumaya yönelik yalan söyledikleri, üç yaşındaki çocukların bir kısmının dört yaşındakilerin ise neredeyse hepsinin bir yanlış gizlemek ve olası cezalardan kaçmak için yalana başvurduklarını ifade edilmiştir. Bu araştırmacılar farklı kültürlerden gelen

benzer bulgulardan yola çıkarak, 3-4 yaş döneminin birçok bilişsel beceride olduğu gibi yalan söyleme davranışı konusunda da kritik öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır.

Yalan konusunda çocuklarla yürütülen araştırmaların bir kısmının odaklanmış olduğu nokta ise çocukların yalana ilişkin ahlaki ve kavramsal anlayışları, bir diğer ifadeyle yalana ilişkin yargı ve değerlendirmeleri üzerine olmuştur (Örn., Mojdehi, Shohoudi ve Talwar, 2019). Çocuklarda yalan söyleme becerisinin incelendiği çalışmalar, gelişmekte olan zihin kuramı ve yönetici işlev becerilerine paralel olarak, üç yaşlarına doğru çocukların yalan söyleyebildiklerini ve başkalarını kandırma niyeti taşıdıklarını göstermektedir (Örn., Evans ve Lee, 2013; Polak ve Harris, 1999). Çocukların yalana ilişkin kavramsal anlayışlarının da benzer şekilde erken yaşlardan itibaren görüldüğü söylenebilir.

Yalan ve doğru söyleme davranışlarına ilişkin sosyal kurallar ve sözleşmelerin belirginliği göz önüne alındığında, çocukların ileri yaşlara kalmadan bu tür davranışlara dair farkındalık ve anlayış geliştirmelerini beklemek çok yanlış olmayacaktır. Ampirik araştırmalara bakıldığında sonuçların bu savla uyumlu olduğu ve çocukların erken yaşlardan itibaren yalana ilişkin anlayışlar geliştirdikleri görülmektedir (Williams ve ark., 2017). Hatta Eskritt, Whalen ve Lee'ye (2008) göre, 3 yaşındaki çocuklar bile iletişim esnasındaki doğru olmayan ifadeleri ve kural ihlallerini fark edebilmektedir.

Alan yazın taraması yapıldığında, çocukların 4 yaşa doğru yalanların hepsinin eşit olmadığını, bir başkasının yararı için söylenen yalanların, kişinin kendisine çıkarı olan yalanlardan daha olumlu bir şekilde ele alınabileceğini anladıkları görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, okul öncesi dönemdeki çocukların yalan türlerini anlama konusunda ayırım yapabildikleri söylenebilir. Örneğin, Bussey'in (1999) çalışmasında, 4 yaşındaki çocukların prososyal yalanları antisosyal yalanlara göre daha olumlu bir şekilde değerlendirdikleri bulunmuştur. Bussey bu durumu başkalarının olumsuz duygularını ortadan kaldırmak için söylenen yalanlar söz konusu olduğunda, çocukların ebeveynleri tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılaşmadıkları şeklinde bir gerekçeyle açıklamıştır. Lavoie, Nagar ve Talwar'ın (2017) çalışmasında çocukların

yalana ilişkin değerlendirmeleri ölçüldüğünde buna benzer bir sonuç çıkmıştır. Yaşı küçük çocukların yalanı yanlış olarak değerlendirdikleri ancak çocukların yaşı ilerledikçe yalanın bazı durumlarda ve belirli amaçlar doğrultusunda kabul edilebilir olduğuna dair düşünceye sahip oldukları görülmüştür. Prososyal yalanların ele alındığı bir başka çalışmada, Walper ve Valtin (1992), 6 ve 8 yaşındaki çocukların prososyal yalanları olumsuz olarak değerlendirdiklerini, sadece 10 yaşındaki çocukların bu tür yalanları olumlu değerlendirdikleri yönünde bir sonuca ulaşmışlardır.

Xu, Bao, Fu, Talwar ve Lee'nin (2010) çalışması çocukların 7 yaşına doğru, gerçek ve yalanları tutarlı bir şekilde ayırt edebildiklerini; 9 ve 11 yaşındaki çocuklara kıyasla prososyal yalanları gerçekliğe göre daha olumsuz olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Ergenlik dönemine doğru, çocukların kandırmaya ilişkin anlayışlarının gelişerek gerçeklik, kanılar, niyet, sosyal gelenekler ve toplumsal kuralların beklentisine göre kendi düşüncelerini organize edebildikleri belirtilmektedir (Lee ve Ross, 1997).

1.4.1. Çocukların Yalana İlişkin Değerlendirmeleri

Çocukların küçük yaşlardan itibaren sosyal ve ahlaki durumlara ilişkin yargılar geliştirdikleri bilinmektedir. Üçüncü şahıs perspektifiyle çocuklar başkalarını ahlaki davranışlarına göre değerlendirir, kasıtlı ve niyetli olarak gerçekleştirilen ahlaki ihlalleri olumsuz olarak görebilir (Killen, Mulvey, Richardson, Jampol ve Woodward, 2011), prososyal davranışlarda bulunan bireylerin ve hatta cansız varlıkların iyi olduklarına dair atıfta bulunabilir, antisosyal davranışların ise cezalandırılabilirliği şeklinde yargılara ulaşabilirler (Bloom, 2013; Van de Vondervoort ve Hamlin, 2017).

Tüm toplumlarda yalan söylemenin kötü bir davranış olduğundan hareketle sosyal sistemler yalanı çeşitli tabularla, yaptırımlarla, gelenekler ve normlarla düzenlemek için çaba göstermektedir. Bütün yalanların reddedildiği bir toplum düşünmek zordur. Dolayısıyla, sosyal sistemlerin bu konuya ilişkin yaklaşımı yalanın kabul edilmemesi perspektifinden değil de yalanın ne zaman hoş ve uygun karşılanacağını belirlemek üzerinden gitmektedir.

Bu çerçevede yalanın nasıl karşılandığı makul bulunması ve uygunluğu üzerinden incelenebilir. Kavramsal olarak bakıldığında, yalanın kabul edilebilirliği yahut

uygunluğu, Oliveira ve Levine (2008) tarafından bir kişinin yalan ve kandırma davranışlarını değerlendirmesi şeklinde ifade edilmektedir. İnsanlar bu değerlendirmeyi yaparken, iyi-kötü, olumlu-olumsuz, uygun-uygun değeril ya da kabul edilebilir-kabul edilemez gibi yargılara dayanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, yalanın uygunluğu ya da kabul edilebilirliği yalana ilişkin genel bir değerlendirme veya tutumu yansıtmaktadır. Dolayısıyla yalanın uygunluğu “bir durumda yalan söyleme davranışının tamamen kabul edilemez ve uygunsuz olduğunu düşünmekten; yalan söyleme davranışlarına ilişkin çok hoşgörölü bir bakış açısına kadar bir süreklilik boyunca değerşebilen tutumlarımız” olarak düşünülebilir.

Çalışmalarda yalan söyleme motivasyonları, yalanın söylemiş olduğu bağlamlar, ne kadar yalan söylendiği gibi bireylerin yalan söyleme davranışlarının kabul edilebilirliğine ilişkin düşünceleri gibi konular ele alınmaktadır. Araştırmalarda genellikle ahlaki hikayeler üzerinden çocukların bu tür durumları nasıl muhakeme ettikleri, uygun bulup bulmadıkları, prososyal ve antisosyal davranışlar konusunda yalan söylemenin nasıl değerlendirildiği ya da hipotetik olarak belirli durumlarda yalan söylemeye ilişkin tutumları gibi konulara değerinildiği görölmektedir (Örn., Fu, Lee, Cameron ve Xu, 2001; Lee, Xu, Fu, Cameron ve Chen, 2001; Xu, Luo, Fu ve Lee, 2009).

Çocuklar büyüdükçe hangi davranışın uygun ya da uygunsuz olduğunu belirlemek için yalana ilişkin birçok yönden anlayış geliştirmeleri beklenir. Bu anlayış esasında çocuklar için çok kolay bir görev gibi görünmemektedir. Çünkü niyet ve kanı gibi soyut kavramları anlamamanın zorluğunun yanı sıra sosyal kuralları da çok küçük yaşta öğrenmeleri beklenemez. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, ilk olarak çocuğın zihninde yalan kavramını oluşturabilmesi için konuşmacının niyetli bir şekilde başkasında yanlış kanı yaratmaya çalıştığını anlamalıdırlar. Bununla birlikte, çocukların hangi sosyal normların ve kuralların ihlal edilmiş olabileceğini düşünmesi de beklenir. Bu açıdan bakıldığında, niyet ve sosyal kurallar yalanın uygun bulunması konusunda iki önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Piaget (1965) çocukların yalan kavramı üzerinde niyetliliğin rolünü incelerken küçük çocukların bir ifadenin yalan olup olmadığını belirlemek istediklerinde

konuşmacının niyetlerine önem vermediklerini ifade etmiştir. Peterson, Peterson ve Seeto'nun (1983) ilk çalışmaları da Piaget'nin bulguları destekler nitelikte çocukların 11 yaşına kadar bir ifadenin yalan olup olmadığını değerlendirirken konuşmacının ne niyetle söylediğine dikkat etmediğini göstermektedir. Bu açıklamalara göre çocukların 10'lu yaşlara kadar yalanı tam anlamıyla kavramalarını beklemek mümkün olmayacaktır. Ancak günümüze doğru yaklaştıkça bu araştırmacılar yukarıda belirtilen çalışmaların yöntemlerine eleştiriler getirerek bazı düzenlemeler yapmanın gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Siegal ve Peterson (1998), önceki çalışmalarda sınırlılık doğuran önemli bir soruna değinmişlerdir: sorunun formatı. Şöyle ki, Siegal ve Peterson (1998) “yalan mı yoksa *yalan değil* mi?” şeklindeki bir sorunun problemli olduğunu öne sürmüşlerdir.

Bu araştırmacılar soruyu “yalan mı yoksa *hata* mı?” şeklinde revize ederek, çocuklara konuşmacının niyeti hakkında düşünme fırsatı sunmuşlardır. Bu düzeltme sonrasında 3-5 yaş arasındaki çocukların da yalan ve hata arasındaki farkı doğru bir şekilde belirlediğini ortaya koymuşlardır. Daha sonra yürütülen araştırmalarda çocukların büyüdükçe, olaylar hakkında çok fazla bilgi sahibi olmasalar da yalana ilişkin genellemeler yapabildikleri görülmüştür (Broomfield, Robinson ve Robinson, 2002; Taylor, Lussier ve Maring, 2003).

Çocukların yalan konusundaki değerlendirmelerinde sadece ifadenin doğru/yalan olması meselesine odaklanılmadığı da söylenmelidir. Çocuklar sadece yalana ilişkin anlayış geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda yalan söylemenin ahlaki yönünü değerlendirmeyi de öğrenmektedirler. Yine Piaget (1965) tarafından gerçekleştirilen gözlemlerde, çocuklara doğru ya da yalan söyleyen hikâye karakterleri sunulmuş ve çocuklardan kimin daha yaramaz olduğunu değerlendirmeleri istenmiştir. Piaget'nin gözlemlerden elde ettiği sonuçlar, çocukların yalanlarla ilgili değerlendirmelerinin gelişimsel bir yörüngede ilerlediğini göstermiştir. Genel olarak, küçük çocukların cezalandırılan bir yalanı cezalandırılmamış bir yalana kıyasla daha kötü şeklinde yargılama eğiliminde oldukları görülmüştür. Ayrıca yaşın artmasıyla birlikte, çocukların yalan ve doğrunun birbirinden ne kadar farklı olduğunu anlamaya başladıkları ifade edilmiştir. Bir söylem gerçeklerden ne kadar uzaklaşıyorsa, bunu söyleyen çocuklar da bir o kadar kötü olarak değerlendirilmiştir. Ancak Piaget, yalan

ve hata ayırımını yapamadığını düşündüğü çocukların -10 yaşına kadar- ahlaki değerlendirmelerde bulunurken konuşmacının niyetini dikkate almadıkları görüşünü yinelemiştir. Örneğin, hikâye karakterinin doğru söyleme niyetiyle yol tarifi yaptığı ancak yolcunun kaybolduğu bir senaryodaki kişinin, kasıtlı olarak yanlış bilgi verilen ancak yolcunun doğru yolu bulmasıyla sonuçlanan senaryodaki kişiye kıyasla 10 yaşın altındaki çocuklar tarafından daha kötü biri olarak değerlendirildiği görülmüştür.

Piaget'nin çalışmalarından bu yana birçok araştırmacı, Piaget'nin çocukların yalanla ilgili ahlaki yargılarda bulunma becerilerini hafife almış olabileceğini düşündüren sonuçlar elde etmiştir (Örn., Bussey, 1992, Peterson ve ark., 1983). Özellikle, Peterson ve arkadaşları (1983), çocuklardan iki hikâyeyi karşılaştırmalarını istemenin küçük çocuklar için bilişsel olarak fazla zorlayıcı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda yöntemi gözden geçiren araştırmacılar, çocuklardan yalnızca bir karakterin davranışını ahlaki açıdan değerlendirmelerini istemişlerdir. Sonuçlar, 5-11 yaş arası çocukların hikâyedeki karakterin davranışları hakkında ahlaki değerlendirmeler yaparken onun niyetini göz önüne alabildiklerini göstermiştir. Özetle, çocukların hem yalanları kavramsallaştırırken hem de değerlendirirken yalan söyleyen kişinin niyetini dikkate alabildikleri ve dolayısıyla yalana ilişkin değerlendirmelerinin de buna göre şekillendiği ifade edilebilir.

Yalan konusunda gerçekleştirilen çalışmaların birçoğu uzun bir süre yalanın “niyetlilik” boyutuna odaklanırken, çocukların yalanı değerlendirmeleri konusunda sosyal ve kültürel etkilerin incelenmesine daha yakın zamanlı çalışmalarda başlandığı görülmektedir. Bu bakımdan, kültür ve bağlamın hem çocukların hem de yetişkinlerin yalana ilişkin değerlendirmelerini etkilediği ve yalan söylemenin bütün toplumlarda yanlış bir davranış olarak ele alınmasının doğru olmayacağı söylenebilir.

Çocukların erken yaşlardan itibaren yalan söyleyebildikleri ve yalan söyleme davranışlarının zamanla uygunsuz bulunandan daha kabul edilebilir yalan söyleme biçimlerine doğru kaydığı bilinmektedir. Bu durumun bir nedeninin, yalanın farklı türlerinin kabul edilebilirliklerine ilişkin gelişen anlayışlarının bir yansıması olması muhtemeldir. Bu davranışsal ve algısal değişimde sosyal-kültürel normların giderek

etkili hale gelmesi, prososyal türde olan başkalarının iyiliğini gözeten yalanların neden daha fazla uygun bulunduğuna da bir nevi açıklama niteliği taşımaktadır.

Ahlak çalışmalarının geçmişine bakıldığında, yalan söyleme, aldatma, hile yapma, kurallar ve geleneklerle ilgili düşünceler, duygular ve davranışlara odaklanıldığı görülmektedir (Helwig ve Turiel, 2002; Narvaez, Radvansky, Lyncnhard ve Copeland, 2011; Piaget, 1965; Turiel, 2006). Ahlak, neyin doğru neyin yanlış olduğunu toplumsal düzeni sürdürmeye ve geleneksel kuralları izlemeye dayalı olarak anlamaktır. Bu kurallar tesadüfi bir şekilde yaratılmamasına rağmen, bireyler hala hırsızlık ve hile yapma, aldatma ve özellikle yalan söyleme davranışlarında bulunurlar ki bu da ahlaki yargılarda bulunmayı gerektiren temelleri sarsabilir (Dominguez, 2018). Bununla birlikte, araştırmalar, belirli sosyal veya ahlaki değerlerle çatıştığı takdirde dürüstlüğü uygun olmadığına inanıldığını ve bunun yerine, belirli koşullarda yalan söylemenin kabul edilebilir olarak görüldüğünü göstermiştir. Örneğin, başkalarının duygularını ve çıkarlarını korumak, mutlu etmek gibi nedenlerle söylenen prososyal yalanlara dair ahlaki gerekçeler sunulabilir, bunlara göz yumularak olumlu bir şekilde yargılanabilir ve hatta bu gibi durumlardaki dürüstlük pek de teşvik edilmez (DePaulo, Morris ve Sternglanz, 2009; Dmytro ve ark., 2014; Fu, Evans, Wang ve Lee, 2008; Talwar ve Lee, 2008). Elbette yalan söylendiğinde dürüstlükten uzaklaşmış olunur ancak bazı yalanlar insan ve toplumların işlevselliğine yardımcı olması ve iletişimde başkasının iyiliğini göz önünde bulundurma kuralıyla tutarlı olması nedeniyle uygun görülür. Bu tür dürüst olmayan ancak kasıtlı olarak iyilik taşıyan yalanlar sosyal bağlam gereği söylenen ifadeler şeklinde değerlendirilir (Lee ve Ross, 1997; Sweetser, 1987).

Çocukların yalanın uygun bulunmasına ilişkin değerlendirmelerindeki sosyal-kültürel etmenler ampirik çalışmalarla incelenmiştir. Örneğin bunlardan birinde Lee, Cameron, Xu, Fu ve Board (1997), Kanadalı ve Çinli çocukları, prososyal davranışlarla ilgili yalan ve doğruyu söyleme konusundaki ahlaki yargılarına göre incelemiştir. Çocuklara, diğer insanlara yardım etme ve incinmelerini önleme gibi prososyal davranışları içeren yalan söylendiği hikâyeler anlatılmıştır. Sonuçlar, başkası yararına bir durum söz konusu olduğunda Çinli çocukların Kanadalılara göre yalanı daha olumlu olarak değerlendirdiklerini göstermiştir. Mojdehi ve arkadaşları

(2019) tarafından 5-11 yaş arasındaki İranlı ve Kanadalı çocukların yalan söylemeye ilişkin ahlaki yargılarının incelendiği bir başka çalışmada İranlı çocukların nezaket içeren yalan söylemenin anlatıldığı senaryolarda protagonistin yalanını Kanadalı akranlarına kıyasla daha olumlu değerlendirdikleri bulunmuştur. Bu sonuçlar yalan ve doğruyu söyleme konusunda insanların evrensel ahlaki değerlere sahip olmayabileceğini ve yalan ve doğruyu söylemenin kabul edilebilirlik düzeyinin farklı kültürlerde değişiklik gösterebileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Popliger, Talwar ve Crossman (2011) orta çocukluk ve ergenlik dönemindeki çocukların yalan söyleme davranışlarını genellikle kabul edilemez bir davranış olarak görme eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak yetişkinlik dönemine gelindiğinde, bireylerin yalan söyleme davranışlarını genel olarak kabul edilebilir bir eylem olarak değerlendirdikleri göze çarpmaktadır. Hatta bazı çalışmalarda çocukların bağlam ve niyete göre muhakemelerinin değiştiği görülmüştür (Örn., Bussey, 1999). Bu noktadan hareketle, çocukların yalan söylemeye ilişkin değerlendirmelerinin sosyal yönden kabul edilebilir bir davranış olarak görülmesine neden olan faktörlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Buraya kadar anlatılan çalışmalarda bilişsel, ailesel ve sosyal-kültürel faktörlerin yalan söyleme davranışıyla ilgili hususlarda etkili olduğu görülmektedir. Bu açıdan, çocukların yalana ilişkin yargılarını anlamlandırabilmek için Bronfenbrenner'in öne sürdüğü “ekolojik sistemler kuramı” yol gösterici olabilir.

1.5. Ekolojik Sistemler Kuramı

Bronfenbrenner'in (1979) ortaya attığı “ekolojik sistemler yaklaşımı”, 1970'li yıllardan günümüze değin alanda etkisini giderek artırarak gelişimi açıklama konusunda daha fazla araştırmacı tarafından kabul görmektedir. İnsan gelişimi olgusu, Bronfenbrenner ve Morris (2006) tarafından “yaşam boyunca ve nesiller boyunca insanın biyopsikolojik özelliklerindeki istikrar ve değişim” olarak tanımlanmıştır (s. 766). Kuramdaki ekolojik kavramı ise insan gelişimini, içinde bulunduğu ekolojik bağlamlarda incelemenin önemini ifade etmektedir.

Ekolojik sistemler kuramı eğitim, psikoloji gibi çeşitli bilim alanlarında kabul görmekte ve insan gelişimini geniş bir açıdan ele almaktadır. Bronfenbrenner'in

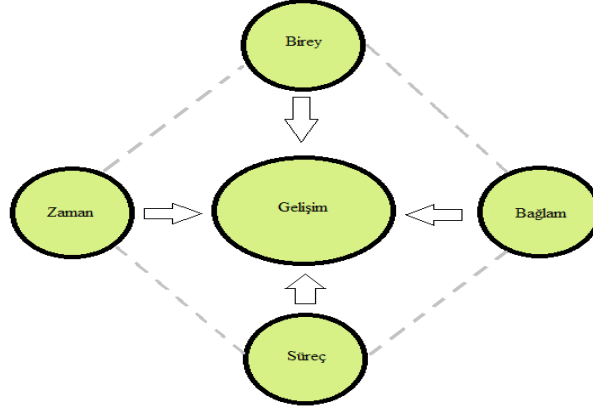
ekolojik modeli kişinin gelişimini anlamak için biyolojik, psikolojik, sosyal, politik, kültürel ve ekonomik birçok sisteme ve bunların karşılıklı etkileşimlerine dikkat çekmektedir. Aslında ekolojik yaklaşımın dayanmış olduğu “genel sistem yaklaşımı” ile benzer bir şekilde, sistemin temelinde yer alan organizmanın bu sistemin bir parçası olarak ait olduğu bağlamdan etkilendiği savunulmaktadır. Bağlam etki derecesi ve düzeyi birbirinden farklı ve aynı zamanda etkileşim içerisinde olan farklı sistemleri içinde barındırmaktadır (Bronfenbrenner, 1989).

Bronfenbrenner gelişimi açıklarken etkin, gelişen bir insan; gelişmekte olan insanın yaşadığı yakın ve uzak ortamlar arasındaki karşılıklı ilişkiler; ve bu ilişkilerin gömülü olduğu, aynı zamanda daha büyük bağlamlar tarafından etkilendiği süreçlere değinmektedir (Bronfenbrenner, 1989, s. 188). Bronfenbrenner, ilk başlarda çocukların gelişimini açıklamaya odaklanmış olsa da, kendisi ve başka araştırmacıların da katkılarıyla kuramı iş, aile ve toplum gibi farklı alanlara da uygulanabilir hale gelmiştir (Voydanoff, 2008).

1.5.1. Ekolojik Sistemler Kuramındaki Temel Kavramlar

Kuramda, kişi hem çevreyi etkileyen hem de çevreden etkilenen bir unsur olarak görülmektedir. İlk ortaya çıktığı zamanlarda kişiyi çevreleyen sosyal bağlamın temel rolü vurgulanmıştır. Sonrasında bağlama yapılan vurgu, insanı daha kapsamlı bir şekilde anlamaya ve hem içsel hem de dışsal uyarıcıların yaşam boyu etkileşimine doğru kaymıştır. Son gelinen noktada, Bronfenbrenner’in ekolojik sistemler kuramının kişinin ebeveynleriyle, ailenin diğer üyeleriyle ve daha geniş toplumsal ve kültürel geleneklerle olan karşılıklı etkileşimlerini ele aldığı söylenebilir.

Şekil 1. Bronfenbrenner’in gelişim modeli

1.5.1.1.Süreç

Kuramda yer alan “süreç” ya da “proksimal süreçler”, zaman içerisinde insanın çevre ile olan etkileşimlerini ifade etmektedir (Bronfenbrenner ve Morris, 2006). Proksimal süreçler, bu yaklaşıma göre insan gelişimindeki en temel mekanizma olarak kabul edilebilir. Kuramda etkileşimlerin zaman içinde oldukça tutarlı bir şekilde gerçekleşmesi gerektiği savunulur. Diğer insanlar ve nesnelerle gerçekleşen faaliyetler, insan gelişiminin asıl nedeni olarak değerlendirilir. Bunun yanı sıra gelişimin olumlu yönde devam edebilmesi için etkileşim ve etkinliklerin giderek daha karmaşık bir hal alması gerektiği varsayılır.

Bronfenbrenner, süreç konusunda iki tür etkileşime odaklanır: ilki bir nesneyle olan etkileşim, diğeri ise başka bir kişiyle olan etkileşimlerdir. İlk olarak, örneğin bir çocuk ev okul vb. bir ortamda çeşitli oyuncaklarla anlamlı oyunlar oynayabilir. Bu tür etkinliklerle, çocuğun bilişsel ve motor becerilerinin gelişimi aktif bir şekilde devam eder. İkinci önemli etkileşim ise insan sosyalliğinde önemli bir yeri olan diğer kişilerle kurulan bağlantı ve ilişkilerdir. Sosyal etkileşim yoluyla birey benlik duygusunu geliştirir, başkalarının rollerini almayı öğrenir, empati ve problem çözme becerilerini geliştirir. Bu alandaki etkileşim sınırlılıkları ise bakım ve kontrol sorunlarına, kimlik sorunlarına ve güvensizliğe yol açarak birey için olumsuz şekilde sonuçlanabilir.

1.5.1.2.Organizma/Kişi

Organizma kavramı, karşılıklı ilişkilerle bir nevi girdi-çıkı şeklinde bir yapıda çalışan, gelişimin hem üreticisi hem de ürünü olarak ifade edilmektedir (Bronfenbrenner ve Morris, 2006). Buna göre kişinin özellikleri proksimal süreçlerin biçimini, gücünü, içeriğini ve yönünü belirleyebilmektedir. Bronfenbrenner'e (2005) göre insan, davranış ve gelişiminde etkili olan çok sayıda biyolojik ve genetik mekanizmayı bünyesinde barındırır. Örneğin, çocuklar farklı mizaçlarla doğarlar: bazıları utangaç ve içe dönük kimseler olurken, bazıları tam tersi dışa dönük olabilir. Yaklaşımda bireyin/organizmanın üç temel özelliğine değinilmektedir: Görünür özellikler (demand characteristics), kaynak özellikleri (resource characteristics) ve güç özellikleri (force characteristics).

Bunlardan ilki olan görünür özellikler, kişiyi tanımlayan, açık ve görünür olan işaretçileri ve özellikleri ifade etmektedir. Bu özellikler insanların tepkilerini etkilemektedir. Örneğin, yaş, cinsiyet ve ırk hem bireyin başkaları hakkında ne düşündüğünü, hem de başkalarının o kişi hakkında ne düşündüğünü etkileyebilir. Kaynak özellikleri ise bir öncekinin aksine, dışarıdan görülemeyen, daha çok kişinin içindeki zihinsel, duygusal ve bilişsel eğilimleri ifade etmektedir. Dolayısıyla, insanın hem kendi dünyasını hem de dış dünyayı bilişsel olarak inşa etme şekli, çeşitli durumlarla nasıl başa çıktığını etkiler. Bu özellikler, stresli durumları ve yaşam olaylarını yeniden çerçevelemek için olumlu bir kaynak olabileceği gibi kişinin bilişsel yapısında daha olumsuz ve karamsar eğilimler olduğunda kendi değişiminin önünde bir engel olarak da ortaya çıkabilir. Sözü edilen kaynak özellikleri, aynı zamanda bir kişinin barınma, beslenme, eğitim başarısı ve yaşamında önemli yeri olan diğer kişilere bağ kurma gibi maddi ve manevi varlıklara erişimini de kapsar. Son olarak, güç özellikleri kişilerin dayanıklılık kapasitelerine, içsel motivasyonlarına ve öz-yeterlik hissine yansımaktadır. Örneğin, bazıları hedeflerine ulaşmada kararlı olabilirken, diğeri kolayca pes edebilir. Yani insanlar, güç özellikleri bakımından zengin ya da bu niteliklerden yoksun olabilirler.

1.5.1.3.Zaman

Bronfenbrenner'in (1979) ekolojik sistemler kuramında ilk ortaya atıldığında vurgulanmayan ancak sonrasında zamanın insan gelişimi üzerindeki etkisini temsil

eden başka bir kavram daha eklenmiştir. “Kronosistemi” ifade eden zaman ile bir insanın yaşamı boyunca meydana gelen çevresel ve sosyo-tarihsel olaylar kast edilmektedir (Bronfenbrenner, 1989). Zaman kavramı ile insanın yaşamındaki etkileşimlerin zaman içinde ve nesiller boyunca gelişimi nasıl şekillendirdiği açıklanmaktadır. İnsanlar çevresel ve sosyo-tarihsel olayların paylaşılan ve paylaşılmayan deneyimlerine dayanarak çeşitli bakış açılarına sahip olabilir.

1.5.1.4.Bağlam

Kuramın temel kavramlarından bir diğeri bağlamdır. Bağlamın ekolojik sistemler kuramındaki rolü çok önemlidir ve kuramın ilk öne sürüldüğü zamandan itibaren etkisini devam ettirmektedir (Bronfenbrenner, 1979; Bronfenbrenner ve Morris, 2006). Bronfenbrenner, ekolojik sistemler kuramında bağlamı beş farklı alt sistemle ele almaktadır. Bunlar: mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem ve kronosistemdir. Bu alt sistemler birbiri içerisine yuvalanmış boyutlar şeklinde, gelişip olgunlaşmakta olan insanla farklı düzeylerde etkileşim içinde değerlendirilmektedir. Bronfenbrenner (1979) tarafından öne sürülen sosyo-kültürel sistemler, Şekil 2’de görüldüğü üzere, kişinin doğrudan doğruya ilişkili olduğu ailesi ve yakın çevresinden başlayarak, yasal düzenlemeler ve tarihsel olaylar gibi farklı sistemlerin içerisinde yer aldığı organizmaya en uzak olan en dıştaki katmana kadar uzanmaktadır. Kurama göre, insanın gelişim süreci aktif bir şekilde devam ederken aynı zamanda bu sistemler arasındaki bağlantılar da etkileşim halindedir.

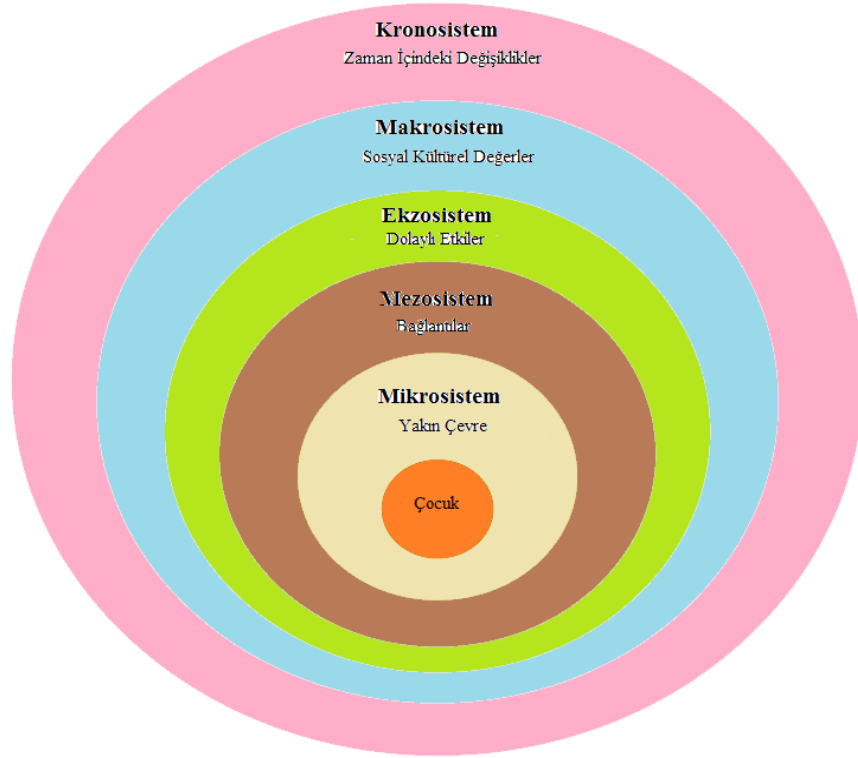
İlk olarak, sistemin merkezinde organizma yer almaktadır. Organizmaya, bir diğer ifadeyle kişiye ait özelliklere yukarıda değinilmiştir. Bireysel sistem, biyolojik ve fizyolojik tepkiler, duygular, kişilik özellikleri ve bilişsel beceriler gibi temel yapılardan oluşmaktadır (Bronfenbrenner, 1979; Grant ve Guerin, 2014; Shen-Miller, Isacco, Davies, Jean ve Phan, 2013). Bronfenbrenner’e (1979) göre, bilişsel, duygusal ve duyuşsal tepkiler bu sistemdeki en önemli yapılardır.

“Mikrosistem” ise organizmanın doğrudan yaşadığı ortamı temsil etmektedir. Bu sistem, karmaşık etkileşimlere ve ilişkilere imkân tanıyan bir çevreyle doğrudan etkileşime giren organizma tarafından bir dizi tekrarlayan etkinlik, rol ve ilişkileri ifade etmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Çocuklar öncelikli olarak aile üyeleriyle,

sonrasında akrabaları, komşuları, arkadaşları, okuldaki öğretmen ve akranları olmak üzere çok çeşitli insan ve sistemlerle etkileşime girer. Bu sayılanların hepsi çocukların diğer insanlarla ve sistemlerle doğrudan etkileşime girdiği mikrosistemi oluşturmakta ve gelişimi etkilemektedir.

Bir sonraki alt sistem olan “mezosistem”, kişinin mikrosistemleri arasındaki ilişkileri kapsamaktadır (örneğin, çocuğun ailesi ve öğretmenleri arasındaki ilişkiler). Mezosistem, organizma ve mikrosistemleri arasındaki bağlantıların ortaya çıkması yahut Condon ve Sadler’in (2019) ifadesiyle, “mikrosistemlerin sistemi” gibi düşünülebilir. Bu sistem, odakta olan organizmanın iki veya daha fazla mikrosistem arasındaki etkileşimlerden olumlu ya da olumsuz yönde nasıl etkilendiğini açıklar.

Şekil 2. Bronfenbrenner’in modelinde gelişimi etkileyen bağlamlar

“Ekzosistem”, organizmanın kendisinin aktif bir şekilde dâhil olmadığı halde etkisi altında kaldığı daha büyük sosyal çevreler ve onlar arasındaki bağlantıları temsil

eder. Mikrosistemde yer alan aile, okul ve arkadaşlar gibi alt yapıların etkileşimde olduğu sosyal bağlam, mikrosistemler içindeki sistemler aracılığıyla çocuğu dolaylı olarak etkileyen ekzosistemi oluşturmaktadır. Ekzosistem siyasi sistemleri, yasaları, politikaları, kitle iletişim araçlarını, sosyal hizmetleri içerebilir (Bronfenbrenner, 1979). Ekzosistem düzeyinde, bireyler sosyal medyaya maruz kalarak bazı şeyleri öğrenebilir ve bu da ilgili konu hakkında genellemeleri ile sonuçlanır. Örneğin, bireyler sosyal medyada gördüklerinin ve duyduklarının gerçek olduğunu varsayarlar ve bunu hayatlarının diğer bölümlerine uyarlayarak kendilerinden farklı insanlara nasıl davranacaklarını etkilemiş olurlar (Bronfenbrenner, 1979; Shen-Miller ve ark., 2013; Grant ve Guerin, 2014).

Dışarıdan başlayıp içeriye doğru çalışan “makrosistem” ise merkezden en uzaktaki sistemlerden biridir. Makrosistem, merkezdeki organizmadan uzakta olmasına karşın, diğer sistemleri etkilemesi bakımından önemlidir. Kişilerin “inanç sistemleri, kanunları, kaynakları, yaşam tarzları, değer yapıları” ile bağlantılı olan, mikrosistem, mezosistem ve ekzosistemlerini kapsayan düzenleyici bir sistem olarak görülür. Bu açıdan makrosistemin diğer sistemleri tamamlayıcı etkisinden söz etmek mümkündür (Bronfenbrenner, 1979).

Son olarak, Bronfenbrenner çevrenin zaman içerisinde değişebileceğini varsayarak kronosistemi de kuramına eklemiştir (Bronfenbrenner, 1989). Organizmanın gelişiminde etkisi olabilecek ebeveyn boşanması, savaşlar, afetler ve ekonomik sıkıntılar gibi önemli yaşamsal olaylar bu son sisteme örnek verilebilir. Bütün bu sistemlerin durağan bir yapıdan ziyade, dinamik ve birbirleriyle ilişki içerisinde olduğu, birbirlerinden etkilendikleri ve bu nedenle insanın da bunlardan etkilendiği ifade edilmektedir (Jurczyk, Olk ve Zeiher, 2004).

Ekolojik gelişimin insan gelişimine ilişkin önerdiği görüşü özetlemek gerekirse, ilk olarak organizmanın kendi gelişiminde aktif olduğu kabul edilir. Sistemler arasındaki karşılıklı etkileşimle, organizma yaşamış olduğu deneyimlere ilişkin kendi temsillerini geliştirir. İkinci olarak, organizma ve çevre, zaman içindeki değişimle birlikte etkileşimlerini sürdürmeye devam eder. Son olarak, birbirleriyle ilişki içerisinde olan mikro, mezo ve makrosistemler gelişime doğrudan ya da dolaylı bir

şekilde katkıda bulunurlar. Bronfenbrenner bağlamı açıklarken, toplumsal ve bireysel düzeyde çok boyutlu, karşılıklı bağlantıları olan ve etkileşimsel bir sistemden bahsetmektedir. Bu yaklaşım özellikle organizma ve çevresiyle olan etkileşimini vurgulamakta ve bireyin davranışının toplumsal yapı ile ilişkili bir şekilde ele alınması gerektiğine ifade etmektedir (Gardiner ve Gander, 2007). Yaklaşımına göre bağlamlar arasında kesin sınırlar bulunmamakta, aksine bu sistemlerin sınırları geçirgen olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla insan gelişimi ve davranışları hakkında tek bir neden ve sonuç ilişkisi düşünmek, açıklamaya çalıştığımız olgunun anlaşılmasında yetersiz kalabilir.

Bronfenbrenner ve Ceci'nin (1994) insan gelişimini anlamlandırabilmek için gelişimin içinde yer aldığı ekolojik sistemin anlaşılması gerektiği vurgusu nedeniyle, çeşitli konularda çok boyutlu ve çok yönlü etkileşimlerin incelenmesi uygun bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekolojik sistemler yaklaşımı, gelişmekte olan çocuğun özelliklerinin, çocuğun gelişimsel becerilerini şekillendirmede zamanla birincil çevresi ile etkileşime girdiğini öne sürmüştür (Bronfenbrenner, 2005; Lerner, 1995). Kalıtsal mekanizmalar ve çocuğun yakın çevresinin yapılandırıcıları yoluyla ebeveynlerin bu sürece dâhil oldukları söylenebilir (Heckman, 2008). Önceki başlıklarda ifade edildiği gibi, her çocuk dünyaya çeşitli özelliklerle gelmektedir ancak çocuğun beceri ve davranışlarının çocuğun özellikleri, ebeveyn uygulamaları ve kültürel faktörlerin karşılıklı etkileşimi ile şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusundaki hedefleri ve uygulamaları çocukların yalana ilişkin düşüncelerini etkileyebilir. Buna ek olarak, toplumsal ve kültürel değerlerin çocukların sahip olacağı değerleri hem doğrudan hem de ebeveynler üzerinden dolaylı bir şekilde etkileyebileceği, bu nedenle çocukların yalana ilişkin düşüncelerinde etkili olacağı beklenebilir.

Mevcut çalışmanın esas değişkeni olan yalana ilişkin yargılar ekolojik sistemler yaklaşımıyla ele alındığında, bu tür davranış ve tutumlarımızda bireysel, mikro ve makro düzeyde çeşitli faktörlerin etkili olduğu varsayılabilir. Örneğin, makro sistemde yer alan kültürel değerlerin, hangi durumlarda yalanın makul karşılanabileceğini etkilemesi oldukça muhtemeldir. Mikro düzeyde ele alındığında, ebeveynlerin çocukları yetiştirirken nasıl kimseler olacağına yönelik beklenti ve uygulamaları da

çocukların yalana ilişkin yargılarını etkileyebilir. Bireysel düzeyde baktığımızda ise, çocukların dış dünyada ne olup bittiği, başkalarının eylemlerinin zihinsel durumlarına göre ortaya çıkabileceği, ya da yalan söyleyen kişinin hangi niyetle bu tür eylemlerde bulunduğunu anlamaya dair farkındalık geliştirmelerinin yalana ilişkin yargıların oluşumunda etkili olması beklenebilir. Bu açıdan, mevcut çalışmada ele alınan zihin kuramı becerisinin çocukların zihinsel ve sosyal dünyasında önemli bir rol oynadığı düşünülürse, bireysel sistemde ele alınabilecek değişkenlerden biri olarak görülmesi mümkündür.

Bu doğrultuda, bir sonraki bölümde yalana ilişki yargılarımızı etkileyebileceği düşünülen bu değişkenlere Bronfenbrenner'in öne sürdüğü modelin dış katmanından başlanarak yer verilecektir.

1.6. Kültürel - Sosyal Etmenler ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki Bağlantılar

Bronfenbrenner'e göre makrosistemde, birey içinde yaşadığı toplumun değer ve geleneklerinin etkisi altındadır. Kültürün yalan söyleme davranışları ve yalana ilişkin yargıları nasıl etkileyebileceğine değinmek gerekirse, ilk olarak kültürlerin ahlaki ve sosyal açıdan kabul edilebilir davranışları düzenlediği ifade edilebilir. Çocuklar içinde yaşadıkları kültürün sosyal ve ahlaki sistemine bağlı kalarak neyin doğru neyin yanlış olduğunu öğrenecek şekilde sosyalleşmektedirler. Triandis ve arkadaşları (2001), yalanın doğru ya da yanlış olmasının sosyal kültürel bağlamlara göre değişebileceğini, bazı kültürlerin belirli bağlamlarda yalan söylemenin uygun olabileceği ve hatta bazı durumlarda yalanı teşvik edebileceğini ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kültürel etmenlerin yalanın kabul edilebilirliği ve makul bulunması konusunda önemli olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Yalan söyleme davranışının uygun bulunup bulunmadığı konusu kültürler arası çalışmaların odaklandığı hususlardan biri olmuştur. Çalışmaların birçoğu, farklı türdeki yalanların ve bunların ahlaki yargılarla ilişkisini çeşitli kültürleri karşılaştırarak yürütülmüştür. Yalan davranışına izin verilmesi ya da yasaklanması, farklı kültürlerde farklı bağlamlara göre değişebileceği gibi çocukların yalan ve yalana ilişkin yargılarını da çeşitli şekillerde etkileyebilir. Örneğin, Çin gibi toplulukçu bir

Ülkede, yalan söylemenin uygun görüldüğü bazı durumlar vardır. Hatta bazı durumlarda doğruyu söylemek bile bu ülkede yanlış olarak değerlendirilirken, Kanada veya ABD gibi bireyciliğin ön planda olduğu ülkelerde yalanın çeşitli türlerine atfedilen değerler çok daha farklı olmaktadır.

Hofstede (1980), bireycilikte toplumsal görevlerden ziyade bireyin kendi haklarının ön planda tutulduğunu, başkalarına bağlılık yerine kişisel özerkliğe değer verildiğini ve grubun uyumu ve amalarındansa bireyin kendi başarisının vurgulandığını ifade etmektedir. Toplulukulukta ise bireyin kendisi ve yakınlarından ziyade toplumun amaçlarına önem verildiği ve kişisel başarıların yerine grup uyumunun öncelendiği vurgulanır. Her iki yönelim de toplumda birlikte görülebileceği için bu iki değerden sadece birinin bir toplumda gözleneceğini söylemek doğru olmayacaktır. Ancak olgulara verilen önem ve dikkatin kültürlere göre farklılaşacağı söylenbilir.

Bu gibi kültürel farklılıkların yalan söyleme davranışında etkili olabileceğini savunan bazı araştırmacılar toplulukçu bir ülke olan Çin ile bireyci olarak değerlendirilen Kanada'daki çocukları karşılaştırmak üzere bir dizi çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmalardan birinde yaşları 7 ile 11 arasında değişen çocuklara dört hikâye okunmaktadır (Bkz. Lee ve ark., 2001). Hikâyelerin ikisinde iyilik, diğer ikisinde ise kötülük yapmış bir karakter anlatılır. Hikyedeki karakter daha sonra ğretmeni tarafından sorguya çekildiğinde doğru ya da yanlış ifadelerde bulunduğu gibi bazı durumlarda yaptığı kötülük, bazı durumlarda ise yaptığı iyilik hakkında yalan söyler. Deneydeki ocuklara hikâyeler anlatıldıktan sonra karakterin öğretmene söylediği şeyin yalan olup olmadığı sorulur. Ardından bunu söylemesinin doğruluğu ve yanlışlığına dair sorular yöneltir. Çalışmanın sonucunda, çocukların yalan söylemenin ne demek olduğunu bildikleri ve yaptığı kötülük hakkında yalan söyleyen karakterin yanlış davrandığını söyledikleri grlmştr. Ancak iki gruptaki çocuklar arasındaki farklılığa bakıldığında, Çinli ocukların Kanadalı akranlarına kıyasla karakterin iyilik hakkındaki yalanını ahlaki açıdan daha doğru olarak nitelendirdikleri bulunmuştur. Çinli ocuklar, bu görüşlerini karakterin övgü peşinde olmadığı ve bbrlenmediği şeklinde gerekelendirmşlerdir. Ayrıca yine Çinli ocukların, iyiliği hakkında gerçeği söyleyen karaktere dair olumsuz yargılar bildirdikleri sonucuna

ulaşılmıştır. Araştırmacılar bu sonuçları, Konfüçyüsçülükten gelen alçakgönüllülük etkisiyle açıklamaktadırlar. Buna göre iyi hayat, aileden başlayarak genişleyen sosyal ilişkilerimizin sağlıklı olmasına bağlıdır. Bir diğer ifadeyle, içinde yaşanılan toplumun ahenk içinde olması soyut gerçekler ve bireysel haklardan daha kıymetli olarak yorumlanabilir.

Lau ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada, Çinli çocukların Kanadalı çocuklara kıyasla daha çok mavi yalan (grup ve toplumun yararına söylenen) söyledikleri ve bu yalan türünü olumlu olarak değerlendirdikleri bulunmuştur. Bunun nedeni olarak ise Çin gibi toplulukçu kültürlerde grup uyumuna ve bütünlüğe yapılan vurgudan söz edilmiştir.

Çalışmalardan ortaya çıkan bir diğer sonuç, doğu toplumlarında yetişen çocukların batı toplumlarında yetişen çocuklara kıyasla yalana ilişkin değerlendirmelerinin sosyal durumlara göre farklılaştığı şeklindedir (Bkz., Fu, Xu, Cameron, Heyman ve Lee, 2007). Buna göre, Çinli çocukların cevaplarının bireyi arka planda tutan ve uyumluluğu vurgulayan toplulukçu kültürden; Kanadalı çocukların cevaplarının ise bireyin özgüveni ve özsaygısının önemsendiği bireyci kültürden etkilendiği şeklinde yorumlanmaktadır. Böylesi bir kültürel etkinin sosyal etkileşimlerde gruba ya da bireyin kendisine atfedilen önemden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca, yine Çin toplumunda bilginin doğru şekilde iletilmesiyle başkalarına zarar gelebileceği düşüncesinin doğruluk ilkesi ile çelişmesinin sorun teşkil etmeyeceği, asıl önemli olanın grubun amaçlarının ve birlikteliğin ön planda tutulması olduğu belirtilmektedir (Fu ve ark., 2007). Eğer doğrunun söylendiği durumlarda başkalarına zarar geliyorsa, bu ahlaki olarak tercih edilmeyen bir yöntem olarak yorumlanmakta ve yalan söylenmesi makul bulunmaktadır. Bu nedenle, Çinli bireylerin grup ya da başkalarına fayda sağladığı takdirde, doğru olmayan ifadelere göz yumdukları söylenebilir.

Kültür karşılaştırmaları konusunda bireycilik-toplulukçuluk kavramı en yaygın kullanılan boyutlardandır (Hofstede, 1980). Kültür içerisindeki değişimleri incelemenin bir diğer yolunun bireysel düzey üzerinden benlik kurgusunu incelemek olabileceğini ifade eden Kim, Kam, Sharkey ve Singelis (2008) bağımsız/özerk

(independence) ve ilişkisel/karşı bağımlı (interdependence) benlik arasındaki farkın, kişinin benliğinin diğerleriyle nasıl ilişkili olduğuna dair inancında yattığını belirtmişlerdir. Bu yaklaşımların kültürler arasındaki çeşitlilikleri incelemek için uygun bir yol olduğu kabul edilmekle birlikte kültür içerisinde bireyler arasında meydana gelebilecek farklılıklara ilişkin kısmen yetersiz kaldığı söylenebilir. Tam da bu noktada değerlerin katkısından bahsedilebilir.

1.6.1. Değerler

Değerler, insanların yeni durumlar karşısında uygun davranışlar göstermesi için yol gösterici olarak düşünülebilir. Değerler, zaman içerisinde kendilerine verilen önemin artması ya da azalması nedeniyle insan yaşamı boyunca değişebilmektedir (Esen ve Cesur, 2015). Değerlerin önemine ilişkin yaşanan değişimleri sadece farklı yaş dönemlerindeki sosyal deneyimlerle açıklamak yetersiz kalmaktadır çünkü değerler aynı zamanda insanlara yeni sorumluluklar yükleyerek değişen durumlarla nasıl baş edebileceklerine ilişkin uyum sağlayıcı öncelikler geliştirmelerini sağlamaktadır. Bu açıdan farklı yaş dönemlerindeki bireylerin değerlerinin incelenmesi önemli bir konu olarak yerini almaktadır.

1.6.1.1. Değer Tanımı

İlk olarak, değer tanımı Türk Dil Kurumu'na göre yapılacak olursa: “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet”, “Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, kıymet, paha”, “Üstün nitelik, meziyet, kıymet”, “Üstün, yararlı nitelikleri olan kimse”, “Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey”, “Bir değişkenin veya bilinmeyenin sayı ile anlatımı”, “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2011).

Değer kavramı psikoloji alan yazınında ele alınacak olursa, değerler konusunda alana önemli katkılar sunan Rokeach (1973), değerleri “belirli varoluş amaçlarının ve davranış türlerinin sosyal ve kişisel olarak diğerlerine tercih edildiği dayanıklı inançlar” şeklinde ifade etmektedir. Kendisine göre değerler, toplumsal tutum ve davranışların belirleyicisi konumundadır. Değerler konusunda bir diğer önemli isim

olan Schwartz'ın (1992) değer tanımı ise “önemli yaşam hedefleri veya kişinin yaşamına rehberlik eden standartlar” şeklindedir. Çelikkaya (1996) değeri; bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya bireyler arasında onaylanmış ve toplumsal, insani, ideolojik veya her türlü davranış, düşünce ve kurallar şeklinde ifade etmiştir.

Değerlerin farklı alanlarda çalışılıyor olması, değerlerin ne anlama geldiği hakkında çok fazla tanımın yapılmasına, buna bağlı olarak değerler üzerine yapılan sınıflamaların da farklılık göstermesine neden olmuştur. Örneğin, Rokeach'ın (1973) tanımında görmüş olduğumuz değerlerin varoluş amaçlarını ve bu amaçlara ulaşmada yardımcı davranış türlerini ifade etmesi kuramında “amaç” ve “araç” değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda “ahlaki ve yetkinlik” araç değerleri ile “kişisel ve sosyal” amaç değerleri olarak ikiye ayrılmıştır. Amaçsal değerler, özgürlük, başarı, aile güvenliği, eşitlik ve mutlu bir yaşam gibi sonuç odaklı değerleri içerirken; araçsal değerler ise sorumluluk, cesaret, nezaket, gerçeklik, tutku, kendini kontrol edebilme gibi temel değerlere ulaşabilmek için aracı olan değerleri ifade etmektedir. Değerler konusundaki bir diğer önemli sınıflandırma, bireylerin ve toplumların özelliklerini ve kültürlerini belirlemede önemli olduğunu düşünen Hofstede (1980) tarafından yapılmış ve kendisi değerleri evrensellik, bireysellik ve kolektiflik ekseninde ele almıştır.

Alan yazında, Rokeach'ın (1973) amaç ve araç değerleri uzun bir süre alanda etkisini sürdürmüştür ancak daha yakın zamanlarda Schwartz, Rokeach'ın görüşlerinden de faydalanarak farklı bir değer yapısı öne sürmüştür. Değerler üzerine yapılmış olan araştırmalarda kapsamlı ve kültürler arası geçerli bir temel sağladığı görülen ve buna dayalı birçok bulgu olan, mevcut araştırmada da kullanılacak olan değerlerin içerik ve temel boyutlarının anlaşılması açısından sonraki bölümde Schwartz'ın değer kuramına daha ayrıntılı yer verilecektir.

1.6.1.2.Schwartz'ın Değer Kuramı

Kültürler arası araştırmalarda kavramsal ve deneysel olarak uygun bir yaklaşım olduğu raporlanan, insan değerlerinin içeriği ve yapısı üzerine en verimli yaklaşımlardan biri Schwartz (1992) tarafından geliştirilmiştir. Yakın zamanda araştırmacılarca sıkça kullanılan Schwartz'ın değer yaklaşımı, bu konuya daha farklı

bir pencereden yaklaşmak için elverişli görünmektedir. Schwartz (1992), değerleri “arzu edilen hedefler hakkında dönüşümlü kavramlar veya inançlar” şeklinde ele almaktadır. İnsanların yaşamlarında yol gösterici ilkeler olarak hizmet eden değerler, önemleri açısından herkes için farklılık gösterebilmektedir. Schwartz, değerlerin bireylerin biyolojik veya sosyal etkileşim gereksinimlerini düzenlemede yön gösterici olduğunu düşünmektedir. Bu yaklaşıma göre değerler, biyolojik ihtiyaçlar, kişiler arası uyumluluk için gerekli etkileşimsel ihtiyaçlar ve grubun refah içinde yaşamını devam ettirmesi için gerekli sosyal ihtiyaçlar olmak üzere 3 evrensel ihtiyacın ifade edilmesine olanak tanıyan bilişsel temsiller olarak görülmektedir (Schwartz ve Bilsky, 1987).

Schwartz’ın öne sürdüğü değer tiplerinin ortaya çıkışında, Rokeach’in (1973) 18 amaç ve 18 araç değeri ayrı ayrı ele almasının sonucunda, tutum ve davranışların değerler ile olan bağlantılarını görme konusunda ve kültürler arası karşılaştırmalarda güvenilir sonuçların edinilememesi etkili olmuştur. Schwartz ve Bilsky (1987) bu konuda yapılmış çalışmaları gözden geçirmiş ve değerlerin tanımıyla genel olarak örtüşen beş temel özellik olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre, değerlerin (a) kavramlar veya inançlar olduğu; (b) arzu edilir durumlar ve davranışlarla ilgili olduğunu; (c) belirli durumları aştığını, (d) davranış ve olaylar hakkındaki değerlendirmeleri yönlendirdiğini ve (e) göreceli bir önem sırasına sahip olduğu öne sürülmüştür (Schwartz ve Bilsky, 1987).

Schwartz ve Bilsky (1987), Rokeach’in (1973) çalışmalarından faydalananarak evrensel değer boyutlarını ortaya koymak amacıyla ilk olarak; zevk, güvenlik, başarı, özyönelim, prososyal, kısıtlayıcı uyma ve olgunluk şeklinde 7 değerden söz etmişlerdir (Schwartz ve Bilsky, 1987). Daha sonra Schwartz (1992), yeni değer boyutlarının eklenmiş olduğu, bazı değer isimlerinin değiştirildiği çalışmasında ise güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz-yönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma, güvenlik olmak üzere 10 değer tipi önermiştir. Schwartz’ın önerdiği 10 genel değer tipinin, birçok çalışmada desteklendiği görülmektedir (Örn., Schwartz, 2007; Bilsky, Janik ve Schwartz, 2011). Bu değer tipleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Schwartz’ın (1994) değerleri ve değer motivasyonları

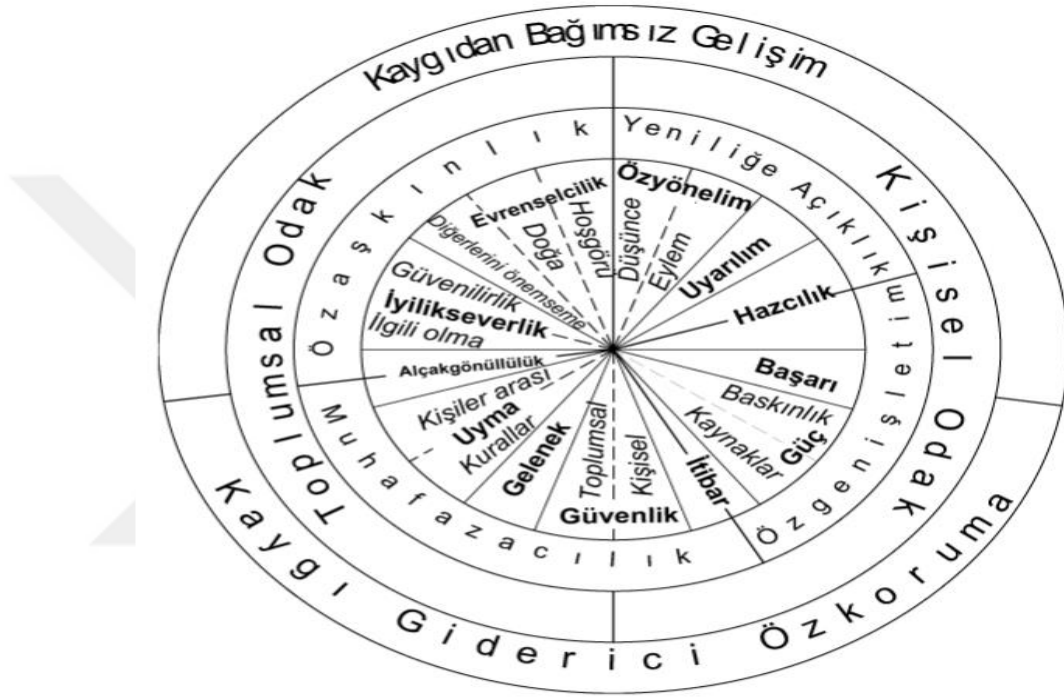
Değerin Türü	Tanımı	Örnek	Odak Noktası
1- Güç	İnsanlar ve kaynaklar üzerinde denetim elde etme, sosyal statü ve itibar kazanma	Sosyal güç, otorite, prestij	Kendi
2- Başarı	Toplum tarafından belirlenen standartlara bağlı olarak kişisel başarı arayışında olma	Hırs, etkileyici, başarılı ve becerili olma	Kendi
3- Hazcılık	Kişinin kendi hayatından keyif alması	Keyif, yaşamdan zevk alma	Kendi
4- Uyarılım	Yaşama karşı meydan okuma, heyecan ve yenilik arayışı	Değişiklik ve heyecan arama	Kendi
5- Öz-yönelim	Bağımsız düşünebilme ve hareket etme, kendi seçimlerini yapabilme	Özgürlük, bağımsızlık, kendi hedefini seçme	Kendi
6- Evrenselcilik	İnsanlığın refahının ve doğanın korunması	Eşitlik, doğa ile iç içe olma, sosyal adalet	Başkası
7- İyilikseverlik	Yakın çevresiyi koruma ve destekleme	Yardıms severlik, affetme	Başkası
8- Gelenek	Yaşadığı kültür ve dinin ortaya koyduğu öğretileri destekleme	Geleneklere saygı, alçakgönüllülük	Başkası
9- Uyma	Toplumsal normları ihlal etme ve diğerlerine zarar gelmesini önlemek için kendini kısıtlama	İtaat, öz-disiplin, aile büyüklerini onurlandırma	Başkası
10- Güvenlik	Kişinin kendisinin, ilişkilerinin ve toplumun güvende ve uyum içinde olması	Ulusal güvenlik, aile güvenliği, sosyal düzen,	Başkası

Schwartz (1994), değer tiplerini dinamik bir yapı şeklinde değerlendirerek dairesel bir döngüde göstermiştir. Dairesel döngü etrafındaki değer tiplerinin birbirine uzaklığı, ne ölçüde birbirleriyle uyuşmadıklarını; birbirine yakınlığı ise ne ölçüde birbiriyle uyuştuklarını ifade etmektedir (Bkz. Şekil 3).

Schwartz (1994) değer tiplerini yatay ve dikey şekilde iki temel boyut üzerinde sınıflandırmaktadır. Yatay boyutu “Yeniliğe Açıklık” (Openness to Change) / “Muhafazakârlık” (Conservation) olarak isimlendirilmiştir. “Güvenlik”, “uyma” ve “geleneksellik” değerleri Muhafazacı yaklaşım tarafında, “öz-yönelim” ve “uyarılım” değerleri ise Yeniliğe Açıklık tarafında yer almaktadır. Muhafazakârlık alanındaki

değerler bireyin çevresindeki yakın olduğu kişiler, kurumlar ve geleneklerle olan ilişkileriyle ilgili olmuştur. Yeniliğe Açıklık alanındaki değerler ise bireylerin duygusal ve düşünsel yapılarıyla ilgili ilişkilerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayan değerlerden meydana gelmiştir.

Şekil 3. Schwartz tarafından sunulan değer tiplerinin yapısını gösteren dairesel döngü

Not: Şekil, Balım'ın (2016) çalışmasından alınmıştır. Mevcut çalışmada 10 değer tipi kullanılmıştır.

Dikey boyut ise “Özaşkınlık” (Self-Transcendence) / “Özgenişletim” (Self-Enhancement) boyutu olarak isimlendirilmiştir. Bu boyuttaki özaşkınlık alanı “evrenselcilik” ve “iyilikseverlik” değer tiplerini içermektedir. Bunlar bireyin, kendisine yakın ya da uzak bütün insanlık ve doğanın yararı için, bencilce olan amaçlarından vazgeçmesine yönelik değerleri içermektedir. Diğer yandan özgenişletim alanında “güç” ve “başarı” değerlerine yer verilmektedir. Özgenişletim, bireyin başkalarının zararına bile olsa, kendi çıkarları doğrultusunda davranmasına olanak sağlayan değerleri içermektedir. 10 değer tipinden sadece “Hazzıcılık” değeri hem Özgenişletim hem de Yeniliğe Açıklık boyutları ile ilgili olmuştur. (Schwartz, 1992; 1994).

1.6.1.3.Çocukluk Döneminde Değerler Çalışmaları

Schwartz tarafından önerilen değer tipleri birçok toplumda desteklenmiş olmasına rağmen, alan yazında çocuk-ergen örneklerinin bu alanda ihmal edildiği ve yetişkinlik dönemine odaklanıldığı görülmektedir. Bu durumun değişmesine neden olan ise yine Schwartz ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen “Portre Değerler Anketi” olmuştur. Bu ölçme aracının diğerlerine göre katılımcılar için daha az soyut olması ve kendilerini başka insanların portreleriyle karşılaştırma imkânı sunması, yetişkinlik öncesi dönemde çalışma fikrini beslemiştir. Yine de, çocukluk döneminde farklı kültürlerde yeteri kadar araştırma olduğunu söylemek kolay değildir.

Çocuk ve ergenlerin değerlerine ilişkin yürütülen sınırlı sayıda çalışmada çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin değerlerini benzer şekilde yapılandıkları sonucuna rastlanmaktadır (Örn., Barni ve Knafo, 2012; Daniel ve arkadaşları, 2012; Döring, Blauensteiner, Aryus, Drögekamp ve Bilsky, 2010). Schwartz ve arkadaşlarının (2001), ergenlerle yapmış oldukları öncü çalışmada, 13-14 yaşlarındaki Ugandalı gençlerin, dört değer türü arasında bir farklılaşma olduğunu, ancak değer yapılarının yetişkin örnekleminde pek de farklı olmadığı bulunmuştur. Knafo ve Schwartz (2003) daha sonra, 16-18 yaşlarındaki ergenlerin ebeveynlik tarzını algılama durumu ve ebeveyn-çocuk değerleri gibi konuları bir dizi çalışmayla inceleyerek ergen örnekleminde değer çalışmalarının artmasına katkı sağlamışlardır.

Bubeck ve Bilsky (2004) ise çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki çocukların değer yapılarını araştırarak Schwartz ve arkadaşlarından (2001) sonra bu konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele alan araştırmacılar olmuşlardır. On ile 17 yaş arasındaki Alman çocuklara “Portre Değerler Anketi” uyguladıkları çalışmada “10 ila 12 yaş çocuklarının değer yapıları ile 15-17 yaşındakilerin değer yapılarının farklılaştığını görmüşlerdir. Ancak bu çalışmada, çocuklar ile yetişkinlerin değerlerinin aynı ölçme aracıyla değerlendirilmesinin teorik sorunlara yol açabileceği tartışılmıştır. Bu gelişme ise küçük çocuklarda değerlerin incelenebilmesi için yeni bir ölçme aracına ihtiyaç olduğuna işaret etmiştir.

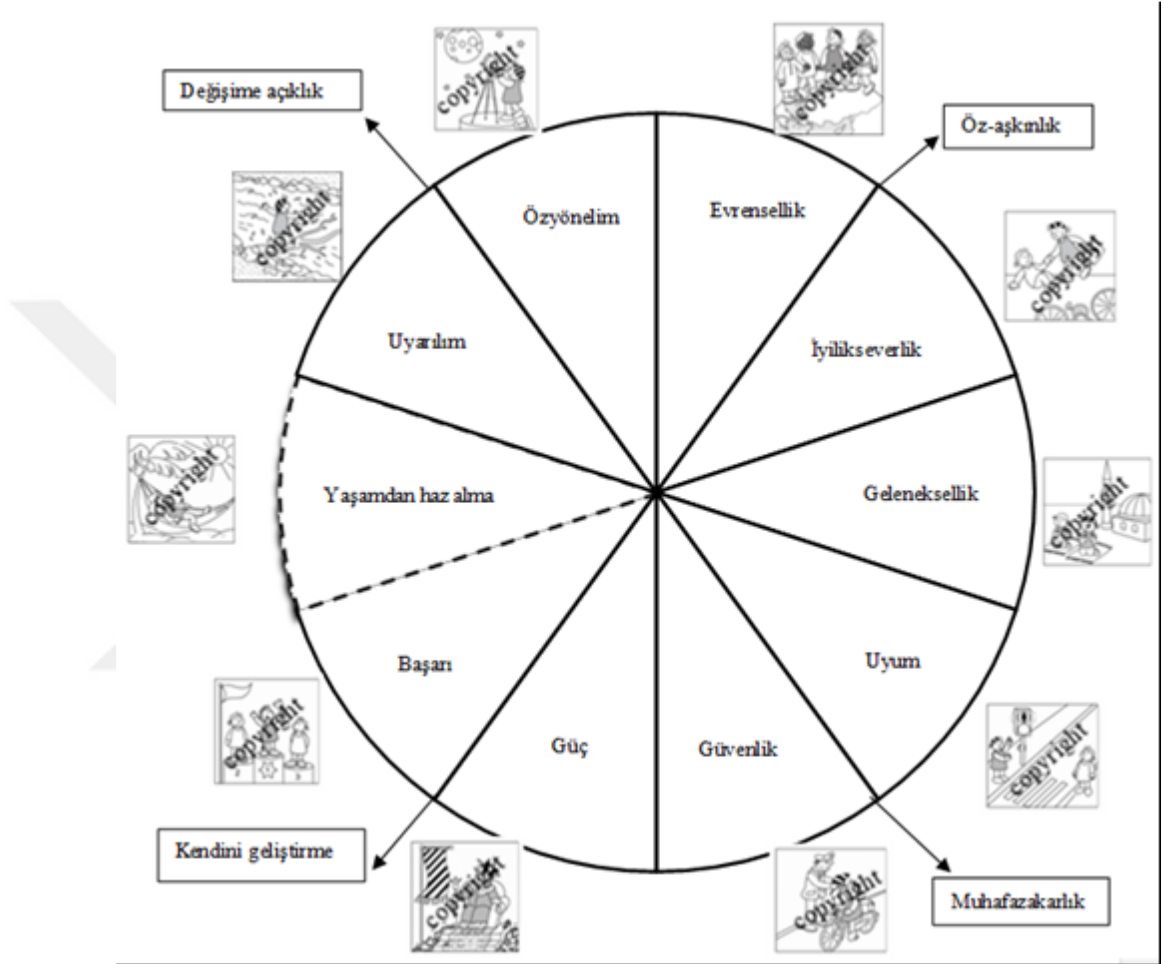
Aslında çocukların değerleri sezgisel olarak anlama konusunda sorun yaşamadıkları ve bunlar hakkında bildirimlerde bulunabildikleri ifade edilmiştir (Eid

ve Diener, 2006). Ancak değerlerin resimlerle sunulmasının çocuklar için ilgi çekici olabileceği, dikkatlerini sürdürebilecekleri, eğlenceli olabileceği; aynı zamanda değerlendirme sürecinde araştırmacıların işini kolaylaştıracağı düşünülerek Döring (2008) tarafından “Çocuklar için Resim Tabanlı Değerler Ölçeği (Picture Based Value Survey for Children; PBVS-C)” geliştirilmiştir.

Çocuklarla yapılan çalışmalara, ilk olarak değer yapılarının yaşla birlikte farklılık gösterip göstermediği konusu üzerinden değinilecektir. Ampirik çalışmalar tarandığında, Bilsky ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada 7 ile 9 yaş arasındaki çocukların muhafazakârlık ve yeniliğe açıklık değerlerini önemli buldukları, 10-12 yaş arasındaki çocukların ise yeniliğe açıklık değerine daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Cieciuch, Davidov ve Algesheimer (2016) tarafından 7 ile 11 yaş arasındaki çocukların değer yapılarının boylamsal olarak incelendiği bir başka çalışmanın sonucunda ise muhafazakârlık değerinin yaşla birlikte azalma eğiliminde olduğu, yeniliğe açıklık değerinin ise yaşla birlikte artış gösterdiği bulunmuştur.

Çocukların değer yapılarının incelendiği çalışmalarda ele alınan bir diğer konu ise cinsiyet farklılıklarının incelenmesi olmuştur. Bu konuda yürütülen çalışmalardan ortaya çıkan genel sonuç, kız çocuklarının öz-aşkınlık ve muhafazakârlık değerlerine erkeklere kıyasla daha fazla önem verdikleri; erkek çocuklarının ise yeniliğe açıklık değerine kızlara kıyasla daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Döring ve arkadaşları (2015), birçok ülkeden 7 ile 11 yaş arasındaki çocuklarla gerçekleştirdikleri çalışmalarında değer yapılarındaki cinsiyet farklılıklarına ilişkin bu tür sonuçların kültürler arasında benzerlik gösterdiğine ulaşmışlardır. Önceki paragrafta yaş farklılıkları konusunda yaptıkları çalışmaya değinilen Bilsky ve arkadaşları (2013) ise erkek çocuklarının yeniliğe açıklık değerlerini; kız çocuklarının ise özaşkınlık ve muhafazakârlık değerlerine daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Şekil 4. Schwartz'ın değer modeline göre Çocuklar için Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinde kullanılan resimler

Not: Görsel, Çakmak, Acar-Bayraktar ve Sarıtaş-Atalar'ın (2018) çalışmasından alınmıştır.

Ülkemizde çocuklarla yapılan çalışmalar Schwartz'ın değer yapıları ekseninde incelendiğinde, değer öncelikleri, yaş ve cinsiyet farklılıkları konusunda kısmen benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Örneğin, Çakmak ve arkadaşları (2018) tarafından yaşları 6-11 arasında değişen ilkökul çocuklarına yapılan uygulamalar sonucunda, çocuklar tarafından en çok önem verilen değer tiplerinin iyilikseverlik, evrenselcilik ve güvenlik değerleri olduğu bulunmuştur. Sonuçlar üst-değer yapıları açısından değerlendirildiğinde sırasıyla öz-aşkınlık, özgenişletim, yeniliğe açıklık ve muhafazakarlık şeklindedir. Evrenselcilik ve iyilikseverlik değerlerini içeren öz-aşkınlık üst-değerinin farklı kültürlerde de öncelikli bulunması sonucu

araştırmacılar tarafından bu değerlerin kültürden bağımsız olması şeklinde yorumlamışlardır (Çakmak ve ark., 2018). Aynı çalışmanın sonuçları yaş farklılıkları açısından ele alındığında, çocukların değer önceliklerinin yaşlara göre farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bulgular, büyük yaş grubundaki çocukların, yaşamdan aldıkları keyifli şeylere daha çok önem verdiklerini, ancak ikinci sınıfa giden çocukların 11 yaş grubundaki çocuklarla kıyaslandığında uyma ve iyilikseverlik değerlerine daha fazla önem verdiklerini ortaya koymuştur. Yine bu çalışmanın sonuçları, cinsiyete göre değer yapılarına verilen önem konusunda farklılıklar olduğunu göstermektedir. Erkek çocuklarının kızlara göre güç, başarı, yaşamdan haz alma ve uyarılım değerlerine daha fazla öncelik verdikleri; kız çocuklarının ise öz-yönelim, güvenlik, uyma, geleneksellik, iyilikseverlik ve evrenselcilik değerlerine öncelik verdikleri rapor edilmiştir.

Türkiye’de Tosun (2015) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise 1. sınıf çocuklarının ve annelerinin değer yapıları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınmıştır. Araştırmanın bulguları, annelerin en fazla evrenselcilik ve güvenlik değerlerine önem verdiklerini, en az ise güç ve başarı değerlerinin önemsendiğini ortaya koymuştur. Çocukların değer yapıları incelendiğinde, iyilikseverlik ve geleneksellik değerlerine çok fazla önem verildiği, en az önemsenen değerlerin ise uyarılım ve güç değerleri olduğu saptanmıştır. Sadece birinci sınıfa giden çocuklar ile çalışıldığı için yaş farklılıklarına dair bulgu edinilemeyen çalışmada, cinsiyet açısından anlamlı farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Bulgular erkeklerin uyarılım, güç ve güvenlik değerlerine; kızların ise geleneksellik, evrenselcilik, iyilikseverlik ve özyönelim değerlerine daha fazla önem verdiklerini ortaya koymuştur.

Petersen’in (2013) Türkiye’deki 6 ile 11 yaşları arasındaki çocuklarla yapmış olduğu çalışmada ise çocukların en fazla özaşkınlık değerlerini önemli buldukları, bunu muhafazakârlık, özgenişletim ve yeniliğe açıklık değerlerinin takip ettiği raporlanmıştır. Muhafazakârlık değerlerinin bazı ülkelerde ikinci sırada görülmediği şeklindeki bulgular ise Türkiye’nin toplulukçu kültürel yapısıyla açıklanmıştır. Değer yapılarının cinsiyete göre değişip değişmediğine bakıldığında, kızların özaşkınlık ve muhafazakârlık değerlerine, erkeklerin ise yeniliğe açıklık değerlerine daha fazla önem verdikleri bulunmuştur.

1.6.1.4.Değerler ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki İlişkiler

Schwartz'ın (1992) tanımlamış olduğu bazı değer tiplerinin yalanın uygun bulunması ile ilişkili olabileceğini düşünmek mümkündür. Örneğin, özaşkınlık boyutu altında yer alan evrenselcilik ve iyilikseverlik değerlerinin diğerlerini önemseme, başkalarıyla ilgili olma ve hoşgörü ve anlayışla ilişkili olması başkası yararına söylenen yalanların daha olumlu karşılanmasına yol açabilir. Ayrıca toplumsal normlara önem verme, başkalarına zarar gelmemesi için kendini kısıtlama gibi değerlerin yer aldığı muhafazakârlık üst-değerlerinin de çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyleri ile pozitif yönde ilişkili olması beklenebilir. Ayrıca, öz-yönelim, uyarılım, hazcılık, başarı ve güç değerlerinin ise daha kişisel odaklı olması nedeniyle negatif yönde ilişki göstererek katkıda bulunması beklenebilir.

Bu noktadan hareketle, çalışmanın amacı doğrultusunda, Schwartz'ın öne sürmüş olduğu farklı değerlerin çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyi ile bağlantıları incelenecektir. Bu doğrultuda, özaşkınlık ve muhafazakârlık üst değerlerine öncelik veren çocukların prososyal yalanı daha fazla kabul edilebilir bulacakları; özgüven ve yeniliğe açıklık üst değerlerine öncelik veren çocukların ise prososyal yalanları daha az kabul edilebilir bulması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, değerlerin ölçümünde annelere “değer aktarımı ölçeği” (Demirutku, 2007) uygulanarak ebeveynlerin çocuklara aktarmak istedikleri değerlerin saptanması ve bunların çocukların sahip oldukları değerlerle uyumuna ve çocukların yalanı uygun bulma düzeyleri üzerindeki etkisine bakılması amaçlanmaktadır.

1.6.2. Ebeveyn Sosyalleştirme Hedefleri

Çocukların gelişimlerinin ilk dönemlerinde üzerinde en çok etkisi olan kişiler hiç şüphesiz ki ebeveynleridir. Neredeyse bütün ebeveynlerin, çocuklarını yetiştirirken onların nasıl kimseler olacağına, ahlaki değerlerinin, davranış standartlarının nasıl olacağına dair beklentileri bulunmaktadır. Bu nedenle çocuklarını bazı hedefler doğrultusunda yetiştirmek için çeşitli stratejiler denerler; çocuklarının davranışını ödüllendirir veya cezalandırırlar, onlara model olurlar, kendi değer ve inançlarını onlara anlatırlar ve hatta çocuklarının çevrelerini bile bu hedeflerini destekleyecek şekilde düzenlerler.

Çocuklar farklı bağlamlarda farklı beceriler ve davranışlar geliştirirken gelişimleri üzerinde birçok sosyalleşme sürecinin etkisinden söz edilebilir. Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından çocuğun gelişimi söz konusu olduğunda aile dışı etmenlerin ebeveynlerden daha etkili olabileceği öne sürülmüş olsa da (Harris, 2000), çocukların çoğunluğu için -Bronfenbrenner'in yaklaşımının iç kısmında yer alan mikrosistemde- ebeveynlerin, çocuklar üzerindeki en etkili kişiler olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Çocuğun gelişiminde oldukça etkili olan bu etmenler arasında ebeveynlerin bireysel farklılıkları, ebeveynlikle ilgili bilişleri ve sosyalleştirme hedeflerini saymak mümkündür (Arıkan ve Kumru, 2020).

Ebeveynlerin kendi kültürel norm ve standartlarına uygun ebeveynlik uygulamaları geliştirdikleri bilinmektedir (Trask ve Hamon 2007). Alan yazın taramasında, araştırmacıların çocukların ahlaki anlayış ve gelişimlerinde ebeveynlerin önemli bir role sahip olduğunu belirttikleri göze çarpmaktadır (Örn. Augustine ve Stifter, 2015; Dunkel, Mathes, Kesselring, Decker ve Kelts, 2015). Miller (2002) da ahlaki gelişim konusunda doğa ile yetiştirme arasındaki etkileşime değinerek; çocukların kendi tercihlerinin yanı sıra ebeveyn etkileşimleri ve dengeli ebeveynlik uygulamalarının öneminden bahsetmiştir. Bu ve benzeri birçok açıklamada, ebeveynlerin ahlaki gelişiminde önemli bir rehber olduğu ifade edilmektedir. Çocukların farklı yalan türlerine ilişkin ahlaki değerlendirmelerini etkileyen ebeveynlikle ilişkili sosyo-çevresel faktörler, kültürler arası çalışmalardan gelen bulgularla da desteklenmektedir (Örn., Fu ve ark. 2010).

Ebeveynler çocuklarını kendi varoluşlarını geleceğe taşıyacak birer aracı olarak gördükleri için kendi değer ve inanç sistemlerini aktarılmasını güvence altına alacak hedeflere sahip olmaları ve buna uygun davranışlarda bulunmaları beklenebilir. Sosyalleştirme olarak ifade edilen bu aktarım süreci, çocuğun içinde yaşadığı kültürel ortama ve aileye uyum sağlaması için kazanması gereken temel tutum ve davranışların, çocuk yetiştirme yöntemleri, eğitim sistemi, disiplin vb. yollarla çocuğa taşınması ya da kazandırılması olarak tanımlanabilir (Sümer, Gündoğdu-Aktürk ve Helvacı, 2010). Ebeveynlerin sosyalleştirme yoluyla aktarmayı hedefledikleri değerler, çocukları tarafından farklı düzeylerde içselleştirildiği için sosyalleşme, aynı zamanda, toplumun

aile aracılığıyla çocuktan talep ve beklentileri ile çocuğun bunlara verdiği tepkiler arasındaki dengeyi açıklayan bir mekanizma olarak da görülebilir (Demirutku, 2007).

Çocuğun psikolojik ve fiziksel açıdan sağlıklı bir gelişime sahip olmasında ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusundaki temel değerlerinin, tutum ve davranışlarının önemli olduğuna dikkat çekilmektedir (Darling ve Steinberg, 1993). Ampirik araştırmalar da bu doğrultuda, ebeveynlik tutum ve uygulamaları gibi sosyal faktörlerin çocukların gelişimini birçok açıdan etkilediğini göstermektedir. Örneğin, ebeveynlerin olumsuz, katı ve sert uygulamalarının çocuklarda sahtekârlığı teşvik ettiği ve kural ihlallerini gizlemeye yönelik yalan söyleme davranışlarını etkilediği bulunmuştur (Ma, Xu, Heyman ve Lee, 2011; Talwar, Lavoie, Gomez-Garibello ve Crossman, 2017).

Ancak ebeveynliğin yalan söyleme davranışlarıyla bağlantısı olabileceğine yönelik çalışmalar sadece bunlardan ibaret değildir. Ebeveyn tutumları, ebeveynlik hedefleri, uygulamaları ve davranışları kavramsal bakımdan farklı anlamlar taşımasına karşın bazı kaynaklarda bunların genellikle ebeveyn tutum ve davranışları olarak karşımıza çıktığı ifade edilmiştir (Sümer ve ark., 2010). Ayrıca ebeveynlerin çocukların ihtiyaçları, arzuları ve yetenekleriyle ilgili bilişsel teorilerini yapılandıran ebeveynlik etnoteorilerinin çocuklarla olan etkileşimlerine aracılık ettiği anlayışı (Aukrust, Edwards, Kumru, Knoche ve Kim, 2003), son zamanlarda ebeveynlik araştırmalarına olan ilgiyi artırmıştır. Dolayısıyla, çocuk yetiştirmenin yalnızca belirli uygulamalarla ilgili olmadığı, inançların ve değerlerin çocuk yetiştirmeyi farklı şekillerde etkileyebileceği görüşü alan yazını tekrar canlandırmıştır.

Ebeveynliği sosyokültürel bir faktör olarak değerlendirebilmek için kültürün ebeveynlik değerlerini, inançlarını, hedeflerini ve uygulamalarını nasıl etkilediğini anlamak da önem taşımaktadır. Örneğin, Hoffman'ın (1963) ahlaki gelişim teorisine göre sosyalleştirme araçları olarak görülen ebeveynler, çocuklarını yetiştirirken farklı kültürel değerler ve normlara (toplulukçu veya bireyci) göre ebeveynlik yöntemlerini seçmeye özen gösterirler (Augustine ve Stifter, 2015; Smetana ve Jambon, 2017). Hoffman'ın teorisine göre sosyalleşme süreçleri çocuklarda kültürel değerlerin kazanılmasına neden olur. Böylece çocukların ahlaki gelişimi için de uygun bir zemin

sağlanmış olur (Hoffman, 2000). Hoffman, özellikle ahlaki değerlendirmelerin bir kültürün değerlerinin içselleştirilmesinden kaynaklandığını ve ebeveynlerin çocuklarının bu değerleri içselleştirilmelerinde önemli rol oynadığını belirtmektedir. Bu nedenle, ahlaki gelişim konusunda önemli izler bırakan Hoffman, ebeveynlerin değer aktarımının çocukların ahlaki süreçleri içselleştirme ve değerlendirmelerinde oldukça etkili olduğunu savunmaktadır (Hoffman, 2000).

Alan yazın incelendiğinde, sosyalleştirme süreçlerinin ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken sergiledikleri davranışları etkilediğini göstermektedir (Nacak, Yağmurlu, Durgel ve van de Vijver, 2011; Yağmurlu, Çıtlak, Dost ve Leyendecker, 2009). Aynı zamanda, ebeveynlerin çocuklarına ilişkin beklenti ve inançlarının, çocuklarının sosyal, bilişsel ve duygusal becerileriyle bağlantılı olduğu da göze çarpmaktadır (Okagaki ve Sternberg, 1993). Araştırmacıların ebeveynlerin sosyalleştirme hedefleri ve inançları konusunda çoğunlukla kültürler arası karşılaştırmalar yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmalar sonucunda, ebeveyn etnoteorilerinin, inançlarının, değerlerinin ve hedeflerinin “bağımsızlık” ve “karşılıklı bağımlılık” konusunda farklılıklar oluşturduğuna ulaşılmıştır (Harwood, Schoelmerich, Schulze ve Gonzalez, 1999; Keller ve ark., 2004).

Çeşitli kültürlerde sosyalleştirme süreçlerinin incelenmiş olduğu çalışmalar, ebeveynlerin içinde yaşadıkları kültürün değerlerine uygun olan özellikleri kendi çocukları için de önemli bulduklarını göstermektedir. Örneğin, Çin kökenli Amerikan ebeveynlerin, yaşlılara karşı saygılı davranma, aile onurunu koruma gibi aile ve gruba yönelik hedeflere daha çok önem atfettikleri; Avrupalı-Amerikan ebeveynlerin ise kendine güven, kendini ifade etme, araştırmacılık ve meraklılık gibi bireyci kültürel değerleri içeren ve benlik gelişimi hedefleri olarak tanımlanan özelliklere daha çok önem verdikleri bulunmuştur (Chao, 2000).

Her kültürün, ebeveynlerin davranışlarını şekillendiren gelenekleri, inançları, kuralları ve değerleri vardır (Harkness ve Super, 2002). Bu nedenle, ülkemizdeki ebeveynlik davranışlarına ilişkin bulgu ve açıklamalara yer vermek önemli olabilir. Ülkemizde ebeveynlerin önem verdiği davranışlar konusunda, geleneksel Türk kültüründe büyükleri sorgulamamak, onlara saygı göstermek, kardeş ve arkadaşlarıyla

iyi geçinmek ve kavga etmemek Türk çocuklarından beklenen davranışlardan bazılarıdır (Kağıtçıbaşı, 2007). Yüksek düzeyde itaat, saygı ve hoşgörölü olmak değerlerine kültürümüzde önem verilir ve bu gibi değerlerin çocuklara aktarımı oldukça işlevsel olarak değerlendirilirken, çocukların benliklerine öncelmesi aileleri tarafından daha olumsuz bir durum şeklinde algılanmaktadır. Ebeveynlerin beklentisi olduğu bu tür davranışlar, Türk kültüründe çocukların sosyalleşme süreçlerinde etkili görülmektedir. Çocukların davranışları bu gibi kültürel normlardan farklılık gösterip ebeveynlerin beklentileriyle çeliştiğinde, ebeveynler çocuklarına karşı sert davranmakta ve bazen çocuklarının istenmeyen davranışlarını fiziksel olarak cezalandırabilmektedir.

Yukarıdaki açıklama ve bulgulara görüldüğü üzere, ebeveynlerin sosyalleştirme hedeflerindeki farklılıkların kültürden etkilendiği söylenebilir. Sosyalleştirme hedeflerinin kültürel yapıdan etkilenmesinin yanı sıra, çocukların tutum ve davranışlarını da etkilemesi, sistemler arasında etkileşimi savunan ekolojik sistemler yaklaşımına da uygun düşmektedir.

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme ve sosyalleştirme davranışları, kültürel olarak yapılandırılmış bir olgu olduğundan (Kağıtçıbaşı, 2007), bu davranış ve hedefler toplumlar arasında farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, ebeveynlik, çocuk yetiştirme ve sosyalleştirme hedeflerinin ele alındığı araştırmaların çoğunlukla Batılı ailelerde yürütüldüğü göze çarpmaktadır. Ayrıca sosyal davranış gibi konuların bu bağlamda Türkiye örneğinde ele alındığı çalışmaların oldukça az olduğu ifade edilebilir (Örn., Gülseven ve ark., 2016; Laible ve ark., 2017). Bu nedenle, çocukların yalana ilişkin yargılarının ülkemizde incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

1.6.2.1.Ebeveyn Sosyalleştirme Hedefleri ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki İlişkiler

Alan yazında ebeveynlik davranışları ve çocukların yalanı uygun bulmaları arasındaki ilişkilerin incelenmiş olduğu çalışmalar mevcuttur. Aslında bu çalışmaların daha üst düzeyde bir sosyal yapı olan ve ebeveynlikle bağlantılı olan kültürel etkilerin incelendiği araştırmalar olduğunu söylemek mümkündür. Bireyci ve toplulukçuluk özellikleri üzerinden ebeveynlerin çocuklara aktarmak istedikleri değerleri göz önünde

bulunduran bu yaklaşıma göre, doğulu toplumlarda yetişen çocuklara ebeveynlerinin alçak gönüllülük davranışlarını kazandırmaya çalıştıkları ifade edilmektedir (Mojdehi, Shohoudi ve Talwar, 2020a; Mojdehi, Shohoudi ve Talwar, 2020b). Bu araştırmacıların konuyu ampirik olarak ele aldıkları çalışmalarda, İranlı çocukların Kanadalı akranlarına kıyasla alçak gönüllülük etkisiyle söylenen yalanları daha olumlu buldukları görülmektedir. Buna göre, İranlı çocuklar sosyal ve kültürel gereksinimlere duyarlı bir şekilde davranma eğilimi göstermekte, Kanada gibi bireyin öncelendiği batılı ve bireyci toplumlarda ise bu etkiye rastlanmamaktadır. Araştırmacılar ebeveynlerin kullanmış olduğu yöntem ve ebeveynlik davranışlarının kültürün etkisiyle şekillendiği ve bunun da çocukların yalanı değerlendirmelerinde önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu gibi sosyal faktörlerin çocukların hem yalan söyleme hem de yalanın hangi türlerini uygun buldukları konusunda etkili olduğuna ilişkin çeşitli bölümlerde açıklama ve bulgular sunulduğu için bu bölümde tekrara gidilmemiştir.

Başkalarına fayda sağlamayı amaçlayan davranışlar, çocukların olumlu gelişimi ve iyilik halinin önemli bir göstergesi olarak göz önüne alınırsa (Kumru, 2002), çocukların prososyal yalan davranışlarına ilişkin yargılarını açıklayan faktörleri ve süreçleri anlamak önemlidir. Bununla birlikte, Türkiye'de çocukların prososyal yalan davranışlarına etkide bulunan faktörleri inceleyen araştırma bulunmamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ebeveynlerin çocuklarının kendi bağımsızlık ve özerkliklerine mi yoksa toplumsal değerlere uygun davranışlara mı yönelteceği hususunun çocukların yalana ilişkin yargılarını etkileyeceği ve bu değişkenler arasındaki bağlantıların araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada, ebeveynlerin sosyalleştirme hedeflerinin çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerini etkileyip etkilemediği problemi incelenecektir.

1.7. Zihinsel Durum Anlayışı

Bronfenbrenner'in ekolojik sistemler yaklaşımına göre, çocukların kendi gelişimlerinde aktif bir rolü vardır. Mikro ve makrosistemler ile karşılıklı etkileşimlerin yanı sıra, çocuğun kendisine ilişkin beceri ve özellikleri de gelişimini

etkilemektedir. Bu açıdan, bireysel düzeyde çocukların farklı zihinsel durum anlayışları bilişsel yönden ele alınabilecek önemli bir faktör olarak görünmektedir.

Çocukların farklı zihinleri anlama ve perspektif alma becerilerinin sosyal yaşamlarında önemli bir işlevi vardır. Bu becerilerle birlikte çocuklar tesadüfi ve kasıtlı davranışları, istekleri, gerçek ve yalanı ayırt etme konusunda önemli kazanımlar sağlamaktadır. Çocukların zihin durumlarını anlayışlarıyla birlikte sosyal dünyayı ve insan etkileşimlerini anlamlandırmadaki rolü bu denli kritik olduğu için (Mull ve Evans 2010), yalan söyleme bağlamında farklı zihinleri temsil etmeleri ortaya çıkan davranış tahmin etme ve anlamalarında önemli görünmektedir.

Zihinsel durum anlayışının alan yazında zihin kuramı (Wellman, 1990), perspektif alma (Baron-Cohen ve Hammer, 1997), zihinselleştirme (Frith ve Frith, 2003) ve zihin okuma (Baron-Cohen, 2001) gibi kavramlar ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Sabbagh (2004) zihinsel durum anlayışı açısından iki farklı alt tipten söz etmektedir. Bunlardan ilki, sosyal-bilişsel zihinsel durum anlayışı olarak nitelendirilen, başkalarının davranışlarına bakarak altta yatan zihinsel durumu çıkarsamak olarak ifade edilmiştir. Literatürde kullanılan yanlış kanı görevleri bu beceriyi ölçmektedir. İkinci alt tip zihinsel durum anlayışı ise, gözlemlenen bilgiye dayanarak diğerlerinin zihinsel durumunu algılama becerisi olan sosyal-algısal zihinsel durum anlayışıdır. Sosyal-algısal zihinsel durum anlayışının duygu tanıma becerileriyle de bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Baron-Cohen, 2001). Başkalarıyla olan ilişkilerimizde diğerlerinin zihinsel durumlarını anlamaya çalışırken her iki beceriye de gereksinim duyulmaktadır. Orta çocukluk döneminde bu becerilerin etkisinin görülmeye başlanması nedeniyle sosyal-bilişsel ve sosyal-algısal zihinsel durum anlayışının ayrı olarak ele alınması faydalı olacaktır.

Zihinsel durum anlayışı mevcut çalışmada yalana ilişkin yargılar konusunda ikili perspektif alma ve sosyal ipuçlarını yorumlama anlamında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, şimdiki çalışmada sosyal-bilişsel zihinsel durum anlayışını değerlendirmek üzere “Tuhaf Hikâyeler Testi”; sosyal-algısal zihinsel durum anlayışı becerisini değerlendirmek amacıyla da “Gözlerden Zihin Okuma Testi’ kullanılarak

bu iki alt tipin de prososyal yalanların uygun bulunmasıyla bağlantılarının test edilmesi amaçlanmıştır.

1.7.1. Zihinsel Durum Anlayışı ve Yalanın Uygunluğu Arasındaki İlişkiler

Zihinsel durum anlayışının, ahlaki yargılarımızın gelişiminin temelini oluşturduğu düşüncesi aslında bu alanın öncülerinden sayılabilecek Kohlberg tarafından gelmektedir (Kohlberg, 1975). Kohlberg'in ahlaki gelişim konusunda öne sürdüğü evreleri özetlemek gerekirse, gelenek öncesi düzeyde (1. ve 2. evre) zihin anlayışı becerilerindeki sınırlılıklar nedeniyle bu dönemdeki çocukların benmerkezci ve kendilerini önceledikleri bilinmektedir. Üçüncü evreyle birlikte zihinsel durum anlayışının gelişmesi, sonrasında bu beceriyi genişleterek toplumsal düzeye taşıdığı iddia edilmektedir (Colby, Kohlberg, Gibbs, Lieberman, Fisher ve Saltzstein, 1983).

Zihinsel durum anlayışı ve çocukların muhakeme becerileri arasındaki bağlantıların incelendiği ampirik çalışmalarda bu açıklamalara uygun şekilde pozitif yönde ilişkilerin olduğu görülmektedir (Eisenberg ve Morris, 2001). Çocukluk döneminden erken yetişkinlik dönemine kadar olan süreçte zihinsel durum anlayışı becerilerinde görülen yaşa bağlı doğrusal değişikliklere, benzer şekilde prososyal muhakemenin gelişiminde de rastlandığı ifade edilmektedir (Eisenberg, Cumberland, Guthrie, Murphy ve Shepard, 2005). Bu dönemde, zihinsel durum anlayışının yanı sıra arkadaşlık ve okul süreçlerinin devreye girmesiyle sosyal deneyimlerin çeşitlenmesi muhakeme becerilerini ileri taşımaktadır.

Çocuklar, 3-4 yaşlarından itibaren başkalarının zihinsel durumlarını potansiyel olarak manipüle edilebileceklerini ve hatta başkalarını kasıtlı olarak kandırabileceklerini anlamaya başlarlar. Diğerlerinin zihinsel durumlarının farkında olunmasıyla sosyal etkileşimler sırasında uygun tepkilerin ortaya çıkması da muhtemel görünmektedir. Başkalarıyla bir nevi empati kurarak onların niyetlerini davranışsal ipuçlarından anlamak, insanların gelecekteki davranış, düşünce, duygularını tahmin etmede ve sosyal açıdan stresli veya olumsuz durumları hafifletmede ne kadar başarılı olunabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bu bulgu ve açıklamalar, zihinsel durum anlayışının sosyal ilişkileri etkileyen ve sosyal bağlamlarda uyumu teşvik eden güçlü bir sosyal araç olduğunu göstermektedir. Lemerise ve Arsenio (2000) tarafından, sosyal ipuçlarının anlaşılması ve bunlara verilen tepkinin hem bilişsel hem de duygusal süreçlerden etkilendiği görüşü öne sürülmüştür. Aslında bu görüş, sosyal bilgi işlemenin karmaşıklığına işaret etmektedir. Buna göre, sosyal etkileşimler sırasında çoklu bilişsel ve duygusal bakış açılarını koordine etme becerisi, sosyal uyumu beraberinde getirirken; uyumsuzluk, sosyal ipuçlarını okuma konusundaki yetersizliklerden dolayı ortaya çıkar.

Zihinsel durumları anlama ve perspektif alma becerileri, çocukları diğerlerinin ne düşündüklerine ve hissettiklerine özellikle duyarlı hale getirdiği için başkalarına yardım etme ve onları rahatlatma konusunda da rol oynamaktadır (Caputi, Lecce, Pagnin ve Banerjee, 2012). Bir diğer ifadeyle, çocukların başkalarının duygusal ve zihinsel durumlarına ilişkin farkındalıkları arttıkça, başkalarının ihtiyaçlarının da giderek daha fazla farkında olarak prososyal davranışlarda bulunurlar. Sosyal yönden uygun olan davranışlarda bulunmak, zihinsel durumların anlaşılmasına dayandığı için birçok araştırmada çocukların zihin kuramı becerileri ile sosyal davranışları arasındaki bağlantıların ele alındığı bilinmektedir (Örn., Capage ve Watson, 2001; Hughes ve Leekam, 2004).

Ampirik araştırmalarda zihin kuramı becerilerinin çocukların sosyal işlevselliklerini birçok açıdan desteklediği gösterilmiştir (Astington, 2003). Bu gibi çalışmalarda zihinsel durum anlayışını ölçen görevlerde daha iyi performans gösteren çocukların olumlu yönde akran etkileşimlerine sahip oldukları, (Slaughter, Dennis ve Pritchard, 2002), arkadaşlarıyla daha yüksek düzeyde işbirliği göstererek okul bağlamına daha iyi uyum sağladıkları (Denham, 2006) şeklinde bulgulara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda başkalarının zihinsel durumlarını anlama becerisinin ahlaki muhakeme, başkalarına sempati duyma ve yardım etme davranışlarıyla bağlantılı olduğuna dair bulgular da mevcuttur (Ayrıntılı tartışma için bkz., Eisenberg ve Fabes, 1998). Ensor ve Hughes (2005), çocuklarda zihin ve duygu anlama becerilerinin her ikisinin de prososyal davranışların güçlü yordayıcıları olduğunu belirtmişlerdir. Aslında bu durum, çocuklar tarafından prososyal yalanın aslında bir başkasının yararına söylendiğinin anlaşılmasıyla da örtüşmektedir.

Çocuğun etkileşimde bulunduğu kişilerin zihin ve niyetlerini anlayabilmesi sosyal ilişkinin sürdürülebilirliği bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında hem başkası yararına yalan söyleme hem de bu tür yalanların kabul edilebilir bulunmasında zihinsel durum anlayışının rolü önemli olabilir. Başkalarının zihinsel durumlarına dair çıkarımlarda bulunarak davranışların nedeni olabileceğini anlama olarak ifade edilen bu becerinin, çocukların prososyal yalana ilişkin yargılarını da etkileyeceği düşünülmektedir.

Mevcut çalışma kapsamında değerlendirildiğinde, zihinsel durum anlayışı becerisinin çocukların prososyal yalanlara ilişkin muhakemelerinin şekillenmesindeki rolü şu şekilde olabilir: Yalanların kasıtlı olup olmadığına veya ahlaki olarak başkalarına zarar vermek yerine yardımcı olmaya yönelik olup olmadığına karar vermek (niyet), yalancının zihninden geçenlere dair anlayışı gerektirir. Ayrıca çocukların hem yalan söyleyen hem de yalan söylenen kişide meydana gelebilecek değişiklikleri anlaması, fayda ve bedelleri değerlendirebilmesi, çocukların ikili perspektif alma becerileriyle açıklanabilir. Bu nedenle şimdiki çalışmada, zihinsel durum anlayışının çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyini etkilemesi beklenmektedir.

1.8. Şimdiki Çalışma

Bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan 9-13 yaş arasındaki çocukların zihinsel durum anlayışı becerileri, kendi değer öncelikleri ve ebeveynlerin değer aktarımları ile çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeyleri arasındaki bağlantılar ele alınacaktır. Prososyal yalan konusunda yurt dışındaki literatürde rastlanmayan ancak ülkemizde yapılan bir araştırmada, Aydın, Karakelle ve Kumru (değerlendirmede) çocukların prososyal yalanları değerlendirmelerinde iki ayrı boyutun ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bunlardan ilki başkalarının iyi oluşunu dikkate alan “nezaket”; ikincisi ise bir başkasının talebi/ricası sonrasında onu korumak için söylenen “işbirlikçi” yalanlar olarak nitelendirilmiştir. Bu doğrultuda mevcut çalışmada, prososyal yalanın iki boyutu (nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanlar) ayrı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada yer alan zihinsel durum anlayışı becerilerinin çocukların nezaket ve işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeyleri ile pozitif yönde ilişkili olması

beklenmektedir. Ebeveyn değer aktarımı ve çocukların değer öncelikleri açısından, özaşkınlık ve muhafazakârlık üst değerlerinin çocukların nezaket ve işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeyleri ile pozitif yönde, özgenişletim ve yeniliğe açıklık üst değerlerinin ise çocukların nezaket ve işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeyleri ile negatif yönde ilişkili olması beklenmektedir. Ayrıca çalışmada çocukların zihinsel durum anlayışları ve değer öncelikleri ile ebeveynin aktarmak istediği değerlerin çocukların nezaket ve işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeylerinin ne kadarını açıkladığını bulmak için çoklu regresyon analizi gerçekleştirilerek nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanların uygunluk düzeyini anlamlı biçimde yordayan değişkenlerin saptanması hedeflenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu yaşları 9-13 arasında değişen ($Ort_{yaş} = 10.92$, $Ss = 1.24$) toplam 154 çocuk (79 kız, 75 erkek) ve anneleri ($Ort_{yaş} = 36.94$, $Ss = 4.30$) oluşturmuştur. İlkokul ve ortaokulların yüz-yüze eğitime kapalı olması nedeniyle katılımcılara uygunluk prensibi çerçevesinde ulaşılmıştır.

Tablo 4. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler

Yaş Grubu	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Anne E. D.	
9	Kız	12	İlköğretim	-
	Erkek	13	Lise	4
	Toplam	25 (%16.2)	Ön Lisans	1
			Lisans	19
			Lisansüstü	1
10	Kız	16	İlköğretim	4
	Erkek	14	Lise	14
	Toplam	30 (%19.5)	Ön Lisans	3
			Lisans	9
			Lisansüstü	-
11	Kız	25	İlköğretim	5
	Erkek	25	Lise	16
	Toplam	50 (%32.5)	Ön Lisans	5
			Lisans	21
			Lisansüstü	3
12	Kız	15	İlköğretim	2
	Erkek	14	Lise	8
	Toplam	29 (%18.8)	Ön Lisans	2
			Lisans	14
			Lisansüstü	3
13	Kız	12	İlköğretim	-
	Erkek	8	Lise	2
	Toplam	20 (%13)	Ön Lisans	4
			Lisans	8
			Lisansüstü	6
Toplam N= 154	Kız	79 (%51.3)	İlköğretim	11 (%7.1)
			Lise	44 (%28.6)
	Erkek	75 (%48.7)	Ön Lisans	15 (%9.7)
			Lisans	71 (%46.1)
			Lisansüstü	13 (%8.4)

Not: E. D.= Eğitim Düzeyi

Demografik bilgiler incelendiğinde (Bkz. Tablo 4), çocukların 14'ü (%9.1) 3 yıl süreyle okul öncesi eğitim almış, 81'i (%52.6) 2 yıl, 53'ü (%34.4) ise 1 yıllık okul öncesi eğitim almıştır. Çocukların 93'ü bir kardeşe (%60.4), 24'ü iki kardeşe (%15.6), 3 tanesi (%1.9) ise üç kardeşe sahipken, hiç kardeşi olmayan çocukların sayısının 34 (%22.1) olduğu bildirilmiştir. Ailelerin gelir düzeyine bakıldığında, 86 annenin (%55.8) kendilerini orta gelir düzeyinde; 21 annenin (%13.6) alt-orta gelir düzeyinde ve 43 annenin ise (%27.9) kendilerini üst-orta gelir düzeyinde algıladıkları görülmüştür. Çalışmaya katılan annelerin %49.4'ü herhangi bir işte çalışmamaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Mevcut çalışma kapsamında hem annelerden hem de çocuklardan veri toplanmıştır. Annelere “değer aktarımı ölçeğinin” uygulaması yapılmıştır. Çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerinin değerlendirilmesinde “Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formu”, zihinsel durum anlayışı becerilerinin değerlendirilmesinde “Gözlerden Zihin Okuma Testi” ve “Tuhaf Hikâyeler Testi” uygulanmıştır. Çocukların değer önceliklerinin belirlenmesinde “Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği” uygulanmıştır. Ayrıca çocukların yaş, cinsiyet, ebeveynlerin eğitim düzeyi, çalışma durumları, gelir düzeyleri gibi bilgilerin elde edilmesinde demografik bilgi formu kullanılmıştır.

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi edinebilmek için demografik bilgi formu oluşturulmuştur. Annelere, eğitim düzeyi, gelir durumu, bir işte çalışıp çalışmadıkları sorularının yanı sıra çocuklarının doğum tarihleri, kardeş sayıları, okul öncesi eğitim alıp almadıkları (çocuklar okul öncesi eğitim aldılarsa süresi) gibi sorular yöneltilmiştir.

2.2.2. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi - Çocuk Formu

Çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerini değerlendirmek amacıyla kullanılan bu test Aydın, Karakelle ve Kumru (değerlendirme sürecinde) tarafından

geliştirilmiştir. Ölçme aracının faktör yapısının incelenmiş olduğu çalışmada toplamda 11 hikayeyi içeren üç farklı faktör ortaya çıkmıştır. Bu hikâyelerin 6'sı başkalarının üzülmelerini önleyen, iyi oluşuna hizmet eden “nezaket yalanları” faktörü; 3'ü başkasının talebi sonrasında o kişiyi korumak için söylenen “işbirlikçi” prososyal yalan faktörü altında yer almaktadır. Ayrıca testteki 2 hikâye ise araçsal (kendi yararına söylenen) yalanları içeren senaryolardan oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında ilk iki boyutun prososyalliğin farklı boyutlarını ölçmesi nedeniyle faktörler ayrı değerlendirilmiştir. Araçsal yalanı içeren alt boyut çalışmada kontrol amacıyla alınmış olup, bu hikâyelerde protagonistin cevabını uygun bulan katılımcıların puanlarının analize dâhil edilmemesi düşünülmüştür. Mevcut çalışmadaki veriler incelendiğinde, araçsal yalanları uygun bulan katılımcıya rastlanmamıştır.

Prososyal yalan hikâyelerinde protagonistin bedeli karşı tarafa (kendi yararı X başkası zararı) ya da bedeli kendisine olacak (kendi zararı X başkası yararı) şekilde seçimde bulunabileceği yalan ya da doğru söyleme konusunda ikilemde bırakacak senaryolar kullanılmaktadır. Her bir hikâye okunduktan sonra katılımcıların anlayıp anlamadıklarını kontrol etmek amacıyla kendilerine hikâyeye ilgili iki soru yönlendirilmiştir. Ardından katılımcılara protagonistin yaptığı davranışın uygunluğu hakkında bir soru sorulmuş ve 5'li likert tipinde cevaplama istenmiştir (1- hiç uygun değil; 2- uygun değil; 3- karar veremedim; 4- uygun; 5- çok uygun). Ayrıca her bir puan farklı bir emojiye karşılık gelecek şekilde görsellerle desteklenmiştir (1- kızgın yüz ifadesi; 2- üzgün yüz ifadesi; 3- kararsız yüz ifadesi; 4- gülen yüz ifadesi; 5- onaylayan yüz ifadesi). Sonuç olarak testten alınan yüksek puanlar, yalanı uygun bulma düzeyinin arttığına işaret etmektedir.

Ölçme aracı geliştirme aşamasında gerçekleştirilen güvenirlik analizleri, testin tümü için elde edilen iç tutarlık katsayısının .72 olduğunu göstermiştir (Aydın ve ark., değerlendirme sürecinde). Ancak kendi yararına söylenen yalanların farklı bir durumu ölçmesi nedeniyle bu kategorideki iki hikayenin çıkarılmasıyla tekrarlanan analizler sonucunda, elde edilen iç tutarlık katsayısının .75 olduğu bulunmuştur. Testin üç hafta ara ile yapılan test-tekrar test uygulamalarına ilişkin bulgular incelendiğinde,

maddelerin .71 ile .88 arasında değişen ilişki katsayılarına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mevcut çalışmada kullanılan “Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formunun” geçerlik ve güvenirlik analizleri sonucunda, testin geliştirme aşamasında elde edilen yapının aynı ve güçlü bir şekilde korunduğu görülmüştür. Yapı geçerliği kapsamında faktör analizi uygulanmadan önce verilerin analize uygun olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla uygulanan Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluğu .83 ve Barlett Testinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlendikten sonra varimax döndürme tekniğiyle temel bileşenler analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, testin öz değeri 1’den büyük 3 faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu 3 faktörün teste ilişkin açıkladığı varyans ise %68.14 olarak gözlenmiştir. Analizler, her bir faktördeki maddelerin yükünün .60 ve üzerinde olduğunu göstermiştir. Mevcut çalışmada iç tutarlılık katsayısını hesaplamak üzere yapılan analizler, testin tümü için bu katsayının .84 olduğunu, prososyal yalanların uygunluk düzeyini ölçen iki boyutun ise sırasıyla .91 ve .64 iç tutarlılık katsayılarına sahip olduğunu göstermiştir.

2.2.3. Tuhaf Hikâyeler Testi

Katılımcıların zihinsel durum anlayışı becerilerinin ölçümünde Happe (1994) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Çınbay (2019) tarafından uyarlanan “Tuhaf Hikâyeler Testi” kullanılmıştır. 5 – 12 yaşlar arasındaki çocukların zihinsel durumlarını değerlendiren bu testin ilk formu 24 adet kısa hikâyeden oluşmaktadır. Araştırmacı tarafından 1999’da tekrar düzenlenerek 16 hikâyelik formu oluşturulmuştur. Testte 8 adet sosyal (psikolojik durumlarla ilgili) ve 8 adet fiziksel (fiziksel davranışlarla ilgili) olmak üzere 16 adet kısa hikâye yer almaktadır.

Mevcut araştırma kapsamında, testin sosyal hikâyelere ilişkin 8 maddelik formu kullanılmıştır. Bunlar gerçek niyet, yalan, beyaz yalan, yanlış anlama, ikna, çifte blöf gibi zihinsel durumları içeren zihin kuramı hikâyelerini içermektedir. Her bir sosyal hikâyenin sonunda karakterin doğru olmayan bir ifadesinin ardındaki nedeni ve zihinsel durumu açıklamayı içeren çıkarım soruları ve kontrol soruları yer almaktadır. Bu testten alınabilecek en yüksek puan 16, en düşük puan ise 0’dır.

2.2.4. Gözlerden Zihin Okuma Testi

Çocukların zihinsel durum anlayışı becerilerinin ölçümünde Baron-Cohen, Jolliffe, Mortimore ve Robertson (1997) tarafından geliştirilen “Gözlerden Zihin Okuma Testi”nin çocuk versiyonu (Reading the Mind in the Eyes) da ayrıca kullanılmıştır. Testin Türkçe uyarlaması Girli (2014) tarafından yapılmış olup 6-16 yaş aralığındaki çocuklara uygulanabilmektedir.

Gözlerden Zihin Okuma Testi, insanların sadece gözlere bakarak kişinin zihinsel durumu hakkında çıkarımda bulunmayı gerektirmektedir ama zihin kuramı performanslarının yanı sıra duygu tanıma ve anlama gibi becerileri ölçmeye yarayan bir işlevi de vardır. Çocuk formu, 28 siyah beyaz fotoğraf içermekte ve çocuklara her madde için 4 seçenek (bir hedef, üç yanıltıcı) sunulmaktadır. Testteki her maddeye verilen doğru cevaplar 1 puan olarak değerlendirilmekte ve toplamda en fazla 28 puan alınmaktadır. Testten alınan yüksek skorlar zihin kuramı ve duygu anlama becerilerinin gelişmiş olduğunu göstermektedir.

2.2.5. Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği

Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği (ÇRTDÖ), 6-11 yaş grubundaki çocuklara uygulanan, Schwartz’ın tanımladığı değer tiplerinden yola çıkarak tasarlanmış resimler vasıtasıyla çocuklarda değerleri ölçen bir ankettir. Bu ölçek, ilk olarak Döring (2010) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra bu ölçeğin farklı ülkelerde uyarlama çalışmaları gerçekleştirilmiş ve ilgili yaş grubundaki çocukların farklı değer yapıları olduğu gösterilmiştir.

Ölçeğin Türkiye’de yaşayan çocuklara uyarlanması için Döring, Işık ve Petersen tarafından ayrıca bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada öncelikle resimlerin Türkiye’deki çocuklar tarafından anlaşılır olup olmadığını görmek üzere 8 yaş grubundaki toplam 28 çocukla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çocukların resimlerdeki değerlere yönelik yorumlarına göre ölçekte düzenlemeler yapılmıştır. Ölçeğin ülkemizde kullanılmış olduğu çalışmalarda çok boyutlu ölçekleme analiziyle geçerlik analizlerinin yapıldığı görülmektedir. Türkiye’deki çocuklarla yürütülen bu

çalışmalarda Döring ve arkadaşlarının (2010) ulaştığı değer yapılarıyla uyumluluk içinde olduğu rapor edilmiştir (Bkz. akmak ve ark., 2018; Koç, 2013; Tosun, 2015).

RTDÖ, ocukların değerleri kendi önem derecelerine göre sıralayabilmeleri için etiket olarak basılmış, içinde bir ana karakterin olduğu 20 tane resim ve bu resimleri yapıştırdıkları beşli likert tipi gibi derecelenmiş bir şablondan oluşmaktadır. Ölçekteki resimler, Schwartz'ın tanımladığı 10 değer tipinin her biri için iki resim ve her resmin altında o değer tipi ile ilgili tanım olacak şekilde tasarlanmıştır (Döring, 2010).

RTD ölçeğini uygulamasında, öncelikle değerlerin bulunduğu 20 resim kartı slâyt ile çocuklara gösterilerek değerlerin tanımları okunur. Ardından araştırmacı tarafından çocuklardan bu değerleri kendi hayatlarındaki önem sırasına göre beşli likert tipi olarak hazırlanmış şablona yapıştırmaları istenmektedir. RTD ölçeğinde kullanılan şablon en alttan üste doğru sırasıyla “1= Hiç önemli değil; 2=Önemli değil; 3=Nötr; 4=Önemli; 5=ok önemli” şeklinde Q sort tekniği ile derecelenmiştir. Q sort tekniği, en fazla ve en az önem taşıyan konuların bir sıralaması yapıp, öncelik sıralaması tespit etmekte kullanılmaktadır. Çocuklar ilk başta kendileri için “ok önemli” olan iki resmi seçer ve tabloya yapıştırmaktadır. Aynı şeyi “hiç önemli değil” derecesi olan en alttaki sıra içinde yapmaktadır. Daha sonra üstten ikinci sıra olan yere kendisi için “önemli” olan dört resmi seçip yapıştırmaktadır. Arkasından da bu kez alttan ikinci sıraya kendisi için “önemli değil” dediği dört resmi seçip yapıştırmaktadır. En sonda ortadaki üçüncü sıraya kalan 8 tane resmi yapıştırmaları istenir ve ölçeğin uygulaması sonlandırılır (Döring, 2010). Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeği tüm çocuklara aynı anda uygulanabileceği gibi çocuklarla birebir görüşmelerle uygulanması da mümkün olduğundan bu çalışmada uygulamalar bireysel olarak yürütölmüştür.

2.2.6. Değer Aktarımı Anketi

Araştırmada ebeveynlerin çocuklara aktarmak istedikleri değerleri belirlemek için Schwartz'ın değer tipi tanımlarından yola çıkarak oluşturulan ve Demirutku (2007) tarafından geliştirilen “Değer Aktarımı Anketi” kullanılmıştır. Anket, annelere uygulanmakta ve çocuklarına aktarmak istedikleri değerleri ölçen 10 maddeden oluşmaktadır. Anketteki her bir madde Schwartz'ın tanımladığı değer tiplerinden

birisini ölçmektedir. Maddeler dört dereceli likert tipte hazırlanmış ve “0= Bu değeri aktarmak istemiyorum; 1= Bu değeri az aktarmak istiyorum; 2= Bu değeri aktarmak istiyorum; 3= Bu değeri aktarmayı çok istiyorum” şeklinde derecelendirilmektedir.

Tablo 5. Değer Aktarımı Anketinde yer alan değerler ve değer tipleri

Annelerin Çocuklarına Aktarmak İstedikleri Değerler	Değer Tipi
1. Güç, para, sosyal mevki, prestij ve itibar sahibi olmak	Güç
2. Kişisel emniyet, aile güvenliği ve toplumsal istikrar ile yaşamak	Güvenlik
3. Kendini kısıtlayarak, toplumsal beklentilerle ve kurallarla uyumlu davranmak	Uyma
4. Yaşamın çeşitli alanlarında (iş, eğitim, vs.) başarılı olmak	Başarı
5. Yakın olunan insanları kollamak, desteklemek ve iyiliğini gözetmek	İyilikseverlik
6. Bağımsız düşünmek, davranmak ve seçimlerini özgürce yapmak	Öz-yönelim
7. Kültürel, ailevi veya dini törelere veya fikirlere saygılı ve bağlı olmak	Geleneksellik
8. Hayatın getirdiği zevklerden haz almak	Hazcılık
9. Tüm insanlara, kendinden farklı olanlara bile anlayışlı ve hoşgörülü olmak	Evrenselcilik
10. Hayatta heyecan, macera ve yenilik aramak	Uyarılım

2.3. İşlem

Bu çalışmanın uygulamalarına başlamadan önce İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 2020/149 dosya numarasıyla etik onayı alınmıştır. İlkokul ve ortaokulların yüz-yüze eğitime kapalı olması nedeniyle katılımcılarla olan uygulamaların çevrimiçi (online) platformlarda yürütülmesi gerekmiştir. Bu nedenle gerekli izinlerin alınmasının ardından katılımcılara ulaşılmasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü web sitesinde yer alan “İstanbul Gelişim Araştırmaları Grubu” sayfasından, Türkiye ve yurt dışındaki üniversitelerde çocuklar ve ebeveynleriyle yürütülen çevrimiçi çalışmaların toplandığı bir platform olan “bilimsevercocuklar.com” adresinden ve çeşitli sosyal medya hesaplarından araştırmanın duyurusu paylaşılmıştır.

Duyurular sonrasında araştırmacı ile iletişime geçen ailelere öncelikle çalışma ve uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir. Uygulamalara katılmayı kabul eden annelere ilk olarak bilgilendirilmiş onam formu doldurtulmuştur. Daha sonra “Değer Aktarımı leği” kendilerine evrimii dosya şeklinde paylaşılmıştır. Anneler kendilerine gönderilen formları tamamladıktan sonra anneler aracılığıyla çocuklara yapılacak olan uygulamalar için kendilerinden randevu alınmıştır. ocuk ve araştırmacı için uygun saatler belirlendikten sonra uygulamalara geçilmiştir.

Çocuklara uygulanacak olan formların uzun olması nedeniyle çocukların dikkatlerini sürdürmede zorluk yaşamaları ve yorgunluk durumları göz önünde bulundurularak bu uygulamaların iki oturumda gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-ocuk Formu (11 hikâye) ve Tuhaf Hikâyeler Testinin (8 hikâye) sözel yk içermesi nedeniyle bu iki testin farklı oturumlara alınması uygun grlmştir. Bu nedenle çocuklarla gerçekleştirilen uygulamalarda Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-ocuk Formu ve Gözlerden Zihin Okuma Testi bir oturumda, Tuhaf Hikâyeler Testi ve ocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler leği ise ayrı bir oturumda sunulmuştur. Bütün uygulamalar evrimii platformlara aktarılmış ve çocuklarla ekran paylaşımı yaparak uygulamaları ekranlarından görmelerine olanak tanınmıştır. Her bir oturumun süresi yaklaşık olarak 30 dakika srmştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Çalışmanın amacı, 9-13 yaş arasındaki çocukların zihinsel durum anlayışı becerileri, değer öncelikleri ve ebeveynlerinin aktarmak istediği değerlerin çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerinin ne kadarını açıkladığını incelemektir. Bu bölümde ilk olarak çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler paylaşılmış, sonrasında değişkenler arasındaki korelasyon analizleri verilmiştir. Son başlıkta ise, çocukların nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanları uygun bulma düzeylerini yordayan değişkenlerin ne düzeyde katkıda bulunduklarını belirlemek için uygulanan çoklu regresyon analizi sonuçları verilmiştir.

3.1. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formuna İlişkin Betimleyici İstatistikler

Çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyinin belirlenmesinde Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formunun nezaket yalanları ve işbirlikçi yalan boyutlarından alınan puanlar ayrı yapılar olarak değerlendirilmiştir. Her bir hikâyeden alınan puanların ortalaması Tablo 6'da paylaşılmıştır.

Tablo 6. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formundaki Her Bir Hikâye ve Alt Boyuttan Alınan Ortalama ve Standart Sapmalar

Maddeler/Hikâyeler	Ortalama	Standart Sapma
Atkı Hikâyesi (Nezaket)	3.18	1.06
Saç Hikâyesi (Nezaket)	3.14	1.12
Ayakkabı Hikâyesi (Nezaket)	3.08	1.05
Hediye Hikâyesi (Nezaket)	3.03	1.06
Sinema Hikâyesi (Nezaket)	2.82	1.05
Yemek Hikâyesi (Nezaket)	2.68	1.01
Gözlük Hikâyesi (İşbirlikçi)	2.19	.90
Nöbetçi Hikâyesi (İşbirlikçi)	2.18	1.04
Boya Hikâyesi (İşbirlikçi)	2.15	.90
Pasta Hikâyesi (Olumsuz)	1.32	.53
Telefon Hikâyesi (Olumsuz)	1.24	.43
Nezaket Yalanları	2.99	.88
İşbirlikçi Yalan	2.17	.72
Araçsal Yalan	1.30	.47

3.2. Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Bu bölümde ilk olarak, 9-13 yaş arasındaki çocukların değer önceliklerini belirleyebilmek üzere uygulanan Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinden alınan ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de verilmiştir. Ayrıca, çocukların öncelik verdiği üst-değer yapılarını ortaya koymak üzere her bir değer grubundan elde edilen toplam puanların ortalaması da hesaplanarak elde edilen bulgular aynı tabloda sunulmuştur.

Tablo 7. Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinden Alınan Ortalama ve Standart Sapmalar

Değer Tipi	Ortalama	Standart Sapma
Geleneksellik	3.67	.78
İyilikseverlik	3.42	.77
Başarı	3.26	.83
Güvenlik	3.11	.75
Özyönelim	3.01	.70
Uyarılım	3.00	.86
Evrenselcilik	2.82	.71
Güç	2.75	.93
Hazcılık	2.52	.82
Uyma	2.46	.64
Özaşkınlık	3.12	.65
Muhafazakârlık	3.08	.48
Yeniliğe Açıklık	3.01	.60
Özgenişletim	2.85	.56

Not 1: Her bir değer iki madde ile değerlendirildiği için en az 2, en fazla 10 puan alınmaktadır. **Not 2:** Üst değer yapılarının ortalaması alınırken her bir üst değer grubu, bu yapıyı ölçen madde sayısına bölünmüştür.

Tablo 7’de görüldüğü üzere, Çocuklar İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinde yer alan değerlerden “Geleneksellik” değerinin çocukların en çok önem verdikleri değer olduğu ortaya çıkmıştır. “İyilikseverlik” ve “Başarı” değerlerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçekte yer alan değerlerden “Uyma” ve “Hazcılık” değeri tüm değerler arasında çocukların en az önem verdiği ve tercih ettiği değer olarak göze

çarpmaktadır. Yaş gruplarına göre değer önceliklerinin ortalaması Ek 11’de verilmiştir.

Bulgular çocukların öncelik verdiği üst-değer yapıları açısından ele alındığında, özaşkınlık değerinin en yüksek, özgenişletim değerlerinin ise en düşük ortalamaoya sahip olduğu görülmektedir.

3.3. Annelere Uygulanan Değer Aktarımı Anketine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Bu bölümde “Değer Aktarımı Anketindeki” 10 temel değerle ilgili her bir maddenin ortalama ve standart sapma puanları hesaplanmıştır. Annelerin 10 temel değere göre verdikleri cevaplara ilişkin ortalama ve standart sapma puanları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Ebeveyn Değer Aktarımı Anketindeki Maddelere İlişkin Annelerin Cevaplarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Değer Tipi	Ortalama	Standart Sapma
Başarı	2.61	.49
Özyönelim	2.55	.55
İyilikseverlik	2.53	.51
Evrenselcilik	2.41	.53
Geleneksellik	2.34	.64
Güvenlik	2.33	.49
Uyarılım	2.32	.62
Güç	2.16	.69
Hazcılık	1.97	.49
Uyma	1.82	.59
Özaşkınlık	2.47	.43
Yeniliğe Açıklık	2.44	.51
Özgenişletim	2.24	.39
Muhafazakârlık	2.16	.41

Not 1: Ebeveyn Değer Aktarımı anketindeki her bir maddeden alınan puanlar 0-3 arasında değişmektedir. **Not 2:** Üst değer yapılarının ortalaması alınırken her bir üst değer grubu, bu yapıyı ölçen madde sayısına bölünmüştür.

Tablo 8 incelendiğinde, ölçekte yer alan değerlerden “Başarı” değeri annelerin çocuklarına en çok aktarmak ve görmek istedikleri değer olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte itaatkâr olma, toplumsal beklentilere göre hareket etme ve kendini denetleme gibi değerleri kapsayan “Uyma” değeri, tüm değerler arasında annelerin en az tercih ettikleri değer olduğu görülmüştür. Sonuçlar üst değer yapıları açısından ele alındığında, annelerin en fazla özaşkınlık ve yeniliğe açıklık değerlerini çocuklarına aktarmak istedikleri, muhafazakârlık değer grubunun ise en az önceliğe sahip olduğu bulunmuştur. Yaş gruplarına göre değer ortalamalarının dağılımı Ek 11’de verilmiştir.

3.4. Zihinsel Durum Anlayışı Becerilerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Betimsel istatistiklere ilişkin son olarak katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi ve Tuhaf Hikâyeler Testinden aldıkları puanların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Gözlerden Zihin Okuma Testi ve Tuhaf Hikâyeler Testinden Alınan Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

Zihinsel Durum Anlayışı Ölçümünde Kullanılan Testler	Ort.	SS	Min.	Maks.
Gözlerden Zihin Okuma Testi	19.46	2.77	11	24
Tuhaf Hikâyeler Testi	11.34	1.67	6	16

Not. Ort= Ortalama; SS= Standart Sapma; Min= Minimum; Maks= Maksimum

Tablo 9’da görüldüğü üzere, katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testinden almış oldukları puan ortalamaları 19.46; Tuhaf Hikâyeler Testinden aldıkları puan ortalaması ise 11.34 olmuştur.

3.5. Araştırmada Yer Alan Değişkenler Arasındaki Korelasyonlara İlişkin Bulgular

Çalışmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek üzere ilk olarak demografik değişkenler olan yaş, cinsiyet, anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim süreleri ile prososyal yalanın alt boyutları olan nezaket ve işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyi arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Demografik Değişkenler ile Prososyal Yalan Türleri (Bağımlı Değişkenler) Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Yaş	Cinsiyet	Anne Eğitim Düzeyi	Gelir Düzeyi	Okul Öncesi Eğitim
Nezaket Yalanı	.06	-.02	-.19*	-.29***	-.22**
İşbirlikçi Yalan	.16*	-.02	-.08	-.22**	-.17*

Not. * p< .05, ** p< .01, *** p < .001

Korelasyon analizi, nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi ile anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim alma sürelerinin negatif yönde ilişkileri olduğunu göstermiştir. İşbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyi ile çocukların yaşı pozitif, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim alma sürelerinin ise negatif yönde ilişkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu analizlerin ardından, aynı demografik değişkenlerin çalışmanın bağımsız değişkenleri olan çocukların zihinsel durum anlayışı becerilerinin, değer yapılarının ve ebeveynlerin değer yapıları ile arasındaki ilişkiler incelenmiş ve sonuçlar Tablo 11’de paylaşılmıştır.

Tablo 11. Demografik Değişkenler ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Yaş	Cinsiyet	Anne Eğitim Düzeyi	Gelir Düzeyi	Okul Öncesi Eğitim
GZOT	.37***	.14	.09	.03	.02
Tuhaf Hikâyeler	.39***	.07	.09	-.01	.04
Çocuk Özaşkınlık	.01	.03	-.12	-.26**	-.18*
Çocuk Muh.	-.20*	.02	-.01	-.10	-.06
Çocuk Özgen.	.10	-.03	.02	.11	.14
Çocuk Y. Açıklık	.09	-.06	.10	.25**	.15
Anne Özaşkınlık	-.13	-.05	-.11	-.18*	-.16*
Anne Muh.	-.02	-.05	-.22**	-.11	-.28***
Anne Özgen.	-.04	-.08	.24**	.20*	.20*
Anne Y. Açıklık	-.09	-.13	.33***	.27**	.31***

Not. * p< .05, ** p< .01, *** p < .001; GZOT: Gözlerden Zihin Okuma Testi; Muh= Muhafazakârlık; Y.Açıklık= Yeniliğe Açıklık; Özgen= Özgenişletim

Korelasyon analizleri sonucunda, çocukların zihinsel durum anlayışı becerilerinin yaşla pozitif yönde anlamlı ilişkileri olduğu bulunmuştur. Çocukların özaşkınlık değerleri ile ailenin gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim alma sürelerinin negatif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Çocukların muhafazakarlık değerlerinin yaşla negatif yönde anlamlı korelasyon gösterdiği, yeniliğe açıklık değerlerinin ise ailenin gelir düzeyiyle pozitif yönde anlamlı korelasyon gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca, annenin aktarmak istediği özaşkınlık değerleri ile ailenin gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim alma sürelerinin negatif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu, annenin aktarmak istediği muhafazakarlık değerleri ile anne eğitim düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim alma sürelerinin negatif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Son olarak, annenin aktarmak istediği özgenişletim ve yeniliğe açıklık değerleri ile anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim alma sürelerinin pozitif yönde anlamlı korelasyon gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Korelasyon analizlerine ilişkin son olarak, çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş olup, bulgular Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Nezaket Yalanları	İşbirlikçi Yalan
GZOT	.16*	-.02
Tuhaf Hikâyeler	.09	-.03
Çocuk Özaşkınlık	.49***	.38***
Çocuk Muh.	.28***	.06
Çocuk Özgen.	-.33***	-.23**
Çocuk Y. Açıklık	-.46***	-.20*
Anne Özaşkınlık	.38***	.28***
Anne Muh.	.34***	.27**
Anne Özgen.	-.35***	-.15
Anne Y. Açıklık	-.50***	-.32***

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; GZOT: Gözlerden Zihin Okuma Testi; Muh= Muhafazakarlık; Y.Açıklık= Yeniliğe Açıklık; Özgen= Özgenişletim

Son olarak, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri görmek üzere gerçekleştirilen korelasyon analizlerinde, nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi ile gözlerden zihin okuma testinden alınan zihinsel durum anlayışı becerileri puanının, çocuk özaşkınlık, çocuk muhafazakarlık, anne özaşkınlık ve anne muhafazakarlık değerlerinin pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu; çocuk özgenişletim, çocuk yeniliğe açıklık, anne özgenişletim ve anne yeniliğe açıklık değerlerinin negatif yönde anlamlı ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyi ile çocuk özaşkınlık, anne özaşkınlık ve anne muhafazakarlık değerlerinin pozitif yönde anlamlı korelasyon gösterdiği; çocuk özgenişletim, çocuk yeniliğe açıklık ve anne yeniliğe açıklık değerlerinin ise negatif yönde anlamlı korelasyon gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

3.6. Prososyal Yalanların Uygun Bulunma Düzeyinin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın temel amacı çocukların zihinsel durum anlayışı becerileri ve değer öncelikleri ile ebeveynlerin aktarmak istedikleri değerlerin çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeylerinin ne kadarını açıkladığını incelemektir. Ancak korelasyon analizleri demografik değişkenlerden yaş, anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim sürelerinin de çalışmada yer alan değişkenlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda bir sonraki aşamada, söz konusu demografik değişkenler kontrol edilerek, çocukların nezaket yalanlarını ve işbirlikçi yalanı uygun bulma düzeyini ebeveyn değerleri, çocukların değerleri ve zihinsel durum anlayışı değişkenlerinden hangilerinin ne kadar yordadığı çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir.

3.6.1. Çocukların Nezaket Yalanlarını Uygun Bulma Düzeyini Yordayan Değişkenler

İlk olarak nezaket yalanlarının uygun bulunma düzeyi üzerindeki yordayıcı etkileri belirlemek amacıyla çoklu hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde değişkenler gruplar halinde regresyon modeline alınmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın bağımlı değişkeni olan nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi regresyon modeline yordanan değişken olarak girilmiştir. Daha sonra modelin ilk aşamasında

demografik değişkenler olan çocukların yaşı, anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim süreleri dâhil edilmiştir. İkinci aşamada Gözlerden Zihin Okuma Testi ile belirlenen zihinsel durum anlayışı değişkeni, üçüncü aşamada çocukların muhafazakârlık ve özaşkılık değerleri, dördüncü aşamada çocukların yeniliğe açıklık ve özgenişletim değerleri, beşinci aşamada annelerin muhafazakârlık ve özaşkılık değerleri, son aşamada ise annelerin yeniliğe açıklık ve özgenişletim değerleri modele girilmiştir. Yapılan çoklu hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarının her bir aşaması Ek 8’de verilmiştir.

Nezaket yalanının uygunluk düzeyini yordamak amacıyla ilk blokta girilen demografik değişkenlerden çocukların yaşı ve okul öncesi eğitim alma süreleri ile anne eğitim düzeylerinin bağımlı değişkeni anlamlı yordamadığı, gelir düzeyinin ise negatif yönde anlamlı yordadığı bulunmuş olup bu blokta değişkenlerin varyansın %11.5’ini anlamlı olarak açıkladığı görölmüştür ($R^2 = .115$, $F_{(4, 153)} = 4.86$, $p < .01$). İkinci blokta gözlerden zihin okuma testi modele eklendiğinde, bu değişkenin nezaket yalanının uygun bulunma düzeyini anlamlı olarak yordadığı ve varyansın açıklanmasına %2.6’lık bir katkı sağladığı gözlenmiştir ($R^2 = .14$, $F_{(5, 153)} = 4.88$, $p < .001$). Üçüncü blokta çocuk özaşkılık ve muhafazakârlık değerleri modele eklendiğinde bu değişkenlerin nezaket yalanının uygun bulunma düzeyini tek başlarına anlamlı olarak yordadıkları gibi varyansın açıklanmasına %20’lik bir katkı sağladıkları da bulunmuştur ($R^2 = .34$, $F_{(7, 153)} = 10.86$, $p < .001$). Dördüncü blokta önceki değişkenlere çocuk özgenişletim ve yeniliğe açıklık değişkenleri eklendiğinde bu değişkenlerin nezaket yalanının uygun bulunma düzeyini anlamlı olarak yordamadığı görölmüştür. Beşinci blokta anne özaşkılık ve muhafazakârlık değerleri modele eklendiğinde anne özaşkılık değişkeninin nezaket yalanının uygun bulunma düzeyini pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı ve bu blokta varyansın açıklanmasına yaklaşık %6’lık katkıda bulunduğu görölmüştür ($R^2 = .42$, $F_{(11, 153)} = 9.48$, $p < .001$). Son blokta anne özgenişletim ve yeniliğe açıklık değişkenleri modele eklendiğinde, anne yeniliğe açıklık değerinin nezaket yalanının uygun bulunma düzeyini negatif yönde anlamlı olarak yordadığı, ayrıca anne özaşkılık değerinin de modele anlamlı katkı sunmaya devam ettiği ve varyansın açıklanmasına yaklaşık %6’lık bir katkı sunduğu bulunmuştur ($R^2 = .485$, $F_{(13, 153)} = 10.15$, $p < .001$; Bkz. Ek 8).

3.6.2. Çocukların İşbirlikçi Yalanı Uygun Bulma Düzeyini Yordayan Değişkenler

İkinci olarak, işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyi üzerindeki yordayıcı etkileri belirlemek amacıyla çoklu hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde değişkenler gruplar halinde regresyon modeline alınmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın bir diğer bağımlı değişkeni olan işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyi regresyon modeline yordanan değişken olarak girilmiştir. Daha sonra modelin ilk aşamasında demografik değişkenler olan çocukların yaşı, anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocukların okul öncesi eğitim süreleri dâhil edilmiştir. İkinci aşamada Gözlerden Zihin Okuma Testi ile belirlenen zihinsel durum anlayışı değişkeni, üçüncü aşamada çocukların muhafazakârlık ve özaşkınlık değerleri, dördüncü aşamada çocukların yeniliğe açıklık ve özgenişletim değerleri, beşinci aşamada annelerin muhafazakârlık ve özaşkınlık değerleri, son aşamada ise annelerin yeniliğe açıklık ve özgenişletim değerleri modele girilmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları Ek 9'de paylaşılmıştır.

İşbirlikçi yalanın uygunluk düzeyini yordamak amacıyla ilk blokta girilen demografik değişkenlerden çocukların okul öncesi eğitim alma süreleri ile anne eğitim düzeylerinin bağımlı değişkeni anlamlı yordamadığı; çocukların yaşının pozitif ve aile gelir düzeyinin ise bağımlı değişkeni negatif yönde anlamlı yordadığı bulunmuş olup bu bloktaki değişkenlerin varyansın %8.6'sını anlamlı olarak açıkladığı görülmüştür ($R^2 = .086$, $F_{(4, 153)} = 3.51$, $p < .01$). İkinci blokta gözlerden zihin okuma testi modele eklendiğinde, yaş ve gelir düzeyinin anlamlı yordayıcı etkilerinin devam ettiği ancak çocukların zihinsel durum anlayışlarının işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyini anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur ($R^2 = .093$, $F_{(5, 153)} = 3.03$, $p > .05$). Üçüncü blokta çocuk özaşkınlık ve muhafazakârlık değerleri modele eklendiğinde çocuk özaşkınlık değişkeninin işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyini tek başına pozitif yönde anlamlı katkıda bulunduğu, aynı zamanda anlamlı yordayıcı etkisi devam eden yaşla birlikte varyansın açıklanmasına %11'lik bir katkı sağladıkları da görülmüştür ($R^2 = .206$, $F_{(7, 153)} = 5.40$, $p < .001$). Dördüncü blokta önceki değişkenlere çocuk özgenişletim ve yeniliğe açıklık değişkenleri eklendiğinde bu değişkenlerin işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyini anlamlı olarak yordamadığı görülmüştür. Beşinci

bloкта anne özaşkınlık ve muhafazakârlık değerleri modele eklendiğinde benzer şekilde bu değişkenlerin de işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyini anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur. Son bloкта anne özgenişletim ve yeniliğe açıklık değişkenleri modele eklendiğinde, anne yeniliğe açıklık değerinin işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyini negatif yönde anlamlı olarak yordadığı, ayrıca çocukların yaşı ile anne özaşkınlık değerinin de modele anlamlı katkı sunmaya devam ettiği ve varyansın açıklanmasına yaklaşık %5’lik bir katkı sundukları bulunmuştur ($R^2 = .31$, $F_{(13, 153)} = 4.81$, $p > .05$; Bkz. Ek 9).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada çocukların prososyal yalanlardan nezaket ve işbirlikçi yalanın uygun bulma düzeylerinin zihinsel durum anlayışları, kendi değer öncelikleri ve ebeveynlerinin aktarmak istedikleri değerlerden ne kadar etkilendiği araştırılmıştır. Sonuçlar 9-13 yaş aralığındaki çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerinin açıklanmasında özellikle ebeveynlerin aktarmak istedikleri değerlerin yordayıcı etkisi olduğunu göstermiştir.

Sonuç çıkarıcı analizlerin yorumlanmasına geçmeden önce, ülkemizde bu konuda çalışma yapılmamış olması nedeniyle çocukların farklı yalan türlerine ilişkin değerlendirmelerine değinmek faydalı olacaktır. Çocukların nezaket, işbirlikçi ve araçsal yalan ortalamaları incelendiğinde, söylenmesi en makul bulunan yalan türünün nezaket yalanları olduğu, onu işbirlikçi yalanların izlediği ve araçsal yalanların en az makul bulunan yalanlar olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 6). Bu sonuç erken çocukluk döneminin sonlarına doğru, çocukların başkalarının yararına söylenen ve nezaket içeren yalanları kötü bir durum olarak değerlendirmedikleri ve bunları araçsal yalanlardan daha uygun gördükleri yönündeki bulgularla uyumludur (Bussey, 1999; Lavoie, Nagar ve Talwar, 2017; Popliger ve ark., 2011; Talwar, Williams, Renaud, Arruda ve Saykaly, 2016). Elde edilen bu bulgu, çocukların yalana ilişkin yargılarında “yalanın ortaya çıkardığı sonuç” açısından önem taşıdığını düşündürmektedir. Bir diğer ifadeyle, çocuklar yalan söyleme davranışlarını değerlendirirken başkalarının iyi oluş halini dikkate almaktadır. Bu doğrultuda, nezaket yalanlarının mevcut çalışmada yalanın en makul türü olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilir.

Mevcut çalışmadaki senaryolarda yer alan bir diğer prososyal yalan türü ise işbirlikçi yalanlar olarak karşımıza çıkmıştı. Bu hikâyelerde bir başkasının talebi/ricası sonrasında onu korumak için söylenen yalanlar vurgulanmaktadır. Bu kategoride yine bir başkasını korumak için söylenen yalanın mevcut olması işbirlikçi yalanların prososyal yalanın bir başka boyutu olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak söz konusu işbirlikçi yalanlar olduğunda, bir arkadaşını korumanın yanı sıra bir başkasına veya genel işleyişe de zarar geldiği ortadadır. Sonuçlar işbirlikçi yalanlar açısından değerlendirildiğinde, çocukların bu tür yalanları araçsal yalanlara kıyasla anlamlı

olarak daha uygun buldukları ancak nezaket yalanlarına göre anlamlı olarak daha az kabul edilebilir buldukları görülmektedir. Buna göre, araçsal yalan gibi kendi menfaatleri olmadığı ama nezaket yalanları gibi de sadece başkası yararına sonuç getirmeyen işbirlikçi yalanlar diğer iki yalan türünün arasında bir noktada durmaktadır. Alan yazında bu türden bir yalan kategorisi ele alınmadığı için elde edilen bu bulgunun başka çalışmalarla karşılaştırılması mümkün olmamıştır. Çocukların tam olarak araçsal yalan kategorisinde değerlendirmede işbirlikçi yalanların yurt içi ve yurt dışı çalışmalarda incelenmesinin de bu nedenle önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada kullanılan araçsal yalan senaryolarında protagonistin kendisinin gerçekleştirmiş olduğu bir eylemi gizlemek amacıyla yalan söylemesi esastır. Bu noktada, protagonistin kendi çıkarı ve iyiliği için yalan söylediği açıktır. Araçsal yalanların; sadece başkası yararına söylenen prososyal yalan ve bir başkasının isteği sonrasında onu korumak için söylenen işbirlikçi yalanlara kıyasla çocuklar tarafından makul bulunmaması, çocukların, söz konusu kendi çıkarları olsa bile, bu tür durumları benimsemediklerini düşündürmektedir.

Çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerinin yaşlara göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, sonuçlar 9-13 yaşları arasındaki çocuklar arasında nezaket yalanlarını uygun bulma düzeyi açısından yaşın anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Alan yazın incelendiğinde, yalanın uygunluğu konusunda yaş farklılıkları bulamayan çalışmalara rastlanmaktadır (Örn., Mojdehi, Shohoudi ve Talwar, 2020b). Bu açıdan mevcut çalışmadan elde edilen bulguların alan yazınla tutarlı olduğu söylenebilir.

Nezaket yalanlarının uygun bulunma düzeyi açısından yaş farklılıkları bulunamamasının bir nedeni katılımcı grubunun yaşlarının yüksekliği de olabilir. Bunu düşündüren neden çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinde yaş farklılıkları bulan çalışmaların çok geniş bir yaş aralığında örneklem grubu oluşturmalarıdır. Örneğin, Fu ve arkadaşlarının (2016) çocukların yalana ilişkin düşüncelerini incelemiş oldukları çalışmada 9-17 yaş grubunda katılımcılarla; Mojdehi, Shohoudi ve Talwar'ın (2019) çalışmasında ise 5 ile 11 yaş grubundaki

çocuklarla çalışılmıştır. Çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki farklı yaş gruplarından çocuklar yalana ilişkin yargıları açısından karşılaştırıldığında bu tür farklılıklar görülmesi, sosyalleşme süreçlerine farklı düzeylerde maruz kalınmasının bir etkisi olabilir. Şimdiki çalışmada erken çocukluk döneminin sonları (4-5 yaş) veya orta çocukluk döneminin başlarında (6-7 yaş) olan katılımcıların dâhil edilmesi de benzer şekilde sonuçların yaşa bağlı olarak farklılaşmasına yol açabilirdi. Çocukların yalan konusundaki değerlendirmeleri hakkında daha kesin yorumlar yapabilmek için boylamsal ve ardışık desende çalışmaların yürütülmesi hem yaş hem de kuşak etkisini görebilmemiz açısından önemli görünmektedir.

Mevcut çalışmanın bulguları 9-13 yaşları arasındaki çocukların yaşlarının işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyiyle bağlantılı olduğu ve bu değişkeni açıklamada önemli bir yordayıcı olduğunu göstermiştir. Çoklu hiyerarşik regresyon analizine farklı değişkenlerin dâhil edildiği aşamalarda dahi, işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyini açıklamada yaş değişkeninin tek başına anlamlı yordayıcı gücünün devam ettiği görülmektedir (Bkz. Ek 9). Bu sonucun açıklanmasında eğitim sisteminin bir çıktısı olarak gelişmekte olan arkadaşlık bağlarının rolü olduğu düşünülebilir. Ülkemizde bir süredir uygulanmakta olan 4+4+4 eğitim sisteminde çocuklar beşinci sınıfa geçtiklerinde yeni bir arkadaş ve okul ortamına girmektedirler. Mevcut çalışmada yer alan katılımcıların yaşlarının artmasıyla işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeylerinin artması da arkadaşlık ilişkileri ve yakınlık kurma süreçlerinden kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmanın sonuçları, çocuklarda zihinsel durum anlayışları ile nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi arasındaki ilişkilerin değişkenlik gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, bu değişkenler arasındaki ilişki “Gözlerden Zihin Okuma Testi” ile değerlendirildiğinde anlamlılık gösterirken; “Tuhaf Hikâyeler Testinden” elde edilen puanlarda anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu durumun nedeni zihinsel durum anlayışının sosyal-bilişsel ve sosyal-algısal ayrımı olabilir. Gözlerden Zihin Okuma Testinde başkalarının duygu durumuna yönelik anlayışın da ölçüldüğü göz önüne alınırsa, bu değerlendirme sonucunda elde edilen puanların nezaket yalanının uygun bulunma düzeyiyle ilişkili çıkması beklendiktir.

Bulgular çocuklardaki sosyal-algısal zihinsel durum anlayışının nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi üzerindeki yordayıcı etkisi açısından yorumlanacak olursa, son blokta bütün değişkenlerin yer aldığı modelde bu değişkenin tek başına anlamlı katkı sağlamadığı görülmektedir (Bkz. Ek 8). Ancak hem demografik değişkenlerin, hem de çocukların kendi öncelik verdiği değerlerin yer aldığı modellerde (2, 3 ve 4. blok) söz konusu değişkenin modele her aşamada anlamlı etkide bulunduğu ortaya çıkmıştır. Modele ebeveynlerin aktarmak istedikleri değerler dâhil edildiğinde zihinsel durum anlayışı becerisinin tek başına anlamlı yordayıcı gücünü kaybetmesi nezaket içeren prososyal yalanların sosyal-kültürel etmenlerden daha fazla etkilenebileceğini düşündürmektedir. Çalışmanın kurgusuna göre, sosyal ipuçlarını daha iyi anlama becerisine sahip, başkalarının duygusal ve zihinsel durumlarına dair farkındalık becerisi gelişmiş kimselerin prososyal niyetle söylenen yalanları daha uygun bulmaları beklenmişti. Alan yazın incelendiğinde, bu yöndeki bulguların ağırlıkta olduğu da göze çarpmaktaydı (Bkz. Lee ve Imuta, 2021). Bu açıdan nezaket yalanının uygun bulunma düzeyinin sosyal-algısal zihinsel durum anlayışıyla korelasyon göstermesi tutarlı görünmektedir.

Sonuçlar işbirlikçi yalan açısından değerlendirildiğinde, zihinsel durum anlayışı becerisinin işbirlikçi yalanların uygun bulunma düzeyini yordaması açısından bir önceki sonucun aksine her iki zihinsel durum anlayışı açısından anlamlı ilişkiler gözlenmemiştir (Bkz. Tablo 12). Bu nedenle, beklentilerden farklı çıkan bu ilişkisizlik ve yordayıcı etkinin kaybolması hususunda tartışma yapmak uygun olabilir.

Zihinsel durum anlayışı ile işbirlikçi yalanın uygun bulunma düzeyi arasındaki bağlantılar konusundaki bulguları yorumlamadan önce, bu faktörün daha önce alan yazında çalışılmadığını tekrarlamak gerekir. Yalanın uygun bulunması konusunda gerçekleştirilen az sayıda çalışmada ise çoğunlukla prososyal ve araçsal yalanın değerlendirilmesi gibi konulara odaklanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle ampirik araştırmalarda doğrudan karşılaştırma yapmak mümkün olmamıştır.

Prososyal ve araçsal yalanların değerlendirilmesi konusundaki çalışmalar ele alındığında, Vendetti, Kamawar ve Andrews'ın (2019) dört ve beş yaşlarındaki Kanadalı çocuklarla yapmış oldukları bir çalışma mevcuttur. Bu çalışmada, dört

yaşındaki çocukların prososyal ve kendi-yönelimli yalan konusundaki ahlaki değerlendirmelerinin farklılaşmadığı ve bu konuda henüz gelişmiş bir beceri gösteremedikleri bildirilmiştir. Ancak beş yaşındaki çocukların, kendi-yönelimli yalan söyleyen protagonistleri prososyal yalan söyleyenlere göre daha olumsuz değerlendirdikleri görülmüştür. Sonuç olarak, çalışmada ikinci düzey zihin kuramı görevinde başarılı olanların başarısız olanlara kıyasla her iki türden yalan söyleyenleri de daha olumlu değerlendirdikleri şeklinde bir eğilim olmasına karşın çocukların zihin anlayışları ile yalan değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir.

Peterson ve Siegal'ın (2002) üç ile beş yaş arasındaki Avustralyalı çocukları inceledikleri bir başka çalışmada, yaş ve dil becerileri kontrol edildiğinde, çocukların kasıtlı olarak yalan söyleyen ve kötü niyet olmaksızın yanlışlıkla yalan söyleyen kişileri ne kadar ahlaki buldukları derecelendirmeleri istendiğinde zihinsel durum anlayışlarının anlamlı bir etkisini bulamamışlardır. Benzer şekilde, Cheung, Siu ve Chen'in (2015) yedi ile 11 yaşlarındaki Hong Konglu çocuklar üzerinde yaptıkları çalışmada, ikinci düzey zihin kuramı ve prososyal yalanların ahlaki değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Broomfield ve arkadaşları (2002) ise hayal kırıklığı yaratan hediye paradigmasına benzer hipotetik hikâyeler kullanarak 4 ile 9 yaş arasındaki İngiliz çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, protagonistin prososyal yalan söylemesi konusunda tavsiye veren çocukların çoğunlukla ikinci düzey zihin kuramı becerisini ölçen görevleri geçtiğini bulmuştur. Ancak, prososyal yalan söylemek yerine gerçeği söyleme tavsiyesinde bulunan çocukların önemli bir kısmının da ikinci düzey zihin kuramı becerileri açısından tavan puanlar alanlar arasında olduğu görülmüştür.

Yukarıda sözü edilen çalışmaların bir kısmında çocuklardaki zihinsel durum anlayışları ile yalana ilişkin yargıları arasında bağlantı bulunamadığı görülmektedir. Bu çalışmaların zihinsel durum anlayışının ölçümü konusundaki ortak özellikleri klasik zihin kuramı görevlerini kullanmalarıdır. Mevcut çalışmada ise bu yöntemlerden farklı ölçme araçları kullanılmış olsa da, işbirlikçi yalanların uygun bulunması açısından benzer bir bulguya ulaşılmıştır. O halde, iki değişken arasındaki

ilişkilerin anlamlı olmamasına yöntemsel nedenlerden kaynaklanan bir açıklama sunmak yetersiz kalacaktır.

Her ne kadar “yalan söyleme davranışı, zihin kuramının eyleme geçmiş hali” gibi görünse de, yalana ilişkin yargılar, değerlendirme ve muhakemelerin yalan söyleme davranışından ayrı düşünülmesi gerektiğini düşünmek uygun olabilir. Ayrıca, eğer işbirlikçi yalanlarda başkasının duygu durumunu ve iyi oluşunu devam ettirme isteği ön planda ise burada salt zihinsel bir durum yerine arkadaşlık ilişkileri gibi sosyal ağırlıklı becerilerin daha etkili olması beklenebilir. Bununla birlikte, söz konusu yalanlarda bir başkasından doğrudan gelen talep üzerine yalan söyleme eylemi gerçekleştiği için bu tür işbirlikçi durumlarda daha gelişmiş bir zihin anlayışı gerekmebilir. Bir diğer ifadeyle, nezaket yalanlarında çocukların hem bağlama hem karşısındaki kişiye ilişkin muhakemede bulunarak bazı çıkarımlar yapması beklenirken, işbirlikçi yalanların doğası gereği üst düzey bilişsel becerilere ihtiyaç duyulmuyor olabilir.

Çocukların işbirlikçi yalanın uygunluğunu değerlendirmelerinde zihinsel durum anlayışlarının etkisine ilişkin söz edimleri kuramından yararlanmak da mümkün olabilir. Çocukların yalanlara ilişkin yargıları ve ahlaki değerlendirmeleri hususunda söz edimleri kuramı, iki temel bileşenin rolünü işaret etmektedir: “niyetlilik” ve “geleneksellik” (Lee, 2013). Niyetlilik bileşeni, yalan söyleyen kişinin karşısındakinde (muhatap) yanlış bir kanı oluşturarak onu kasıtlı ve istendik bir şekilde kandırma girişimlerinin anlaşılması olarak nitelendirilebilir. Bunun dışında yalanın başkalarına karşı nazik olmak veya başkalarının duygularını incitmekten kaçınmak gibi geleneksel bir amacının olduğundan da söz edilir. Bir diğer ifadeyle, geleneksellik bileşeni, konuşmalarımızı ve kişilerarası iletişimimizi yöneten kuralları ve sosyal normları ifade etmektedir. Bu durum, orta çocukluk döneminin ilerleyen yıllarında zihinsel durum anlayışının işbirlikçi yalanın uygunluğu konusunda etkisiz kalmasından ziyade sosyalleşme süreçlerinin bu yaş grubunda daha fazla etkili olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla bunların bir sonucu olarak yalan söyleme davranışları sosyal bağlamdaki niyet ve gelenek bileşenlerini göz önünde bulundurarak farklı şekillerde değerlendirilebilir. Mevcut çalışmadaki çocukların zihinsel durum anlayışları açısından puanlarının düşük olmadığı ve nezaket ve işbirlikçi yalanları araçsal

yalanlara kıyasla daha olumlu değerlendirdikleri açık olduğuna göre, katılımcı çocukların yalanı değerlendirmelerinde sosyal kuralların, normların, arkadaşlık ilişkilerine önem vermenin ve karşılıklılığın önemli bir etken olarak göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir.

Bulgular, çocukların değer öncelikleri ve nezaket yalanlarını uygun bulma düzeyi arasındaki bağlantılar açısından ele alındığında, özaşkınlık değer grubunda yer alan iyilikseverlik ve evrensellik değerleri ile muhafazakârlık değer grubunda yer alan geleneksellik, güvenlik ve uyma değerlerinin nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi ile pozitif yönde anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, arkadaş ve yakınları koruma ve destekleme; insanların refahını göz önünde bulundurma; diğerlerine zarar gelmesini önlemek için kendini kısıtlama, kendisi ve diğerlerinin uyumlu bir ilişkiye sahip olması gibi değerlere önem atfeden çocukların nezaket yalanlarını daha fazla uygun buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre başkaları odaklı değerler grubunda yer alan bu yapıların çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinde rol oynadığı söylenebilir. Başkalarını üzmemek ve başkalarının iyi oluşunu destekleme gibi nedenlerle söylenen nezaket yalanlarının bu değerlere öncelik veren çocuklar tarafından kabul görmesi çalışma öncesi beklentilerle uyumludur.

Bu sonuçların yanı sıra, özgenişletim ve yeniliğe açıklık değer yapılarında yer alan güç, başarı, hazcılık, uyarılım ve özyönelim değerlerinin ise nezaket yalanının uygun bulunma düzeyi ile negatif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bir başka deyişle, sonuçlar kendi hayatından keyif alma, bağımsız hareket etme ve kendi seçimlerini yapabilme gibi konulara önem veren çocukların nezaket yalanlarını daha az uygun bulduklarına işaret etmektedir.

Çocukların değer önceliklerine benzer şekilde, ebeveynlerin aktarmak istedikleri değerler ve çocukların nezaket yalanını uygun bulma düzeyleri arasındaki ilişkilerin de paralellik gösterdiği bulunmuştur. Sonuçlar hem toplum hem birey odaklı değerler açısından aynı çıkmıştır. Bu değişkenler arasındaki bağlantıları da benzer şekilde yorumlamak mümkündür.

Bulgular, çocukların değer öncelikleri ve işbirlikçi yalanı uygun bulma düzeyleri arasındaki bağlantılar açısından incelendiğinde, genel olarak benzer ilişkilerin görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişkilerde farklılık gösteren bir nokta, çocukların muhafazakârlık değer yapılarının işbirlikçi yalanlar ile anlamlı ilişki göstermemesidir. Bu konuda gerçekleştirilen ek analizlerde, üst değer yapılarının barındırdığı değer tiplerinin tek tek ilişkisine bakıldığında, uyma değerlerinin işbirlikçi yalanlar ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler taşıdığı gözlemlenmiştir (Bkz. Ek 10). Uyma değerinin itaatkâr olmayı, toplumsal normları ihlal etme ve kendisi için önemli olan başkalarına zarar gelmesini önlemek için kendini kısıtlama gibi davranışlarla bağlantılı olduğu bilinmektedir (Schwartz, 1994). Bu nedenle, ortaya çıkan bu sonuç değer tipleri özelinde ele alındığında tutarsız görülmemektedir.

Değerlerin çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeyleri üzerindeki yordayıcı etkiler incelendiğinde, hem ebeveynlerin hem de çocukların yeniliğe açıklık değerindeki azalmanın nezaket ve işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeyini açıklamada anlamlı katkı sağladığı görülmektedir. Buna göre, ebeveynlerin çocuklarına yeniliğe açıklık değerini aktarmaya çalışması ve çocukların da benzer şekilde bu değerleri önemsemelerinin prososyal türde olan yalan iki yalanın da uygun bulunma düzeyini azalttığı bulunmuştur. Yeniliğe açıklık değer grubunda yer alan yapılara bakıldığında, öz-yönelim değeri bireyin kendini kontrol etme, özerklik ve bağımsızlığını yansıtmakta; uyarılım ise bireyin değişim ihtiyacına yönelik hareket etme isteğine işaret etmektedir. Yeniliğe açıklık değerleri, bireylerin kendi ilgi ve istekleri doğrultusunda hareket etmelerini öncelemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bireyin kendi biricikliğini öne çıkaran değer yapılarının çocukların nezaket ve işbirlikçi yalanı kabul edilebilir bulma düzeylerinde azalmaya neden olması oldukça makuldür. Çalışmada kullanılan hikâyelerin kendi ya da başkasına bedeli olacak şekilde kurgulandığı düşünülürse, çocukların yalan konusunda karşı karşıya kaldığı ikilemlerde başkası yararına değil de kendilerini ön planda tutarak muhakemede bulunmalarının prososyal yalanları daha az uygun görmelerine neden olduğu görülmektedir.

Değerlerin çocukların prososyal yalanların uygun bulunma düzeyi üzerindeki yordayıcı etkisine ilişkin elde edilen bir diğer bulgu, ebeveynlerin aktarmak istedikleri

özaşkınlık değerin modelle anlamlı katkı sunduğu şeklindedir. Bu yordayıcılık etkisi özaşkınlık değeri grubunda yer alan evrenselcilik (tüm insanların refahını vurgulayan) ve yardımseverliğin (bireyin daha yakın çevresinin refahını vurgulayan) başkaları odaklı değerler oldukları için çocukların prososyal yalanı uygun bulmalarında pozitif yönde anlamlı katkı sunması bakımından beklendi bir sonuçtur.

Sonuçları, değerlerin birey ve toplum odaklı şeklinde sınıflandırılması üzerinden açıklamak da mümkün olabilir. Özaşkınlık değerlerinin başkalarını; yeniliğe açıklık değerlerinin ise bireyin kendisini vurgulaması yalanın uygun bulunma düzeyinin bireycilik-toplulukçuluk ya da benlik kurgusu üzerinden bu konunun ele alınmasına imkân tanımaktadır. Yine bu konuda Kağıtçıbaşı'nın (1996) çalışması bizlere uygun bir çerçeve sunabilir. Kağıtçıbaşı'ya göre, kültür ile benlik arasında ailenin önemli bir rolü söz konusudur. Kültür, ebeveynlerin hedef ve inançlarını etkiler, bu hedefler ebeveynlerin çocuk yetiştirme davranışlarında pratiğe dönüşerek çocukların gelişimine etki eder ve bütün bu süreçler kültür içerisindeki bireyin inşasına katkıda bulunur (Bornstein ve Güngör, 2013). Bu nedenle, ebeveynlerin sosyalleştirme hedefleri ve çocuk yetiştirme davranışlarındaki kültürel farklılıklar yalan konusunda da ele alınması gereken bir etken olarak karşımızda durmaktadır.

Birey ve içinde bulunduğu grubun istek ve amaçları arasında uyumsuzluk olduğunda, benlikle öteki arasındaki ilişkide yaşanan bu çatışmanın çözülmesi gerekmektedir. Bu çatışmada bağımsızlık kurgusuna ağırlık verenler bireyselliği, kişinin kendini ifade etmesini ve kişisel yeterliği önemli görerek bireyin kendi haklarına vurgu yaparlar. Karşılıklı bağımlılığa ağırlık verenler ise sosyal hiyerarşi, kişiler arası uyum ve alçak gönüllülüğe önem vererek en başta yakın çevredekiler olmak üzere ilişkisellik kurgusunu vurgularlar (Keller ve Harwood, 2013). Mevcut çalışmada yalanın uygun bulunmasında kullanılan senaryolarda da çocuğun kendisi ve bir başkasının istekleri ile uyumsuzluk yaşanması bakımından benzer bir durum söz konusudur. Prososyal yalanların uygun bulunma düzeyine ilişkin mevcut çalışmadan elde edilen bulgular, Schwartz'ın kendi ve toplum odaklı değerleriyle olan ilişkilerin yönü hakkında da tutarlılık göstermektedir.

Bunlara ek olarak, çalışma her ne kadar tek bir ülkedeki katılımcılar üzerinde yürütülmüş olsa da, her kültür içinde ebeveynlerin ve bireylerin tutumlarının, hedeflerinin farklılaşabileceği açıktır (Kağıtçıbaşı, 1997). Türkiye’de ekonomik, kültürel, siyasi ve gelenekler açısından farklılaşan bölgeler vardır. Bazı çalışmalarda Türk kültürü içinde bu tür farklılıklara rastlanabildiğinden de söz edilmiştir (Örn., Ayçiçeği-Dinn ve Sunar, 2017). Mevcut çalışma açısından değerlendirildiğinde, İstanbul ve Ankara gibi metropollerde yaşayan çocukların yalan hakkındaki düşüncelerinin bu açıdan benzerlik gösterdiği bulunmuştur. Ancak ülke içerisinde daha farklı toplumsal değer ve gelenekleri olan yerlerde yaşayan katılımcıların prososyal yalanları daha fazla uygun görmeleri beklenebilir. Bu nedenle ileride yapılacak araştırmalarda bu ilişkilerin test edilmesi daha derin tartışmalar yapılmasına olanak tanıyacaktır.

Çalışmadan elde edilen bulguları, Schwartz’ın (2009) değerlerin harekete geçmesinde öne sürmüş olduğu açıklamalarla yorumlamak mümkündür. Buna göre değerleri harekete geçiren motivasyonlardan biri, bireyin ihtiyaca yönelik bilinçli farkındalığıdır. Özaşkınlık değerleri, insanların dikkatini başkalarına yöneltmektedir. İyilikseverlik değerinin, ihtiyaca yönelik bir durumu algılamayı, empatik ilgiyi ve bakış açısı alma durumunu bireyin kendi grubuna; evrenselcilik değerinin ise bireyin bu becerileri kendi grubunun dışına taşarak diğerlerine yönelteceği düşünülebilir. Özgenişletim ve yeniliğe açıklık değer gruplarında ise öncekinin aksine bireyin kendisi önceliklidir. Bu açıdan, bireyin başkası ya da kendi odaklı olması ve ihtiyaçları buna göre değerlendirmesi çocukların prososyal yalanları uygun bulmalarında önemli bir etken gibi görünmektedir.

Değerleri harekete geçirmede bir diğer önemli etken ise bireyin olayın içinde olduğuna dair sorumluluk hissine ne kadar sahip olduğu meselesidir (Schwartz, 2009). Bireyi kendisi dışındakilerle ilişkiye yönlendiren özaşkınlık değerleri ya da diğerlerinin beklentilerine uymayı gerektiren muhafazakârlık değerlerinin aksine, özgenişletim ve yeniliğe açıklık boyutları bireyin kendi istek ve ihtiyaçları ile meşgul olmasına neden olabileceği için bu değerlerin başkalarına karşı sorumluluk hissine yol açmayacağı beklenebilir. Bu açıklamalara göre, bireyin başkalarının bir şeye ihtiyacı olduğunu anlayabilmesi, kendisini bu desteği sağlama konusunda aktif biri olarak

değerlendirmesi ve bununla ilgili kendisinde bir sorumluluk hissetmesi gibi etkenlerin değerleri harekete geçirdiği söylenebilir. Dolayısıyla değerlerin, çocukların prososyal yalanlara ilişkin yargılara ulaşırken kendilerini düşünmeye mi yoksa başkalarının yararını gözetmeyi mi önem verecekleri konusunda önemli bir belirleyici olduğunu düşünmek mümkündür.

Değerler ile nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanların uygun bulunma düzeyi arasındaki bağlantılara ilişkin bu çalışmada ortaya çıkan bulguları, başka ampirik araştırmalarda aynı değişkenlerin bir arada ele alınmaması nedeniyle karşılaştırmak mümkün olmamıştır. Ancak benzer bir yapıya işaret etmesi bakımından değerler ve prososyal davranışlar arasındaki bağlantıların ele alındığı araştırmalarla uyumlu sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir (Örn., Menesini, Nocentini ve Camodeca, 2013). Buna göre, özaşkınlık değerlerinin prososyal davranışlarla pozitif yönde, özgenişletim değerleri ile negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Daniel, Bilgin, Brezina, Strohmeier ve Vainre, 2015).

Ancak bu konuda gerçekleştirilen çalışmaların büyük çoğunluğunun yetişkin örnekleminde yapıldığını ifade etmek gerekir. Değerlerin çocuklarda ölçülmesi hususunda yaşanan gelişmelerin ardından yakın zamanlı çalışmalardan birinde Abramson, Daniel ve Knafo-Noam'ın (2017) benzer bulgulara ulaştığı görülmektedir. Benish-Weisman, Daniel, Sneddon ve Lee'nin (2019) 6-12 yaş arasındaki çocuklarla gerçekleştirdikleri çalışmada özaşkınlık değerlerinin prososyal davranışlarla pozitif yönde, özgenişletim değerleri ile negatif yönde ilişkili olduğu sonucuna ek olarak, yeniliğe açıklık değerlerinin de prososyal davranışla negatif ilişkiye sahip olduğu rapor edilmiştir. Her ne kadar burada aktarılan çalışmalar ile mevcut çalışmadaki değişkenler birebir aynı olmasa da, bu tür bulgular çocukların prososyal davranış ve muhakemeleri ile değer yapıları arasındaki ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Aslında şimdiki çalışmada ekolojik sistemler yaklaşımına dayanarak çocuğun gelişimi, organizma ve sosyal-kültürel çevresi dahil olmak üzere farklı düzeylerdeki öğelerden oluşan bir sistemin gelişimi olarak düşünülmüştür. Buna göre, bu sistemin farklı düzeydeki unsurları arasındaki karşılıklı etkileşimlerin gelişimde önemli rol

oynadığı varsayılmıştır. Buna uygun bir şekilde, sistem içerisindeki hiçbir düzeye prososyal yalanlara ilişkin yargılar konusunda nedensel öncelik atfedilmemiştir. Çünkü bu yaklaşımın temelinde gelişimi yönlendiren sistemler arasında kendi kendini organize eden bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşimde çocuğun bireysel özellikleri hem uzak çevrede kültürün hem de yakın çevrede ebeveynlerinin katkılarıyla şekillenmektedir. Bu noktada makrosistemin unsurlarından etkilenen, aynı zamanda kendi standartları doğrultusunda çocuğunu yetiştiren ebeveynlerin hedeflerinin kilit rolü önemli görünmektedir. Bu nedenle belirli bir kültürde nelerin istendik ve kabul edilebilir olduğuna bağlı olarak ebeveynlerin çocuk yetiştirme hedefleri değişebilmekte ve çocuğun gelişimi etkilenmektedir.

Çalışmada ebeveynlerin aktarmak istedikleri ve çocukların öncelik verdikleri değerler açısından elde edilen sonuçlar, ebeveyn ve çocuk değerlerinin ilişkili olduğunu ancak öncelik sırasında kısmi farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, çocukların geleneksellik değerine çok fazla önem verdikleri ancak ebeveynlerin çocuklara aktarmak istedikleri değerler açısından gelenekselliğin ilk sırada yer almadığı görülmektedir (Bkz. Tablo 7 ve Tablo 8). Bu gibi örnekler çocukların çevrelerindeki farklı kişiler tarafından da etkilendiğine işaret ediyor olabilir. Aslında bu durum ekolojik sistemler yaklaşımına uygun şekilde, mikrosistemin diğer unsurları olan akranlar, öğretmen vb. etkenleri de göz ardı etmemek gerektiğini düşündürmektedir. Çocuğun yakın çevresinde olan ve çok fazla etkileşim içerisinde olduğu bu tür önemli kişilerin, ahlaki ve sosyal gelişim açısından önemli sosyalleştirme araçları olduğu düşünülürse çocukların yalan konusundaki yargılarının şekillenmesine de katkı sunmalarını beklemek oldukça makuldür. Dolayısıyla ileride yapılacak araştırmalarda mikrosistemde yer alan diğer unsurların da çalışmalara dâhil edilmesi prososyal yalanların kabul edilebilirliğini açıklamada yardımcı olabilir.

Çalışmada Bronfenbrenner'in yaklaşımı doğrultusunda bireysel, mikro ve makrosistemde yer alan unsurların çocukların prososyal yalanları uygun bulma durumlarını etkileyeceği beklenmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen analizler sonucunda, prososyal yalanların uygun bulunma düzeyindeki değişkenliğin %50'ye yakını bu değişkenlerle açıklamanın mümkün olduğu görülmüştür. Ancak bu konuda

eksik kalan noktalar olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu nedenle, ileride yapılacak araştırmalar için bazı öneriler sunmak faydalı olacaktır.

Mevcut çalışmanın temel savlarından biri çocuklardaki zihinsel durum anlayışının prososyal yalanlar hakkındaki değerlendirmelerini etkileyeceği şeklindeydi. İnsan sosyal yaşamında önemli bir yeri olan bu becerinin çocukların sosyallik ve akademik düzeyleriyle ilişkili olduğuna ilişkin alan yazında birçok çalışma mevcuttur (Devine ve Hughes, 2018; Tompkins, Benigno, Kiger Lee ve Wright, 2018). Bunlara ek olarak çocuklar için birçok açıdan önemli görünen farklı zihinsel durumların anlayışı becerisini daha ayrıntılı ele almak için “ebeveynlerin zihinsel durum konuşmaları” (parental mental state talk) gibi etkenlerin incelenmesinin önemli olduğu görüşlerine literatürde rastlanmaktadır (Örn., Carpendale ve Lewis, 2004; Racine, Carpendale ve Turnbull, 2007). Nelson (2004) çocukların zihinsel konuşmalara maruz kalmalarını “zihinler topluluğuna girme süreci” olarak değerlendirmektedir. Buna göre, çocuklar ebeveynlerin zihinsel konuşmalarına maruz kalarak sosyal malumatların inşasını daha kolay yapılandırabilirler. Yazarın bilgisine göre, yalanın kabul edilebilirliği ve ebeveynlerin zihinsel durum konuşmaları arasındaki bağlantılara ilişkin henüz literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla söz konusu değişkenlerin irdelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu konuda araştırılması önerilen bir başka değişken olarak empatiden söz edilebilir. Başkalarının içinde bulunduğu sıkıntıya gösterilen empatik tepkilerimiz, başkalarının deneyimlediklerini anlayıp paylaşabilmeyi içerdiğinden (Edwards ve arkadaşları, 2015) prososyal yalana ilişkin yargılarda da rol oynuyor olabilir. Ancak hem farklı çocukluk dönemlerinde bu bağlantıların nasıl olduğu hem de yalana ilişkin yargıların empati becerisinden etkilenip etkilenmediği hakkında bilgilerin yetersiz olduğu söylenebilir. Bu nedenle, ileride yapılacak araştırmalarda bu konunun ele alınması alan yazın açısından önemli görülmektedir.

Yalanın uygunluğunun değerlendirilmesine yine bireysel düzeyden yaklaşıldığında, zihinsel durum anlayışına benzer şekilde sosyal-bilişsel açıdan kritik olan duygu anlama becerilerinin de bu konuda önemli bir rolü olabilir. Her ne kadar yeni yeni prososyal yalan söyleme ve duygu anlama becerileri arasındaki bağlantılar

inceleniyor olsa da (Örn., Demedardi, Brechet, Gentaz ve Monnier, 2021), prososyal yalana ilişkin yargı ve değerlendirmelerin bu süreçlerden nasıl etkilendiği konusu henüz aydınlatılmayan noktalardandır.

Prososyal yalanların kabul edilebilirliğini etkileyen mekanizmaların anlaşılması için bilişsel ve sosyal-kültürel faktörlerin yanı sıra bireysel özellik ve farklılıkların incelenmesinin de önemli olduğu düşünülebilir. Bu konuda fark yaratabileceği varsayılan değişkenlerden biri sosyal beğenilirlik olabilir. İnsanların başkaları tarafından görülmek istediği tavır ve tutumları yalan söyleme davranışlarıyla manipüle edebilecekleri düşünülürse (Kashy ve DePaulo, 1996), sosyal beğenilirlik ve kabul görme amacıyla yalana ilişkin yargıların da etkilenmesi muhtemeldir. İnsanlar yalan söylemeyi, başkalarının kendileri hakkındaki yorumlarını etkilemek için bir izlenim yönetimi taktiği olarak kullanabilir. İmaj yönetimine ve sosyal beğenilirliğe önem veren kişilerin, kandırma eğilimlerinin de yüksek çıktığı sonuçları ampirik araştırmalarla da desteklenmiştir (Butean, Mone, Visu-Petra ve Opre, 2020; Visu-Petra, Miclea, Buş ve Visu-Petra, 2014). Bu noktadan hareketle, sosyal beğenilirlik değişkeninin de prososyal yalanların kabul edilebilirliği ile olan bağlantıları ileride yapılacak araştırmalara konu olabilir.

Prososyal yalanların uygun bulunmasını etkileyebilecek olası faktörlerden bir diğeri de “insanların deneyimleri sonucunda edindikleri olumlu/olumsuz duygularına dair yaptıkları değerlendirmeler” şeklinde ifade edilen (Diener, 2000) öznel iyi oluş (subjective well-being) hali olabilir. Ampirik çalışmalarda öznel iyi oluşluk ve prososyal davranış arasında bağlantı olduğu; mutlu olan insanların daha fazla prososyal davranışlarda bulunma eğiliminde oldukları yönünde bulgular mevcuttur (Örn., Thoits ve Hewitt, 2001). Ancak prososyal yalan ile öznel iyi oluşluk arasındaki bağlantılar henüz araştırmalara konu olmamıştır. Prososyal davranış gelişiminde alıcının ihtiyacı olma durumunun kilit rol oynadığı düşünüldüğünde, mevcut araştırmada kurgulanan prososyal yalanların kabul edilebilirliğine ilişkin senaryoların da alıcının ihtiyacı üzerinden kurulması prososyal davranışlar ile prososyal yalanların benzer bir mekanizma üzerinden incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Çocukların prososyal yalanlara ilişkin değerlendirmelerini etkileyen faktörler konusunda mevcut çalışmada ebeveynlerin sosyalleştirme hedeflerinin bir kolu olarak ebeveynlerin değer aktarımı ele alınmıştır. Ancak ebeveynlikle ilgili değişkenlerin alan yazın bölümünde açıklandığı üzere çeşitli şekillerde incelenebileceği göz ardı edilmemelidir. Ebeveynlik uygulama ve davranışları, ebeveyn tutumları gibi birçok faktörün çocukların yalan söyleme davranışları hakkındaki yargılarını nasıl etkilediğini görmek bu konuda alana katkı sağlayabilir. Çalışmada yer alan katılımcıların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerindeki değişkenliği açıklamada ortaya çıkan %50'lik değişimin çok yüksek olmadığı göz önüne alınırsa, ebeveynlikle ilgili farklı değişkenlerin katkılarının ne düzeyde olacağı cevap bekleyen sorular arasında yerini almaktadır.

Yalan söyleyen kişinin yanı sıra yalanın muhatabı (recipient) da bu konudaki yargılarımızı etkileyen faktörlerden biri olabilir. Bu ifadeyi biraz daha açmak gerekirse, yalan söylenen kişinin otorite statüsüne sahip olup olmadığı (ebeveyn, öğretmen gibi) yalanın uygunluğunun değerlendirilmesinde önemli olabilir. Bir kişinin belirli bir alanda yetki statüsüne sahip olduğu düşünülüyorsa, o kişiye yalan söylemek çocuklar tarafından daha az kabul edilebilir bulunabilir. Evde anne-babaya, okulda öğretmenlere yalan söylemek onların statülerinden dolayı daha olumsuz olarak algılanabilir. Mevcut çalışmadaki yalan senaryoları arkadaşlar arasında geçtiği için böyle bir durumu tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda yalan söylenen kişinin statüsü göz önünde bulundurularak çocukların yalanı uygun bulma düzeyleri incelenebilir.

Buna ek olarak, orta çocukluk döneminden itibaren arkadaşlık ilişkileri yakınlık arayışı ve duygusal destek gibi çeşitli ihtiyaçları karşılamaya başladığından farklı bir boyut kazanmaktadır. Yalan söyleme davranışları ile arkadaşlık ilişkileri arasında çalışmalara alan yazında yeni yeni rastlanmaktadır (Örn., Dykstra, Willoughby ve Evans, 2020) ancak arkadaşlık ilişkilerine göre çocukların yalanı nasıl değerlendirdikleri eksik kalan noktalardan biridir. Bu açıdan arkadaşlığın kalitesi, yakınlık düzeyi gibi çeşitli değişkenler açısından çocukların çeşitli nedenlerle söylenen yalanlara ilişkin yargılarının değişip değişmediği de araştırmalarda ele alınmalıdır.

Sosyal grupların mevcudiyeti ve insanların bu grupları kendilerinin bir parçası olarak görerek buna göre değerlendirme yapmaları yalana ilişkin yargıları etkileyen faktörlerden biri olarak karşımıza çıkabilir. Yakın zamanda gerçekleştirilen bazı çalışmalarda çocukların prososyal yalan söyleme konusunda iç grup kayırmacılığı yaptıkları şeklinde sonuçlar da göze çarpmaktadır (Misch, Over ve Carpenter, 2018; Sierksma, Spaltman ve Lansu, 2019). Ancak çocukların bu türden iç-dış grup odaklı söylenen yalanları nasıl değerlendirdiklerinin incelenmediği görülmektedir. Bu nedenle gelecekteki araştırmalarda çocukların farklı türden yalanlara ilişkin değerlendirmelerinin sosyal grup algılarına göre değişip değişmediğini incelemek alan yazın açısından faydalı olacaktır.

İleride yapılacak araştırmalar için imaj yönetimi yaklaşımından faydalanmak elverişli bir yol olabilir. Çocukların yalanın uygunluğunu değerlendirirken ne tür gerekçelendirmelere başvurdıklarını incelemek yüz (*image*) kavramı üzerinden ele alınabilir. Yüz, belirli bir etkileşim sırasında başka bir bireyin kendisine verdiği bir imajdır (Goffman, 1967). Bileşenlerinden biri olumlu ya da “pozitif yüz” (*positive face*) olup bireyin başkaları tarafından onaylanma, kabul görme ve onlarla sosyal ilişki kurma isteğidir. Bir başka deyişle, insanların diğerleri tarafından takdir edilme ve kabul görme arzusundan kaynaklanan bir imajdır. İkinci bileşen ise olumsuz ya da “negatif yüzdür” (*negative face*). Bir kimsenin itibarının zarar göreceği bir eyleme zorlanmaması, güç duruma sokulmaması, özerk olma, saygı gösterme isteğidir. Kişinin özel alanıyla ilgili haklarını, hareket özgürlüğünü içermektedir. Çocukların farklı türdeki yalanların uygunluğuna ilişkin muhakemelerini açık uçlu sorularla incelemek mevcut çalışmadaki yalan türlerinin doğasının anlaşılmasına da katkı sunabilir. Bu sayede sır saklama yalanları ile işbirlikçi yalanların ayrımının yapılması da kolaylaşabilir.

Bu çalışmada 9-13 yaş aralığındaki çocukların nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanları ne kadar uygun bulup bulmadıkları incelenmişti. Ancak alan yazında bazı çalışmalarda erken çocukluk döneminden itibaren çocuklarda yalan anlayışının geliştiği, prososyal ve kendi-yönelimli yalan türlerini ayırt edebildikleri gösterilmiştir (Örn., Bussey, 1999). Küçük çocukların bu ayrımı yapabildiğine ilişkin bulgular olması, bu çalışmada kullanılan yalan senaryolarının resim kartları ya da kısa

animasyonlar ile çocuklara uygun hale getirilmesi düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Böylece 8 yaş ve öncesindeki çocukların yalana ilişkin yargılarını incelemek ve daha küçük yaşlarda yalanın uygunluğunu etkileyen faktörleri araştırmak mümkün olabilir. Ayrıca, bazı sosyalleşme faktörlerinin tam olarak devreye girmediği bu yıllarda yalanın uygun bulunma düzeyini açıklayan etmenlerin katkıları da farklılaşabilir. Bu nedenle şimdiki çalışmada kullanılan “Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi-Çocuk Formunun” daha küçük yaşlara uyarlanması farklı gelişimsel dönemlerdeki faktörlerin belirlenmesi açısından önemli görünmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçları yorumlarken bir hususa dikkat çekilmesi yerinde olacaktır. Çocukların yalan hakkındaki yargıları birçok faktöre bağlı olarak değişebilir, bunlardan bazıları haliyle mevcut çalışmada incelenememiştir. Örneğin, “Çocuklar yalanın açığa çıkacağını bilseler sonuçlar farklı olur muydu?”; ya da “Fayda ve bedellerin derecesi her iki taraf içinde (yalan söyleyen ve yalan söylenen) farklılaşırdı durum ne olurdu?” şeklindeki sorular bu konuda ilerlemek isteyen araştırmacılar tarafından ele alınmayı beklemektedir.

Mevcut çalışma, nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanların uygun bulunması ile ilgili alan yazına çok boyutlu bir bakış açısıyla yaklaşarak çocukların prososyal türde olan yalanlara ilişkin yargıları ve bunları etkileyen bazı faktörler hakkındaki soruları yanıtlamaktadır. Bu açıdan alan yazına önemli bir katkı sunmakla birlikte, çalışmanın bazı sınırlılıkları da vardır. İlk olarak, mevcut çalışmada yordayıcı değişkenler olan annenin aktarmak istediği değerler ve çocukların değerleri, prososyal yalanların uygun bulunma düzeyi ile olduğu gibi kendi aralarında da ilişkili çıkmıştır. Her bir üst değer grubunun kendi aralarında korelasyon göstermesi bu değişkenler arasındaki aracı (medyator) etkiyi düşündürebilir. Bu çalışmada pandemi nedeniyle yeteri sayıda katılımcıya ulaşılamaması nedeniyle söz konusu etkiler incelenememiştir. Araştırmacıların katılımcı grubunun büyüklüğü için önerdikleri sayıya kıyasla oldukça düşük olması nedeniyle (tartışma için bkz., Sayın ve Gelbal, 2016), yapısal eşitlik modeliyle söz konusu değişkenler üzerinden model sınamaları gerçekleştirmek de mümkün olmamıştır. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda bu tür değişkenlerin prososyal yalanların uygun bulunma düzeyi üzerindeki etkisi incelenirken olası aracı etkiler ve modellemeler sınanabilir.

Ayrıca katılımcıların Türkiye'nin metropol yerleşim yerlerinden seçilmiş olması sonuçların genellenebilirliğini engellemesi bakımından bir başka sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Okullarda yüz-yüze eğitime geçilmesiyle büyükşehirlerin yanı sıra daha küçük yerleşim yerlerinden ve farklı sosyoekonomik düzeylerden oluşan gruplara ulaşılarak bu değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılması, hem genellenebilirliği kolaylaştıracak hem de alan yazına katkı sağlayacaktır.

Katılımcı grubunun seçilmesindeki eksiklere ek olarak, çalışmada yer alan bazı değişkenleri etkilemesi muhtemel olan dil becerilerinin de dikkate alınması yerinde olabilir. Dil becerisinin, başka değişkenleri etkilemesinin yanı sıra çalışmadaki hikâyelerin sözel yük taşıması nedeniyle de kontrol edilmesi uygun olabilir. Hikâyelerin anlaşılıp anlaşılmadığını test etmek üzere hem yalan senaryolarında hem de tuhaf hikâyeler senaryolarında kontrol soruları mevcuttur ve katılımcıların bu sorulara doğru cevap vermeleri beklenmiştir. Yine de, kontrol sorularına tesadüfen verilebilecek cevapların önüne geçebilmek için bu değişkenin sonraki çalışmalara dâhil edilerek etkisini incelemek iyi bir seçenek olabilir.

Söz konusu sınırlılıklara rağmen, bu çalışmanın bilişsel, ailesel ve sosyal-kültürel faktörlerin prososyal yalanların uygunluğunun değerlendirilmesindeki farklılıkları ne kadar açıkladığını çok boyutlu bakış açısıyla ele alması bakımından alan yazına katkıda bulunmuştur.

Özetle, çocukların zihinsel durum anlayışı, ebeveynlerin aktarmak istedikleri değerler ve çocukların kendi değerlerinin nezaket ve işbirlikçi prososyal yalanları uygun bulma düzeyi üzerindeki yordayıcı etkilerinin incelendiği bu çalışmanın sonucunda, 9-13 yaş aralığındaki çocuklarda özellikle değerlerin önemli rolü olduğu görülmüştür. Annelerin ve çocuklarının yeniliğe açıklık değerindeki düşüklüğün çocukların prososyal yalanları uygun bulmalarındaki değişkenliği anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. Ayrıca annelerin aktarmak istediği özaşkınlık değerinin de çocukların prososyal yalanları uygun bulmalarında anlamlı bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre, çalışmada yer alan 9-13 yaş arası çocukların farklı prososyal yalanlara ilişkin değerlendirmeleri bilişsel süreçlerden ziyade, sosyal-kültürel etmenlerden daha

fazla etkilenmiştir. Bu sonuçlar, sosyal etkileşimsel süreçleri içerisinde barındıran ve çocukların sosyal gelişimlerinin önemli bir parçası olan prososyal yalanlar konusunda çocukların değerlendirmelerinin kendi ve başkaları odaklı olma durumuna göre şekillendiğini, sosyal etmenlerin daha önemli olduğunu göstermektedir. Birey odaklı değer tiplerine sahip olmak çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerini azaltırken; başkası odaklı değer tiplerine sahip olmak ise ilişkilerde diğerlerine önem vermeye neden olarak prososyal yalanları uygun bulma düzeyini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABRAMSON, L.,
DANIEL, E., KNAFO-
NOAM, A.: 2017
The role of Personal Values İn Children's Costly Sharing and Non-Costly Giving. **Journal of Experimental Child Psychology**, 165, 117–134.
- AHERN, F. M.,
JOHNSON, R. C.,
WILSON, J. R.,
MCCLEARN, G. E.,
VANDENBERG, S. G.:
1982
Family Resemblances in Personality. **Behavior Genetics**, 12/3, 261-280.
- ARIKAN, G.,
KUMRU, A.: 2020
Patterns of Associations between Maternal Symptoms and Child Problem Behaviors: The Mediating Role of Mentalization, Negative Intentionality, and Unsupportive Emotion Socialization. **Child Psychiatry & Human Development**, 1-14.
- ASTINGTON, J. W.:
2003
Sometimes Necessary, Never Sufficient: False-Belief Understanding and Social Competence. In B. Repacholi & V. Slaughter (Eds.), *Macquarie Monographs in Cognitive Science. Individual Differences in Theory of Mind: Implications for Typical and Atypical Development* (p. 13–38). Psychology Press.
- AYDIN, M. Ş.: 2020
Yalanın Renkleri: Yalanın Tanımlanması ve Türleri Üzerine Bir Değerlendirme. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 13/69, 712-720.

- AYDIN, M. Ş.,
KARAKELLE, S.,
KUMRU, A.:
DEĞERLENDİRME
- AYDIN, M. Ş.,
KARAKELLE, S.,
KUMRU, A.:
DEĞERLENDİRME
- AUGUSTINE, M. E.,
STIFTER, C. A.: 2015
Temperament, Parenting, and Moral Development:
Specificity of Behavior and Context. **Social
Development**, 24/2, 285–303.
- AUKRUST, V.,
EDWARDS, C. P.,
KUMRU, A.,
KNOCH, L., KIM,
M.: 2003
Young Children's Close Relationships Outside the
Family: Parental Ethnotheories in Four
Communities in Norway, United States, Turkey,
and Korea. **International Journal of Behavioral
Development**, 27/6, 481-494.
- BALIM, S.: 2016
**Yabancılaşmanın Sistemi Meşrulaştırma,
Değerler Ve Politik Özdeşleşme Açısından Ele
Alınması.** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul.
- BARNI, D., KNAFO,
A.: 2012
Value Systems of Fathers, Mothers And
Adolescents: Do Parents and Their Children
Construe Basic Values in The Same Way? **Survey
Research Methods**, 6/1, 3-11.
- BARON-COHEN, S.:
2001
Theory of Mind in Normal Development and
Autism. **Primse**, 34, 174-183.

- BARON-COHEN, S., HAMMER, J.: 1997 Parents of Children With Asperger Syndrome: What is The Cognitive Phenotype?. **Journal of Cognitive Neuroscience**, 9/4, 548-554.
- BARON-COHEN, S., JOLLIFFE, T., MORTIMORE, C., ROBERTSON, M.: 1997 Another Advanced Test of Theory of Mind: Evidence from Very High Functioning Adults with Autism or Asperger Syndrome. **Journal of Child Psychology and Psychiatry**, 38/7, 813-822.
- BILSKY, W., DORING, A. K., VAN BEECK, F., ROSE, I., SCHMITZ, J., ARYUS, K., ... SINDERMAN, J.: 2013 Assessment of Children's Value Structures and Value Preferences. **Swiss Journal of Psychology**, 72, 123-136.
- BILSKY, W., JANIK, M., SCHWARTZ, S.H.: 2011 The Structural Organization of Human Values - Evidence from Three Rounds of the European Social Survey. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 42/5, 759-776.
- BLOOM, P.: 2013 **Just Babies: The Origins of Good and Evil**. Broadway Books.
- BOK, S.: 1978 **Lying: Moral Choice and Private and Public Life**. Hassocks, UK: Harvester Press.
- BOND, C. F., ROBINSON, M.: 1988 The Evolution of Deception. **Journal of Nonverbal Behavior**, 12/4, 295-307.

- BORNSTEİN, M. H., GÜNGÖR, D.: 2013 **Gelişim Biliminin Kültür ve Çocuk Bakımı.** S. Bekman ve A. Aksu-Koç, (Ed.), İnsan gelişimi, aile ve kültür: Farklı bakış açıları (2. baskı) içinde (103-118). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- BRONFENBRENNER, U.: 1979 **The Ecology of Human Development.** Cambridge, MA: Harvard University Press.
- BRONFENBRENNER, U.: 1989 **Ecological Systems Theory.** In R. Vasta (Ed.), Six theories of development (pp. 187-249). Greenwich, CT: JAI Press.
- BRONFENBRENNER, U.: 2005 **Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development.** California: Sage Publications, Inc.
- BRONFENBRENNER, U., CECI, S.J.: 1994 Nature-Nurture in Developmental Perspective: A Bioecological Theory. **Psychological Review**, 101, 568–586.
- BRONFENBRENNER, U., MORRIS, P.: 2006 **The Bioecological Theory of Human Development.** In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), Theoretical Models of Human Development: Handbook of child psychology (Vol. 1, pp. 793–828). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- BROOMFIELD, K. A., ROBINSON, E. J., ROBINSON, W. P.: 2002 Children's Understanding about White Lies. **British Journal of Developmental Psychology**, 20, 47-65.

- BRYANT, E.: 2008 Real Lies, White Lies and Gray Lies: Towards a Typology of Deception. **Kaleidoscope: A Graduate Journal of Qualitative Communication Research**, 7, 23–48.
- BUBECK, M.,
BILSKY, W.: 2004 Value Structure at an Early Age. **Swiss Journal of Psychology**, 63, 31–41.
- BUSSEY, K.: 1992 Lying and Truthfulness: Children's Definitions, Standards, and Evaluative Reactions. **Child Development**, 63/1, 129-137.
- BUSSEY, K.: 1999 Children's Categorization and Evaluation of Different Types of Lies and Truths. **Child Development**, 70, 1338–1347.
- BUTEAN, I., MONE, I., VISU-PETRA, L.,
OPRE, A.: 2020 Predictors of Individual Differences in Lie Acceptability in Adolescence: Exploring The Influence of Social Desirability, Callous Unemotional Traits and Somatization. **Journal of Evidence-Based Psychotherapies**, 20/2, 51-66.
- CAPAGE, L.,
WATSON, A. C.: 2001 Individual Differences in Theory of Mind, Aggressive Behavior, and Social Skills in Young Children. **Early Education and Development**, 12/4, 613-628.
- CAPUTI, M., LECCE, S., PAGNIN, A.,
BANERJEE, R.: 2012 Longitudinal Effects of Theory of Mind on Later Peer Relations: The Role of Prosocial Behavior. **Developmental Psychology**, 48/1, 257.

- CARPENDALE, J. I.,
LEWIS, C.: 2004
Constructing an Understanding of Mind: The Development of Children's Social Understanding within Social Interaction. **Behavioral and Brain Sciences**, 27, 79–96.
- CHAO, G. T.: 2000
Multilevel Issues and Culture: An Integrative View. In K. J. Klein & S. W. J. Kozlowski (Eds.), **Multilevel Theory, Research, and Methods In Organizations: Foundations, Extensions, and New Directions** (p. 308–346). Jossey-Bass.
- CHEUNG, H., SIU, T.
S. C., CHEN, L.: 2015
The roles of Liar Intention, Lie Content, and Theory of Mind in Children's Evaluation of Lies. **Journal of Experimental Child Psychology**, 132, 1–13.
- CHOLBI, M.: 2009
The Murderer at The Door: What Kant should have Said. **Philosophy and Phenomenological Research**, 79/1, 17-46.
- CIECIUCH, J.,
DAVIDOV, E.,
ALGESHEIMER, R.:
2016
The Stability and Change of Value Structure and Priorities in Childhood: A Longitudinal Study. **Social Development**, 25/3, 503-527.
- COLBY, A.,
KOHLBERG, L.,
GIBBS, J.,
LIEBERMAN, M.,
FISHER, K.,: 1983
A Longitudinal Study of Moral Judgment. **Monographs of the Society for Research in Child Development**, 48/1, 1-124.

- CONDON, E. M.,
SADLER, L. S.: 2019 Toxic Stress and Vulnerable Mothers: A Multilevel Framework of Stressors and Strengths. **Western Journal of Nursing Research**, 41/6, 872-900.
- ÇAKMAK, Z., ACAR-
BAYRAKTAR, A. V.,
SARITAŞ-ATALAR,
D.: 2018 Orta Çocuklukta Resme Dayalı Değerler Taraması (PBVS) ile Değerlerin Ölçülmesi: Yaşa, Cinsiyete ve Anne Eğitime Bağlı Değişiklikler. **Nesne**, 6/12, 1-26.
- ÇELİKKAYA, H.:
1996 **Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi**. İstanbul: Alfa Yayınları
- ÇİNBAY, G.: 2019 **Zihin Kuramı Hikâyeleri (Tuhaf Hikâyeler) Testinin Türkçeye Uyarlanması ve 7-12 Yaş Çocuklarında Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- DANIEL, E., BİLGİN,
A. S., BREZINA, I.,
STROHMEIER, C. E.,
VAINRE, M.: 2015 Values and Helping Behavior: A Study in Four Cultures. **International Journal of Psychology**, 50, 186–192.
- DANIEL, E.,
SCHIEFER, D.,
MOLLER, A,
BENISH-WEISMAN,
M., BOEHNKE, K.,
KNAFO, A.: 2012 Value Differentiation In Adolescence: The Role of Age and Cultural Complexity. **Child Development**, 83/1, 322-336.

- DARLING, N.,
STEINBERG, L.: 1993 Parenting Style as Context: An Integrative Model. **Psychological Bulletin**, 113, 487-496.
- DARWIN, C.: 1877 A Biographical Sketch of an Infant. **Mind**, 2/7, 285-294.
- DEĞER: 2021 **Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük** içinde.
Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- DEMEDARDI, M. J.,
BRECHET, C.,
GENTAZ, E.,
MONNIER, C.: 2021 Prosocial Lying in Children between 4 and 11 Years of Age: The Role of Emotional Understanding and Empathy. **Journal of Experimental Child Psychology**, 203, 105045.
- DEMİRUTKU, K.:
2007 **Parenting Styles, Internalization of Values, and the Self-Concept**. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- DENHAM, S. A.: 2006 Social-Emotional Competence as Support for School Readiness: What is It and How do We Assess It?. **Early Education and Development**, 17/1, 57-89.
- DEPAULO, B. M.,
ANSFIELD, M. E.,
KIRKENDOL, S. E.,
BODEN, J. M.: 2004 Serious Lies. **Basic and Applied Social Psychology**, 26/3, 147-167.

- DEPAULO, B. M.,
JORDAN, A.: 1982 **Age Changes in Deceiving and Detecting Deceit.** In R. S. Feldman (Ed.), Development of non-verbal behavior in children (pp. 151–179). New York: Springer-Verlag
- DEPAULO, B. M.,
KASHY, D. A.,
KIRKENDOL, S. E.,
WYER, M. M.,
EPSTEIN, J. A.: 1996 Lying in Everyday Life. **Journal of Personality and Social Psychology**, 70, 979–995.
- DEPAULO, B. M.,
MORRIS, W. L.,
STERNGLANZ, R. W.: 2009 **When The Truth Hurts: Deception in The Nature of Kindness.** In A. Vangelisti (Ed.), Feeling hurt in close relationships (pp. 167–190). New York, NY: Cambridge University Press.
- DEVINE, R. T.,
HUGHES, C.: 2018 Family Correlates of False Belief Understanding in Early Childhood: A Meta-Analysis. **Child Development**, 89, 971–987.
- DE WAAL, F.: 2014 **İçimizdeki Maymun.** İstanbul: Metis Yayıncılık.
- DIENER, E.: 2000 Subjective Well-Being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index. **American Psychologist**, 55/1, 34–43.
- DINN, A. A., SUNAR, D.: 2017 Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Bağlılıklarının Kültür İçi ve Kültürlerarası Karşılaştırılması. **Türk Psikoloji Dergisi**, 32/79, 95-110.

- DMYTRO, D., LO, J., O'LEARY, J., FU, G., LEE, K., CAMERON, C. A.: 2014 Development of Cultural Perspectives on Verbal Deception in Competitive Contexts. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 45/8, 1196-1214.
- DOĞAN, D. M.: 2001 **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**. İstanbul: Vadi Yayınları
- DOMINGUEZ, R.: 2018 **Did You Just Lie to Mom and Dad? Parental and Cultural Influences on Perceptions of Lie Acceptability**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, John Jay College of Criminal Justice: USA.
- DORING, A. K.: 2008 **Assessment of Children's Values: The Development of a Picture-Based Instrument**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Vestfalya Wilhelm Üniversitesi, Münster.
- DORING, A. K.: 2010 Assessing Children's Values: An Exploratory Study. **Journal of Psychoeducational Assessment**, 28/6, 564-577.
- DORING, A.K., BLAUENSTEINER, A., ARYUS, K., DROGEKAMP, L., BILSKY, W.: 2010 Assessing Values at an Early Age: The Picture-Based Value Survey for Children. **Journal of Personality Assessment**, 92, 439-448.

DORING, A. K., Cross-Cultural Evidence of Value Structures and
SCHWARTZ, S. H., Priorities in Childhood. **British Journal of**
CIECIUCH, J., **Psychology**, 106/4, 675-699.
GROENEN, P. J.,...,
MILFONT, T. L.: 2015

DUNKEL, C. S., Parenting Influence on The Development of Life
MATHE, E. W., History Strategy. **Evolution and Human**
KESSELRING, S. N., **Behavior**, 36/5, 374–378.
DECKER, M. L.,
KELTS, D. J.: 2015

DYKSTRA, V. W., Lying to Friends: Examining Lie-Telling,
WILLOUGHBY, T., Friendship Quality and Depressive Symptoms over
EVANS, A. D.: 2020 Time During Late Childhood and Adolescence.
Journal of Adolescence, 84, 123-135.

EDWARDS, A., Predicting Sympathy and Prosocial Behavior from
EISENBERG, N., Young Children's Dispositional Sadness. **Social**
SPINRAD, T. L., **Development**, 24, 76–94.
REISER, M., EGGUM-
WILKENS.: 2015

EID, M., DIENER, E.: **Handbook of Multimethod Measurement in**
2006 **Psychology**. Washington, DC: American
Psychological Association.

- EISENBERG, N.,
CUMBERLAND, A.,
GUTHRIE, I. K.,
MURPHY, B. C.,
SHEPARD, S. A.: 2005
Age Changes in Prosocial Responding and Moral Reasoning in Adolescence and Early Adulthood. **Journal of Research on Adolescence**, 15/3, 235-260.
- EISENBERG, N.,
FABES, R. A.: 1998
Prosocial Development. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Volume Ed.), **Handbook of Child Psychology: Vol. 3 Social, Emotional, and Personality Development** (5th ed., pp. 701– 778). New York, NY: Wiley.
- EISENBERG, N.,
MORRIS, A. S.: 2001
The Origins and Social Significance of Empathy-Related Responding. A Review of Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice by ML Hoffman. **Social Justice Research**, 14/1, 95-120.
- EKMAN, P.: 2016
Çocuklar Neden Yalan Söyler?. İstanbul, Yakamoz Yayınları
- ENSOR, R., HUGHES, C.: 2005
More Than Talk: Relations between Emotion Understanding and Positive Behaviour in Toddlers. **British Journal of Developmental Psychology**, 23/3, 343-363.
- ERAT, S., GNEEZY, U.: 2012
White Lies. **Management Science**, 58/4, 723-733.

- ERSÖZ, E.: 2007 **Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm.** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ESEN, M. A., CESUR, S.: 2015 Üniversite Öğrencilerinin Ebeveynlik Stillerini Algılayışları ve Bu Algının Ebeveyn-Çocuk Değer Benzerliğine Etkisi. **Psikoloji Çalışmaları**, 35/2, 1-24.
- ESKRITT, M., WHALEN, J., LEE, K.: 2008 Preschoolers can Recognize Violations of The Gricean Maxims. **British Journal of Developmental Psychology**, 26, 435-443.
- EVANS, A. D., LEE, K.: 2013 Emergence of Lying in Very Young Children. **Developmental Psychology**, 49/10, 1958-1963.
- FERRARI, M.: 1992 **Camouflage in Nature: Changing Colour for Survival.** Prion: London.
- FRITH, U., FRITH, C. D.: 2003 Development and Neurophysiology of Mentalizing. **Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences**, 358/1431, 459-473.
- FU, G., EVANS, A. D., WANG, L., LEE, K.: 2008 Lying in the Name of the Collective Good: A Developmental Study. **Developmental Science**, 11/4, 495-503.

- FU, G., LEE, K., CAMERON, C. A., XU, F.: 2001 Chinese and Canadian Adults' Categorization and Evaluation of Lie and Truth-Telling about Prosocial and Antisocial Behaviors. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 32/6, 720-727.
- FU, G., LUO, Y. C., HEYMAN, G. D., WANG, B., CAMERON, C. A., LEE, K.: 2016 Moral Evaluations of Lying for One's Own Group. **Infant and Child Development**, 25/5, 355-370.
- FU, G., XU, F., CAMERON, C. A., HEYMAN, G., LEE, K.: 2007 Cross-Cultural Differences in Children's Choices, Categorizations, and Evaluations of Truths and Lies. **Developmental Psychology**, 43/2, 278.
- GARDINER, H. W., GANDER, M. J.: 2007 **Çocuk ve Ergen Gelişimi** (Çev. A.Dönmez, B. Onur., H. N. Çelen). Ankara: İmge Yayınevi.
- GİRLİ, A.: 2014 Psychometric Properties of The Turkish Child and Adult Form of "Reading the Mind in the Eyes Test". **Psychology**, 5, 1321-1337
- GOFFMAN, E.: 1967 **Interpersonal Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior**. New York: Pantheon Books.
- GRANT, J., GUERIN, P. B.: 2014 Applying Ecological Modeling to Parenting for Australian Refugee Families. **Journal of Transcultural Nursing**, 25/4, 325-333.

- GÜLSEVEN, Z., CARLO, G., STREIT, C., KUMRU, A., SELCUK, B., SAYIL, M.: 2018 Longitudinal Relations among Parenting Daily Hassles, Child Rearing, and Prosocial and Aggressive Behaviors in Turkish Children. **Social Development**, 27/1, 45-57.
- GÜNDÜZ, Ş.: 2007 **Yaşayan Dünya Dinleri**. Ankara: D.İ.B Yayınları.
- HAPPÉ, F. G.: 1994 An Advanced Test of Theory of Mind: Understanding of Story Characters' Thoughts and Feelings by Able Autistic, Mentally Handicapped, and Normal Children and Adults. **Journal of Autism and Developmental Disorders**, 24/2, 129-154.
- HARKNESS, S., SUPER, C. M.: 2002 **Culture and Parenting**. In M. H. Bornstein (Ed.), Handbook of parenting: Vol. 2, Biology and Ecology of Parenting (2nd ed., pp. 253–280). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- HARRIS, J. R.: 2000 Socialization, Personality Development, and the Child's Environments: Comment on Vandell. **Developmental Psychology**, 36, 711-723.
- HARWOOD, R. L., SCHOELMERICH, A., SCHULZE, P.A., GONZALEZ, Z.: 1999 Cultural Differences in Maternal Beliefs and Behaviors: A Study of Middle-Class Anglo and Puerto Rican Mother-Infant Pairs in Four Everyday Situations. **Child Development**, 70, 1005-1016.

- HARTSHORNE, H., MAY, M. S.: 1928 **Studies in the Nature of Character: Vol. 1 Studies in Deceit.** New York: Macmillan.
- HELWIG, C. C., TURIEL, E.: 2002 Children's Social and Moral Reasoning. **Blackwell Handbook of Childhood Social Development**, 476-490.
- HECKMAN, J.J.: 2008 Role of Income and Family Influence on Child Outcomes. **Annals of the New York Academy of Sciences**, 1136, 307-323.
- HOFFMAN, M. L.: 1963 Parent Discipline and the Child's Consideration for Others. **Child Development**, 34/3, 573-588.
- HOFFMAN, M. L.: 2000 **Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice.** Cambridge: Cambridge University Press.
- HOFSTEDE, G.: 1980 **Culture's Consequence.** Beverly Hills CA: Sage.
- HUGHES, C., LEEKAM, S.: 2004 What are the Links Between Theory of Mind and Social Relations? Review, Reflections and New Directions for Studies of Typical and Atypical Development. **Social Development**, 13/4, 590-619.
- JURCZYK, K., OLK, T., ZEIHNER, H.: 2004 German Children's Welfare between Economy and Ideology. **Children's Welfare in Ageing Europe**, 2, 703-770.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç.: 1996 Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez. **Türk Psikoloji Dergisi**, 11/37, 36-43.

- KAĞITÇIBAŞI, Ç.: 1997 **Individualism and Collectivism.** J. W. Berry., M. H. Segall ve C. Kağıtçıbaşı (Ed.), Handbook of Cross-Cultural Psychology, Vol 3. içinde. Boston: Allyn and Bacon.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç.: 2007 **Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile.** İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KASHY, D. A., DEPAULO, B. M.: 1996 Who Lies?. **Journal of Personality and Social Psychology**, 70/5, 1037.
- KELLER, H., HARWOOD, R.: 2013 **İlişki Oluşumuna Giden Gelişim Rotaları ve Kültür.** S. Bekman ve A. Aksu-Koç, (Ed.), İnsan gelişimi, aile ve kültür: Farklı bakış açıları (2. baskı) içinde (185-202). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- KELLER, H., HENTSCHEL, E., YOVSI, R. D., LAMM, B., ABELS, M., HAAS, V.: 2004 The psycho-linguistic Embodiment of Parental Ethnotheories: A New Avenue to Understanding Cultural Processes in Parental Reasoning. **Culture and Psychology**, 10, 293-330.
- KEYES, R.: 2004 **The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life.** Macmillan.
- KILLEN, M., MULVEY, K. L., RICHARDSON, C., JAMPOL, N.: 2011 The Accidental Transgressor: Morally-Relevant Theory of Mind. **Cognition**, 119, 197–215.

- KIM, M. S., KAM, K. Y., SHARKEY, W. F., SINGELIS, T. M.: 2008 Deception: Moral Transgression or Social Necessity?: Cultural-Relativity of Deception Motivations and Perceptions of Deceptive Communication. **Journal of International and Intercultural Communication**, 1/1, 23-50.
- KNAFO, A., SCHWARTZ, S. H.: 2003 Parenting and Adolescents' Accuracy in Perceiving Parental Values. **Child Development**, 74/1, 590-612.
- KOÇ, N.: 2013 **Annelerin Kişisel Değerleri ile Beş-Altı Yaş Çocuklarının Değer Kazanımları Arasındaki İlişkiler.** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- KOHLBERG, L.: 1975 The Cognitive-Developmental Approach to Moral Education. **The Phi Delta Kappan**, 56/10, 670-677.
- KORSGAARD, C. M.: 1986 The Right to Lie: Kant on Dealing with Evil. **Philosophy & Public Affairs**, 325-349.
- KUMRU, A.: 2002 **Prosocial Behaviors within the Family Context and Its Correlates among Turkish Early Adolescents.** Unpublished doctoral dissertation, University of Nebraska-Lincoln, Lincoln, NE
- LAIBLE, D. J., KUMRU, A., CARLO, G., STREIT, C., SELCUK, B., SAYIL, M.: 2017 The Longitudinal Associations among Temperament, Parenting, and Turkish Children's Prosocial Behaviors. **Child Development**, 88/4, 1057-1062.

- LAU, Y. L., CAMERON, C. A., CHIEH, K. M., O'LEARY, J., FU, G., LEE, K.: 2013 Cultural Differences in Moral Justifications Enhance Understanding of Chinese and Canadian Children's Moral Decisions. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 44/3, 461-477.
- LAVOIE, J., NAGAR, P. M., TALWAR, V.: 2017 From Kantian to Machiavellian Deceivers: Development of Children's Reasoning and Self-Reported Use of Secrets and Lies. **Childhood**, 24/2, 197-211.
- LEE, J. Y. S., IMUTA, K.: 2021 Lying and Theory of Mind: A Meta-Analysis. **Child Development**, 92/2, 536-553.
- LEE, K.: 2013 Little Liars: Development of Verbal Deception in Children. **Child Development Perspectives**, 7/2, 91-96.
- LEE, K., CAMERON, C.A., XU, F., FU, G., BOARD, J.: 1997 Chinese and Canadian Children's Evaluations of Lying and Truth Telling: Similarities and Differences in The Context of Pro and Antisocial Behaviors. **Child Development**, 68/5, 924-934.
- LEE, K., ROSS, H.: 1997 The concept of Lying in Adolescents and Young Adults: Testing Sweester's Folkloristic Model. **Merrill-Palmer Quarterly**, 43, 255 – 270.

- LEE, K., XU, F., FU, Taiwan and Mainland Chinese and Canadian
G., CAMERON, C. A., Children's Categorization and Evaluation of Lie-
CHEN, S.: 2001 and Truth-Telling: A Modesty Effect. **British
Journal of Developmental Psychology**, 19/4,
525-542.
- LEMERISE, E. A., An Integrated Model of Emotion Processes and
ARSENIO, W. F.: 2000 Cognition in Social Information Processing. **Child
Development**, 71/1, 107-118.
- LERNER, R.: 1995 **Developing Individuals within Changing
Contexts: Implications of Developmental
Contextualism for Human Development
Research, Policy, and Programs.** In:
Development of person-context relations.
Kindermann, Thomas A. (Ed.); Hillsdale, NJ,
England: Lawrence Erlbaum Associates, 13-37.
- LEVINE, E. E., Are Liars Ethical? On The Tension between
SCHWEITZER, M. E.: Benevolence and Honesty. **Journal of
2014 Experimental Social Psychology**, 53, 107-117.
- LEWIN, R.: 1992 The Great Brain Race. **New Scientist**, 5, 2-8.
- LEWIS, M.: 1993 **The Development of Deception.** In M. Lewis & C.
Saarni (Eds.), Lying and deception in everyday life
(pp. 90 – 105). New York: Guilford Press.

- MA, F., XU, F., HEYMAN, G. D., LEE, K.: 2011 Chinese Children's Evaluations of White Lies: Weighing the Consequences for Recipients. **Journal of Experimental Child Psychology**, 108/2, 308–321.
- MELTZER, B. M.: 2003 Lying: Deception in Human Affairs. **International Journal of Sociology and Social Policy**, 23/7, 61-79.
- MENESINI, E., NOCENTINI, A., CAMODECA, M.: 2013 Morality, Values, Traditional Bullying, and Cyberbullying in Adolescence. **British Journal of Developmental Psychology**, 31, 1–14.
- MILLER, J. G.: 2002 Bringing Culture to Basic Psychological Theory beyond Individualism and Collectivism. **Psychological Bulletin**, 128/1, 97–109.
- MISCH, A., OVER, H., CARPENTER, M.: 2018 The Whistleblower's Dilemma in Young Children: When Loyalty Trumps Other Moral Concerns. **Frontiers in Psychology**, 9/250, 1-9.
- MOJDEHI, A. S., SHOHOUDI, A., TALWAR, V.: 2019 Deception or Not? Canadian and Persian Children's Moral Evaluations of Tarooof. **Current Psychology**, 1-12.
- MOJDEHI, A. S., SHOHOUDI, A., TALWAR, V.: 2020A Moral Evaluations of Modest Statements in Light of Maternal Disciplinary Method and Cultures. **Journal of Moral Education**, 1-18.

- MOJDEHI, A. S.,
SHOHOUDI, A.,
TALWAR, V.: 2020B Children's Moral Evaluations of Different Types of Lies and Parenting Practices and Across Cultural Contexts. **Current Psychology**, 1-14.
- MULL, M. S., EVANS, E. M.: 2010 Did She Mean to Do It? Acquiring a Folk Theory of Intentionality. **Journal of Experimental Child Psychology**, 107/3, 207-228.
- NACAK, M.,
YAĞMURLU, B.,
DURGEL, E., VAN
DE VIJVER, F.: 2011 Metropol ve Anadolu'da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü. **Türk Psikoloji Dergisi**, 26, 85-100.
- NARVAEZ, D.,
RADVANSKY, G. A.,
LYNCHARD, N. A.,
COPELAND, D. E.: 2011 Are Older Adults More Attuned to Morally Charged Information?. **Experimental Aging Research**, 37/4, 398-434.
- NELSON, K.: 2004 Toward a Collaborative Community of Minds. **Behavioral and Brain Sciences**, 27, 119-120.
- OKAGAKI, L.,
STERNBERG, R.J.: 1993 Parental Beliefs and Children's School Performance. **Child Development**, 64, 36-56.
- OLIVEIRA, C.,
LEVINE, T.: 2008 Lie Acceptability: A Construct and Measure. **Communication Research Reports**, 25, 282-288.

- PERNER, J.,
WIMMER, H.: 1985 John Thinks that Mary Thinks that... Attribution of Second-Order Beliefs by 5-to 10-year-old Children. **Journal of Experimental Child Psychology**, 39/3, 437-471.
- PETERSEN, A.: 2013 **Çocukların Değerleri: Adaptation of The Picture-Based Value Survey for Children (PBVS-C) and Validation in a Turkish Sample.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Vestfalya Wilhelm Üniversitesi, Münster.
- PETERSON, C. C.,
PETERSON, J. L.,
SEETO, D.: 1983 Developmental Changes in Ideas about Lying. **Child Development**, 54, 1529–1535.
- PETERSON, C. C.,
SIEGAL, M.: 2002 Mindreading and Moral Awareness in Popular and Rejected Preschoolers. **British Journal of Developmental Psychology**, 20/2, 205–224.
- PIAGET, J.: 1965 **The Moral Judgment of the Child.** New York: Free Press
- POLAK, A., HARRIS,
P. L.: 1999 Deception by Young Children Following Noncompliance. **Developmental Psychology**, 35, 561–568.
- POPLIGER, M.,
TALWAR, V.,
CROSSMAN, A.: 2011 Predictors of Children's Prosocial Lie-Telling: Motivation, Socialization Variables, and Moral Understanding. **Journal of Experimental Child Psychology**, 110/3, 373-392.

- RACINE, T., CARPENDALE, J. M., TURNBULL, W.: 2007 Parent-Child Talk and Children's Understanding of Beliefs and Emotions. **Cognition and Emotion**, 21, 480–494.
- ROKEACH, M.: 1973 **The Nature of Human Values**. New York: The Free Press.
- RUFFMAN, T., OLSON, D. R., ASH, T., KEENAN, T.: 1993 The ABCs of Deception: Do Young Children Understand Deception in The Same Way as Adults?. **Developmental Psychology**, 29/1, 74-87.
- SAARNI, C.: 1984 An Observational Study of Children's Attempts to Monitor Their Expressive Behavior. **Child Development**, 55, 1504- 1513.
- SABBAGH, M. A.:2004 Understanding the Orbitofrontal Contributions to Theory of Mind Reasoning: Implications for Autism. **Brain Cognition**, 55, 209-219.
- SAYIN, A., GELBAL, S.: 2016 Yapısal Eşitlik Modellemesinde Parametrelerin Klasik Test Kuramı ve Madde Tepki Kuramına Göre Sınırlandırılmasının Uyum İndekslerine Etkisi. **Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi**, 2/2, 57-71.
- SCHWARTZ, S. H.: 1992 **Universals in The Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries**. In M. Zanna (Ed.), **Advances in Experimental Social Psychology**, Vol. 25 (pp. 1-65). New York: Academic Press.

- SCHWARTZ, S. H.: 1994 Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? **Journal of Social Issues**, 50/4, 19-45.
- SCHWARTZ, S. H.: 2009 **Basic Values: How They Motivate and Inhibit Prosocial Behavior**. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature (pp. 221–241). Washington, DC: American Psychological Association.
- SCHWARTZ, S. H., BILSKY, W.: 1987 Toward a Universal Psychological Structure of Human Values. **Journal of Personality and Social Psychology**, 53/3, 550.
- SCHWARTZ, S. H., MELECH, G., LEHMANN, A., BURGESS, S., HARRIS, M., OWENS, V.: 2001 Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values with a Different Method of Measurement. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 32/5, 519-542.
- SHEN-MILLER, D. S., ISACCO, A., DAVIES, J. A., ST. JEAN, M., PHAN, J. L.: 2013 The Men's Center Approach: Ecological Interventions For College Men's Health. **Journal of Counseling & Development**, 91/4, 499-507.
- SIEGAL, M., PETERSON, C. C.: 1998 Preschoolers' Understanding of Lies and Innocent and Negligent Mistakes. **Developmental Psychology**, 34, 332-341.

- SIERKSMA, J.,
SPALTMAN, M.,
LANSU, T.: 2019
Children Tell More Prosocial Lies in Favor of In-Group than Out-Group Peers. **Developmental Psychology**, 55/7, 1428-1439.
- SLAUGHTER, V.,
DENNIS, M. J.,
PRITCHARD, M.:
2002
Theory of Mind and Peer Acceptance in Preschool Children. **British Journal of Developmental Psychology**, 20/4, 545-564.
- SMETANA, J. G.,
JAMBON, M.: 2017
Parenting, Morality and Social Development: New Views on Old Questions. In C. C. Helwig (Ed.), New perspectives on moral development (pp. 131–150). Routledge.
- SMITH, D. L.: 2004
Why We Lie: The Evolutionary Roots of Deception and The Unconscious Mind. New York: St. Martin's Press.
- SMYTH, J. V.: 2002
The Habit of Lying: Sacrificial Studies in Literature, Philosophy, and Fashion Theory. Duke University Press.
- SÜMER, N.,
GÜNDOĞDU, E.,
HELVACI, E.: 2010
Anne-Baba Tutum ve Davranışlarının Psikolojik Etkileri: Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Toplu Bakış. **Türk Psikoloji Yazıları**, 13/25, 42-59.
- SWEETSER, E. E.:
1987
The Definition of Lie: An Examination of The Fold Models Underlying a Semantic Prototype. In D. Holland (Ed.), Cultural models in language and thought (pp. 43–66). New York: Cambridge University Press.

- TALWAR, V.,
CROSSMAN, A.: 2011 From Little White Lies to Filthy Liars: The Evolution of Honesty and Deception in Young Children. **Advances in Child Development and Behavior**, 40, 139-179.
- TALWAR, V.,
GORDON, H., LEE, K.: 2007 Lying in the Elementary School: Verbal Deception and its Relation to Second-Order Belief Understanding. **Developmental Psychology**, 43, 804–810.
- TALWAR, V.,
LAVOIE, J., GOMEZ-GARIBELLO, C.,
CROSSMAN, A. M.: 2017 Influence of Social Factors on The Relation Between Lie-Telling and Children's Cognitive Abilities. **Journal of Experimental Child Psychology**, 159, 185–198.
- TALWAR, V., LEE, K.: 2008 Social and Cognitive Correlates of Children's Lying Behavior. **Child Development**, 79, 866-881.
- TALWAR, V., LEE, K,
BALA, N. ve
LINDSAY, R.: 2004 Children's Lie-Telling to Conceal a Parent's Transgression: Legal Implications. **Law and Human Behavior**, 28/4, 411–435.
- TALWAR, V.,
WILLIAMS, S.M.,
RENAUD, S.J.,
ARRUDA, C.,
SAYKALY, C.: 2016 Children's Evaluations of Tattles, Confessions, Prosocial and Antisocial Lies. **International Review of Pragmatics**, 8/2, 334–352.

- TAYLOR, M.,
LUSSIER, G. L.,
MARING, G. L.: 2003 The Distinction Between Lying and Pretending. **Journal of Cognition and Development**, 4, 299-323.
- THOITS, P. A.,
HEWITT, L. N.: 2001 Volunteer Work and Well-Being. **Journal of Health and Social Behavior**, 42, 115–131.
- TOMPKINS, V.,
BENIGNO, J. P.,
KIGER LEE, B.,
WRIGHT, B. M.: 2018 The Relation between Parents’ Mental State Talk and Children’s Social Understanding: A Meta-Analysis. **Social Development**, 27, 223–246.
- TOSUN, T.: 2015 **İlkokul Birinci Sınıfta Okuyan Çocukların ve Annelerinin Değer Algılarının Karşılaştırmalı İncelenmesi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- TRASK, B. S.,
HAMON, R. R.: 2007 **Cultural Diversity and Families: Expanding Perspectives**. Thousand Oaks, CA: Sage.
- TRIANDIS, H. C.,
CARNEVALE, P.,
GELFAND, M.,
ROBERT, C., WASTI,
A., PROBST, T., . . .
SCHMITZ, P.: 2001 Culture And Deception In Business Negotiations: A Multilevel Analysis. **International Journal of Cross-Cultural Management**, 1, 73-90
- TRIVERS, R.: 1991 **Deceit and Self-Deception**. In R. Robinson and L. Tiger (eds.): *Man and Beast Revisited*. Washington D.C: Smithsonian Press.

- TURIEL, E.: 2006 **Thought, Emotions, and Social Interactional Processes in Moral Development.** In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 7–36). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- VALSINER, J.,
LAWRENCE, J.A.:
1997 **Human Development in Culture across The Life Span.** In J.W. Berry, P.R. Dasen, & T.S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Vol. 2 Basic processes and human development* (2nd ed., pp. 69-106). Needham Heights, MA: Allyn and Bacon Inc.
- VAN DE
VONDERVOORT, J.
W., HAMLIN, J. K.:
2018 Preschoolers Focus on Others’ Intentions When Forming Sociomoral Judgments. **Frontiers in Psychology**, 9, 1851.
- VENDETTI, C.,
KAMAWAR, D.,
ANDREWS, K.: 2019 Theory of Mind and Preschoolers’ Understanding of Misdeed and Politeness Lies. **Developmental Psychology**, 55, 523–634.
- VÎSU-PETRA, G.,
MÎCLEA, M., BUŞ, I.,
VÎSU-PETRA, L.:
2014 Detecting Concealed Information: The Role of Individual Differences in Executive Functions and Social Desirability. **Psychology, Crime & Law**, 20/1, 20-36.
- VOYDANOFF, P.:
2008 **A Conceptual Model of The Work-Family Interface.** In *Handbook of work-family integration* (pp. 37-55). Academic Press.

- WALPER, S.,
VALTIN, R.: 1992 **Children's Understanding of White Lies.** In W. Winter (Series Ed.), R. J. Watts, S. Ide, & K. Ehlich (Vol. Eds.), *Politeness in language: Studies in history, theory and practice* (pp. 231– 251). New York: Mouton de Gruyter.
- WEISMAN, M.,
DANIEL, E.,
SNEDDON, J., LEE, J.: 2019 The Relations between Values and Prosocial Behavior among Children: The Moderating Role of Age. **Personality and Individual Differences**, 141, 241-247.
- WELLMAN, H. M.: 1990 **The Child's Theory of Mind.** Cambridge, MA: MIT Press.
- WILLIAMS, S.,
LEDUC, K.,
CROSSMAN, A.,
TALWAR, V.: 2017 Young Deceivers: Executive Functioning and Antisocial Lie-Telling in Preschool Aged Children. **Infant and Child Development**, 26/1, e1956.
- WILLIAMS, S.,
MOORE, K.,
CROSSMAN, A. M.,
TALWAR, V.: 2016 The role of Executive Functions and Theory of Mind in Children's Prosocial Lie-Telling. **Journal of Experimental Child Psychology**, 141, 256-266.
- WILSON, A. E.,
SMITH, M. D., ROSS,
H. S.: 2003 The Nature and Effects of Young Children's Lies. **Social Development**, 12/1, 21–40.

- WOODRUFF, G.,
PREMACK, D.: 1979 Intentional Communication in Chimpanzee: The Development of Deception. **Cognition**, 7, 333-362.
- XU, F., BAO, X., FU, G., TALWAR, V.,
LEE, K.: 2010 Lying and Truth-Telling in Children: From Concept to Action. **Child Development**, 81, 581–596.
- XU, F., LUO, Y. C.,
FU, G., LEE, K.: 2009 Children’s and Adults’ Conceptualization and Evaluation of Lying and Truth-Telling. **Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice**, 18/4, 307-322.
- YAĞMURLU, B.,
ÇITLAK, B., DOST, A., LEYENDECKER, B.: 2009 Türk Annelerin Çocuk Sosyalleştirme Hedeflerinde Eğitime Bağlı Olarak Gözlemlenen Farklılıklar. **Türk Psikoloji Dergisi**, 24/63, 1-15.
- YALAN.: 2021 **Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde.**
Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- YALAN.: 2021 **Kubbealtı Lugatı güncel Türkçe sözlük içinde.**
Erişim adresi: <http://lugatim.com/s/YALAN>

EKLER

Ek1. Etik Kurul Onay Belgesi

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 08.01.2021-221890

İlgili makama,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Ana Bilim Dalından Arş. Gör. Muhammed Şükrü AYDIN "Çocukların Yalanı Uygun Bulmalarını Etkileyen Sosyal ve Bilişsel Etmenlerin İncelenmesi" başlıklı, 2020/149 dosya numaralı 16.11.2020 tarih ve 62913 sayılı başvurusu ile İ.U. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 07.12.2020 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvan / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile İlişkisi	Karar	e-İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	Mazeretli katılmadı
Doç. Dr. Cigdem Böke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilimler Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Prof. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Doç. Dr. Hanife Özdemir SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Doç. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	Akademik Danışman olduğu için imzalamadı.
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDAS	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞÖÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe EM YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☐ O ☐	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	e-İmzalıdır

Ek2. Ebeveyn Onam Formu

T.C. İstanbul Üniversitesi

Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

EBEVEYNLER İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Değerli Anne/ler,

Sizi Doç. Dr. Sema KARAKELLE'nin danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi Muhammed Şükrü AYDIN tarafından yürütülen "Çocukların Yalanı Uygun Bulmalarını Etkileyen Sosyal ve Bilişsel Etmenlerin İncelenmesi" başlıklı doktora tez çalışmasına davet ediyoruz. Bu çalışmanın amacı, sosyal-bilişsel faktörlerin çocukların başkası yararına söylenen yalanları uygun bulma düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırmada çocuklarınızdan yaklaşık 60 dakika sırmaları istenmektedir. Ayrıca size de ebeveyn sosyalleştirme hedeflerine yönelik anket verilecektir. Araştırmaya siz ve çocuğunuz dışınızda tahminen 300 kişi katılacaktır. Çalışma katılımcılarla soru-cevap şeklinde ilerleyecek görüşmelerden oluşmaktadır. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya anaacına ulaşması için siz ve çocuğunuzdan beklenen, kimsenin baskısı veya telkiri altında olmadan, kendinize en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamaktır. Bu formu okuyup onaylamanız, siz ve çocuğunuzun araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak hem sizler hem de çocuğunuz, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup çocuğunuzun kişisel bilgileri gizli tutulacaktır; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece iznimize bağlı olarak ve aynı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için "ortak katılımcı havuzuna" aktarılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyac duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya e-posta adresi ve numaralı telefonla ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında sonuçların paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve çocuğumun katılması istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerine düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının (Çocuğun):

Adı-Soyadı:

İmzası:

Velayet veya Vessayet Altında Bulunanlar İçin:

Veli veya Vasisinin

Adı-Soyadı:

İmzası:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için "ortak araştırma havuzuna" aktarılmasını;

☐ kabul ediyorum ☐ kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Araştırmacının

Adı-Soyadı:

İmzası:

Ek3. Çocuk Onam Formu

T.C. İstanbul Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

ÇOCUKLAR İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Merhaba,

Bugün seninle çok eğlenceli bazı oyunlar oynayacağız, kısa hikâyeler okuyacağız ve sonra da bunlarla ilgili sana kısa sorular soracağız. Resim tamamlama ve kartlardaki yüz ifadelerini tanıma oyunlarının ve hikâyelerin yer aldığı bu etkinliğimiz yaklaşık 60 dakika sürecek. Seninle yapacağımız bu etkinliklere senin gibi 300 çocuk daha katılacak. Bu oyunlara ve etkinliklere katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Senden istediğimiz, sana en uygun görünen cevabı vermen. Çünkü sana soracağımız soruların ve oynayacağımız oyunların doğru bir cevabı yok, sen nasıl düşünüyorsan ve sana nasıl uygun görüyorsa o şekilde cevaplayabilirsin. Bu formu okuyup onaylayan, araştırmaya katılmayı kabul ettiğin anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsin.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:

İmzası:

Kabul Ediyorum

☐

Kabul Etmiyorum

☐

Ek4. Demografik Bilgi Formu

Demografik Bilgi Formu

1. Yaşınız:
2. Eğitim Durumunuz: ☐İlköğretim ☐Lise ☐Ön Lisans ☐Lisans ☐Lisansüstü
3. Eşinizin Eğitim Durumu: ☐İlköğretim ☐Lise ☐Ön Lisans ☐Lisans ☐Lisansüstü
4. Çalışma Durumunuz: ☐Çalışmıyor ☐Çalışıyor
5. Eşinizin Çalışma Durumu: ☐Çalışmıyor ☐Çalışıyor
6. Gelir düzeyini nasıl tanımlarsınız? ☐Düşük ☐Alt-Orta ☐Orta ☐Üst-Orta ☐Yüksek
7. Kaç Çocuğunuz Var:
8. Uygulamaya katılan çocuğunuz yaşı (Gün/Ay/Yıl):
9. Uygulamaya katılan çocuğunuz okul öncesi eğitim aldı mı? Cevabınız evet ise süresi?
10. En uzun süreyle yaşadığınız yerleşim yeri ve süresi: ☐Büyükşehir ☐Şehir ☐İlçe-Köy
11. Halen yaşadığınız yer ve süresi: ☐Büyükşehir ☐Şehir ☐İlçe-Kasaba-Köy

Ek5. Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi Örnek Hikâyeler

ÖRNEK HİKAYE 1

Ayşe'nin arkadaşı saçlarını kısacak kestirmiş. Ayşe arkadaşının yeni saçlarını güzel bulmamış. Arkadaşı, Ayşe'ye bu saçlarının yakışıp yakışmadığını sormuş. Ayşe, arkadaşının saçlarını beğenmediğini söylerse kendisini iyi hissedecek ama arkadaşı kötü hissedecektir. Ayşe arkadaşının saçlarını beğendiğini söylerse arkadaşısı iyi hissedecek ama kendisi kötü hissedecektir.

Ayşe, arkadaşına yeni saçlarının yakıştığını söylemiş.

Ayşe arkadaşının saçlarını beğenmiş mi?

Ayşe doğru mu yoksa yalan mı söylemiş?

Sence Ayşe'nin bu davranışı ne kadar uygun?

				
1- Hiç Uygun Değil	2- Uygun Değil	3- Karar veremedim	4- Uygun	5- Çok Uygun

ÖRNEK HİKAYE 2

Emre'nin arkadaşı kazara başka bir arkadaşının gözlüğünü kırmış. Gözlüğü kıran arkadaşısı, Emre'den gözlüğü düştürdüğünü kimseye söylememesini istemiş. Gözlüğü kırılan çocuk bunu yapan kişiyi söyleyene bir hediye vereceğini söylemiş ve Emre'ye kimin yaptığını biliyor musun diye sormuş. Emre gözlüğü kimin kırdığını söylerse diğer arkadaşının isteğini yerine getirmemiş olacak ama gözlüğü kırılan arkadaşısından hediye alabilecektir. Emre gözlüğü kimin kırdığını söylemezse, hediye alamayacaktır.

Emre kimin yaptığını bilmediğini söylemiş.

Emre gözlüğü kimin kırdığını biliyor mu?

Emre doğru mu yoksa yalan mı söylemiş?

Sence Emre'nin bu davranışı ne kadar uygun?

				
1- Hiç Uygun Değil	2- Uygun Değil	3- Karar veremedim	4- Uygun	5- Çok Uygun

Ek6. Değer Aktarımı Anketi

Değer Aktarımı Anketi

Değerli Anneler,

Aşağıda insanlar için değerli olabilecek çeşitli hedeflerle ilgili kısa açıklamalar verilmiştir. Lütfen her bir açıklamayı dikkatlice okuyunuz. Sonra da sizin aynı değerleri kendi çocuğunuza aktarmayı ne kadar istediğinizi uygun rakamı daire içine alarak işaretleyiniz.

Hedef	Bu hedefi çocuğuma aktarmayı...			
	Hiç İstemem	İstemem	İsterim	Çok İsterim
1. Güç, para, sosyal mevki, prestij ve itibar sahibi olmak	0	1	2	3
2. Kişisel emniyet, aile güvenliği ve toplumsal istikrar ile yaşamak	0	1	2	3
3. Kendini kısıtlayarak, toplumsal beklentilerle ve kurallarla uyumlu davranmak	0	1	2	3
4. Yaşamın çeşitli alanlarında (iş, eğitim, vs.) başarılı olmak	0	1	2	3
5. Yakın olunan insanları kollamak, desteklemek ve iyiliğini gözetmek	0	1	2	3
6. Bağımsız düşünmek, davranmak ve seçimlerini özgürce yapmak	0	1	2	3
7. Kültürel, ailevi veya dini törelere veya fikirlere saygılı ve bağlı olmak	0	1	2	3
8. Hayatın getirdiği zevklerden haz almak	0	1	2	3
9. Tüm insanlara, kendinden farklı olanlara bile anlayışlı ve hoşgörülü olmak	0	1	2	3
10. Hayatta heyecan, macera ve yenilik aramak	0	1	2	3

Ek7. Tuhaf Hikâyeler Testi

Örnek Hikâye

Sinan yalancının tekiydi. Sinan'ın kardeşi Cem, Sinan'ın asla doğruyu söylemediğini bilirdi. Dün Sinan, Cem'in pinpon raketini çaldı. Cem, Sinan'ın onu bir yerlere sakladığını biliyor ancak bulamıyordu. Buna çok kızdı ve Sinan'ı bulup ona: "Pinpon raketim nerede? Ya dolaba koydun ya da yatağının altına sakladın, çünkü geriye kalan her yere baktım. Nerede? Dolapta mı yoksa yatağının altında mı?" diye sordu. Sinan da yatağın altında olduğunu söyledi.

S: Sinan'ın Cem'e söylediği doğru muydu?

S: Cem raketini aramak için nereye bakacak?

S: Cem raket için niçin dolaba bakacak?

Ek 8. Nezaket Yalanının Uygun Bulunma Düzeyi Üzerindeki Yordayıcı Etkilere İlişkin Sonuçlar

Analiz Aşaması	R ²	B	Std. H.	β	t	F
1 Yaş	.115**	.05	.05	.08	1.04	4.86**
AED		-.06	.07	-.08	-.86	
Gelir Düzeyi		-.30	.10	-.24	-2.93**	
Okul Öncesi Eğitim		-.12	.12	-.09	-1.03	
2 Yaş	.026*	.01	.05	.01	.21	4.88***
AED		-.07	.07	-.09	-.99	
Gelir Düzeyi		-.30	.10	-.24	-3.02**	
Okul Öncesi Eğitim		-.11	.11	-.09	-.96	
Gözlerden Zihin Okuma		.05	.02	.17	2.11*	
3 Yaş	.20***	.04	.05	.06	.85	10.86***
AED		-.07	.06	-.10	-1.22	
Gelir Düzeyi		-.17	.09	-.13	-1.88	
Okul Öncesi Eğitim		-.05	.10	-.04	-.54	
Gözlerden Zihin Okuma		.04	.02	.14	1.99*	
Çocuk Özdeşlik		.51	.09	.38	5.31***	
Çocuk Muhafazakârlık		.36	.12	.19	2.82**	
4 Yaş	.024	.05	.05	.07	1.03	9.23***
AED		-.08	.06	-.10	-1.29	
Gelir Düzeyi		-.15	.09	-.12	-1.65	
Okul Öncesi Eğitim		-.03	.10	-.03	-.35	
Gözlerden Zihin Okuma		.03	.02	.11	1.62	
Çocuk Özdeşlik		.21	.28	.15	.75	
Çocuk Muhafazakârlık		-.08	.40	-.04	-.20	
Çocuk Özdeşleşim		-.29	.39	-.19	-.76	
Çocuk Yeniliğe Açıklık		-.46	.27	-.32	-1.72	

	Analiz Aşaması	R ²	B	Std. H.	β	t	F
5	Yaş	.058**	.06	.05	.08	1.23	9.48***
	AED		-.07	.06	-.09	-1.20	
	Gelir Düzeyi		-.13	.08	-.11	-1.53	
	Okul Öncesi Eğitim		.00	.10	.00	.07	
	Gözlerden Zihin Okuma		.04	.02	.13	1.85	
	Çocuk Özaşkınlık		.14	.27	.10	.53	
	Çocuk Muhafazakârlık		-.17	.38	-.09	-.45	
	Çocuk Özgenişletim		-.30	.37	-.19	-.80	
	Çocuk Yeniliğe Açıklık		-.47	.26	-.32	-1.81	
	Anne Özaşkınlık		.39	.16	.19	2.39*	
	Anne Muhafazakârlık		.19	.17	.09	1.13	
6	Yaş	.062***	.04	.04	.05	.87	10.15***
	AED		-.01	.05	-.02	-.25	
	Gelir Düzeyi		-.11	.08	-.09	-1.32	
	Okul Öncesi Eğitim		.04	.09	.03	.49	
	Gözlerden Zihin Okuma		.03	.02	.09	1.39	
	Çocuk Özaşkınlık		.02	.26	.01	.09	
	Çocuk Muhafazakârlık		-.21	.36	-.12	-.59	
	Çocuk Özgenişletim		-.33	.35	-.21	-.95	
	Çocuk Yeniliğe Açıklık		-.37	.25	-.25	-1.49	
	Anne Özaşkınlık		.48	.15	.24	3.05**	
	Anne Muhafazakârlık		.20	.16	.09	1.26	
	Anne Özgenişletim		.08	.17	.03	.46	
	Anne Yeniliğe Açıklık		-.56	.14	-.33	-3.83***	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p \leq .001$

Ek 9. İşbirlikçi Yalanın Uygun Bulunma Düzeyi Üzerindeki Yordayıcı Etkilere İlişkin Sonuçlar

Analiz Aşaması	R ²	B	Std. H.	β	t	F
1 Yaş	.086**	.09	.04	.16	2.08*	3.51**
AED		.01	.06	.01	.18	
Gelir Düzeyi		-.18	.08	-.18	-2.20*	
Okul Öncesi Eğitim		-.12	.10	-.12	-1.23	
2 Yaş	.007	.11	.04	.19	2.33*	3.03*
AED		.01	.06	.02	.25	
Gelir Düzeyi		-.18	.08	-.18	-2.18*	
Okul Öncesi Eğitim		-.12	.10	-.12	-1.26	
Gözlerden Zihin Okuma		-.02	.02	-.09	-1.06	
3 Yaş	.113***	.11	.04	.20	2.46*	5.40***
AED		.01	.05	.03	.34	
Gelir Düzeyi		-.10	.08	-.10	-1.26	
Okul Öncesi Eğitim		-.09	.09	-.09	-1.00	
Gözlerden Zihin Okuma		-.03	.02	-.11	-1.47	
Çocuk Özaşkınlık		.39	.08	.35	4.46**	
Çocuk Muhafazakârlık		-.01	.11	-.00	-.06	
4 Yaş	.005	.12	.04	.20	2.52*	4.26***
AED		.01	.05	.02	.21	
Gelir Düzeyi		-.10	.08	-.10	-1.25	
Okul Öncesi Eğitim		-.07	.09	-.07	-.79	
Gözlerden Zihin Okuma		-.03	.02	-.12	-1.57	
Çocuk Özaşkınlık		.17	.26	.15	.67	
Çocuk Muhafazakârlık		-.31	.37	-.21	-.85	
Çocuk Özgenişletim		-.29	.35	-.22	-.82	
Çocuk Yeniliğe Açıklık		-.22	.25	-.19	-.91	

	Analiz Aşaması	R ²	B	Std. H.	β	t	F
5	Yaş	.046*	.12	.04	.21	2.64**	4.45***
	AED		.02	.05	.03	.37	
	Gelir Düzeyi		-.09	.08	-.09	-1.19	
	Okul Öncesi Eğitim		-.03	.09	-.03	-.39	
	Gözlerden Zihin Okuma		-.03	.02	-.11	-1.49	
	Çocuk Özaşkınlık		.13	.25	.11	.51	
	Çocuk Muhafazakârlık		-.38	.36	-.25	-1.05	
	Çocuk Özgenişletim		-.29	.35	-.22	-.84	
	Çocuk Yeniliğe Açıklık		-.22	.24	-.18	-.91	
	Anne Özaşkınlık		.23	.15	.14	1.51	
	Anne Muhafazakârlık		.21	.16	.12	1.31	
6	Yaş	.052**	.11	.04	.19	2.45*	4.81***
	AED		.05	.05	.08	.94	
	Gelir Düzeyi		-.08	.08	-.08	-1.06	
	Okul Öncesi Eğitim		-.01	.09	-.00	-.08	
	Gözlerden Zihin Okuma		-.03	.02	-.14	-1.85	
	Çocuk Özaşkınlık		.07	.25	.06	.29	
	Çocuk Muhafazakârlık		-.40	.35	-.26	-1.14	
	Çocuk Özgenişletim		-.33	.34	-.25	-.97	
	Çocuk Yeniliğe Açıklık		-.15	.23	-.13	-.65	
	Anne Özaşkınlık		.30	.15	.18	1.99*	
	Anne Muhafazakârlık		.21	.15	.12	1.38	
	Anne Özgenişletim		.28	.16	.15	1.69	
	Anne Yeniliğe Açıklık		-.45	.14	-.32	-3.23**	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p \leq .001$

Ek 10. Çocukların İçin Resim Tabanlı Değerler Ölçeğinden Alınan Puanlar ve Yalan Türleri Arasındaki Korelasyonlar

Maddeler	Nezaket Yalanı	İşbirlikçi Yalan
İyilikseverlik	.42***	.37***
Evrenselcilik	.45***	.30***
Güvenlik	.01	-.15
Uyma	.36***	.17*
Geleneksellik	.20*	.12
Güç	-.17*	-.13
Başarı	-.20*	-.21**
Hazcılık	-.26**	-.11
Uyarılım	-.43***	-.17
Özyönelim	-.27**	-.15

Not. * p< .05, ** p< .01, *** p < .001

EK 11. Yaş Gruplarına Göre Çocukların Değer Önceliklerinin ve Annelerin Aktarmak İstedığı Değerlerin Ortalamaları

Yaş Grupları / Değer Yapıları	9 yaş		10 yaş		11 yaş		12 yaş		13 yaş	
	Ort	Ss	Ort	Ss	Ort	Ss	Ort	Ss	Ort	Ss
Çocuk Özaş.	3.07	.57	3.18	.67	3.11	.67	3.10	.65	3.13	.72
Çocuk Muh.	3.24	.39	3.15	.43	3.09	.52	2.94	.48	2.95	.53
Çocuk Özg.	2.80	.53	2.71	.45	2.86	.62	2.95	.57	2.90	.57
Çocuk Y. A.	2.87	.41	3.00	.67	3.02	.63	3.08	.62	3.05	.66
Anne Özaş.	2.56	.39	2.51	.44	2.45	.44	2.48	.45	2.32	.46
Anne Muh.	2.16	.32	2.12	.43	2.23	.46	2.17	.42	2.06	.38
Anne Özg.	2.30	.37	2.23	.38	2.25	.37	2.20	.44	2.25	.44
Anne Y. A.	2.56	.41	2.45	.51	2.42	.50	2.39	.51	2.40	.64

Not: Özaş= Özaşkınlık; Muh= Muhafazakarlık; Özg= Özgenişletim; Y.A= Yeniliğe Açıklık

ÖZGEÇMİŞ

MUHAMMED ŞÜKRÜ AYDIN

Unvan : Uzman Psikolog

Eğitim Bilgileri

- Doktora (2015-2021), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji ABD
- Yüksek Lisans (2013-2015), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji ABD (Tez Adı: Çocuklarda (3-4 yaş) zihin kuramı ve kendini düzenleme becerisinin olumlu sosyal davranış üzerindeki etkisi)
- Lisans (2007-2012), Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

İş Tecrübesi

- Milli Eğitim Bakanlığı Avcılar Abdulkadir Uztürk Ortaokulu, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 2012-2013
- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı (35. Madde), 2013-2021

Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

- Aydın, M. Ş. (2021). 13-70 aylık çocuklarda prososyal davranışlar: Doğal gözlem çalışması. *Psikoloji Çalışmaları*, doi: 10.26650/SP2019-0096.
- Aydın, M. Ş. (2021). 29-72 aylık çocukların olumsuz ve prososyal yalan söyleme davranışlarının incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 92-108. doi:10.24130/eccd-jecs.1967202151234
- Aydın, M. Ş., Dayhan, T., Eskicioğlu, G., Karabacak, A. ve Karakaş, E. (2020). 3-5 Yaş çocuklarında zihin kuramı ve yönetici işlev becerilerinin olumsuz ve prososyal yalan söyleme davranışları üzerindeki etkisi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 3(5), 47-60.

- Aydın, M. Ş. (2020). Yalanın renkleri: Yalanın tanımlanması ve türleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69), 712-720.
- Aydın, M. Ş. ve Acun, E. (2018). Küçük çocuklar başkalarının ihtiyacını gözeterek yardım ederler. *Nesne*, 6(12), 51-67.
- Aydın, M. Ş. ve Karakelle, S. (2016). 3-4 Yaş çocuklarında zihin kuramı ve kendini düzenleme becerisinin yardım davranışları üzerindeki etkisi. *Nesne*, 4(8), 205-226.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler

- Aydın, M. Ş. (2020). Çekirdek ve geniş ailede yaşayan çocukların zihin kuramı becerilerinin karşılaştırılması. *1. Uluslararası Bebek Çocuk Ergen Psikoloji Kongresi*, 18-21. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)
- Aydın, M. Ş. ve Acun, E. (2017). Is Young Children's Helping Behaviour for Benefit Other or for Normative Reasons?. *18th European Conference on Developmental Psychology* (Özet Bildiri/Poster)
- Aydın, M. Ş. (2017). The Role of Personality Traits and Values on Prosocial Behavior. *18th European Conference on Developmental Psychology* (Özet Bildiri/Poster)

Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler

- *APA Yaşam Boyu Gelişim Psikolojisi Sözlüğü*, Bölüm adı: (G) (2020). Aydın Muhammed Şükrü, Aydın Büşra, Nobel Akademik Yayıncılık, Editör: Şendil Gül, Karakelle Sema, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 862, ISBN:978-625-406-687-0
- *İnsan Yaşamında Oyunun Yeri*, Bölüm adı:(Oyun Teorileri) (2020). Pala Sağlam Şule, Aydın Muhammed Şükrü, Bilge Kültür Sanat, Editör: Şendil Gül, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 168, ISBN:978-605-7931-88-7, Türkçe(Bilimsel Kitap).

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler

- Aydın, M. Ş. ve Karakelle, S. (2018). Gelişim araştırmalarında yöntem farklılıkları sonuçları değiştirir mi?. *20. Ulusal Psikoloji Kongresi: "Bilimlerin Kesişme Noktasında Psikoloji"*, 417-418. (Özet Bildiri/Poster)

- Aydın, M. Ş. ve Karakelle, S. (2016). 3-4 Yaş çocuklarında zihin kuramı ve kendini düzenleme becerisinin olumlu sosyal davranış üzerindeki etkisi. 19. *Ulusal Psikoloji Kongresi*.

